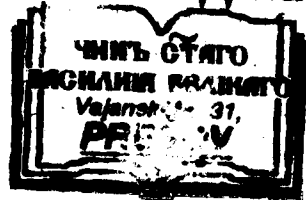

БИБЛІОТЕКА

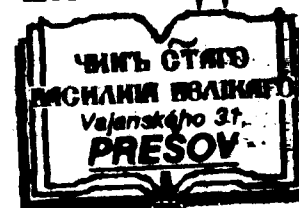

о. Степан Пап

ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНСТВА НА ЗАКАРПАТТІ

На основі нових наукових дослідів

БИБЛІОТЕКА

НАКЛАДОМ
Митрополії Української Католицької Церкви у ЗСА

НІЩО НЕ ПРОТИВИТЬСЯ ВИДАННЮ

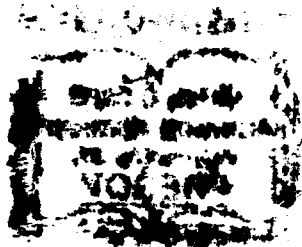
Вашінгтон, дня 21 лютого 1983 р.
о. Атанасій Пекар, ЧСВВ
делегований цензор

Ч: 195. 0

Дозволяється видати:

Філадельфія, 22 лютого 1983 р.

† СТЕФАН
Архиспископ-Митрополит

Мовна коректа: Д-р Лев Мидловський
і Мгр. Іван Скочиляс

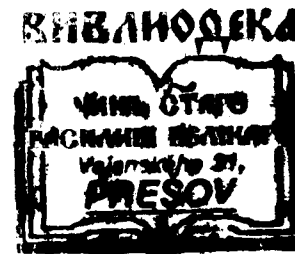
ВСІ АВТОРСЬКІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

Склад у Видавництві „Америка” у Філадельфії, Па., ЗСА
Набір до друку п. Оксана Яримович
Кліші виготовила п. Анна Демяник
Друковано 550 примірників

THE BEGINNINGS OF CHRISTIANITY IN TRANSCARPATHIA

by Father Stephen Pap

based on recent scholarly research.

Library of Congress Catalog Cad Number 83-060728
All rights reserved under International and Pan-American Copyright
Conventions

Published and Copyright by
Ukrainian Catholic Archdiocese
Philadelphia, PA — USA
1983

ПЕРЕДСЛОВО

Українські католицькі Владики з Америки й Канади зійшлися у липні 1978 р. у Вінніпегу на наради, щоб обміркувати приготування до врочистого відзначення 1000-річчя хрищення Русі-України. Вже тоді **виринула думка, що в рамках цих приготувань треба буде зробити відповідні розшуки й наукові дослідження, щоб чим яскравіше насвітлити питання початків християнства в Русі-Україні.** До цього у великій мірі спричиниться праця ревного дослідника історичних початків Срібної Землі, о. Степана Папа про **ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНСТВА НА ЗАКАРПАТТІ**, на основі нових досліджень. Тим-то вона являється наче та перша ластівка на полі бажаних розшуків.

Праця о. Степана Папа базується на **найновіших джерелах** і на безсторонніх історичних студіях, які майже одноставно вказують на історичне Закарпаття, де найскоріше з усіх українських земель закоренилося християнство, ще заки свв. Кирило і Методій встигли зачати свою місійну працю у Великій Моравії під кінець 863 р. Тому, опершись на новіших дослідженнях істориків і археологів, о. Степан Пап не завагався відкинути втерті досі теорії про початки християнства на українських землях. На думку автора **ІСТОРИЧНЕ ЗАКАРПАТТЯ** є першим клаптиком української землі і взагалі всіх слов'янських земель, що став християнським.

Під кінець IX сторіччя Закарпаття, підсилене вигнанням з Великої Моравії духовенством, християнізувало відтак мадярів, половців, секелів і волохів, утримувало церковні зв'язки з Чехією, а пізніше дало **Русі-Україні** перших українських священників і місіонерів. Прилучене до Мадярщини, Закарпаття підтримувало між мадярами протягом сторіч східний обряд і звело тисячорічну боротьбу в обороні своєї віри й національності. Автор детально розробляє кожну частину свого твердження й приводить важливі історичні докази для їхнього оправдання.

Отець Степан Пап, у зв'язку з дослідженням історичного Закарпаття, обговорює питання Великої Моравії, діяльності свв. Кирила і Методія в Моравській державі, як також питання св. Літургії і письма, що їх увели свв. Апостоли Слов'ян у Моравії. І на основі переконливих доказів він доходить до висновку, що це була візантійська Літургія й кириличне письмо. Він теж займається долею учнів св. Методія й доказує, що наступник св. Методія, єпископ

Горазд, був закарпатського походження й тому, по вигнанні з Моравії, він вернувся на рідне своє Закарпаття, звідкіля відтак став ініціатором християнізації Русі-України. Так християнство проникло в Русь-Україну зі Закарпаття, яке під час володіння Володимиром Великим (978 - 1015) було вже приєднане до Київської Русі. І ці обставини уможливили св. Володимирові довершити формального акту хрищення Русі-України 988 р.

Це правда, що оригінальних і автентичних документів про початки історичного Закарпаття нема, але треба знати, що навіть великі держави, а також сама Мадярщина дуже мало мають таких документів про історію своєї старовини. Тому автор шукав своїх доказів у бутті й переданнях народу, в географічних назвах, археологічних розкопах і численних натяках про Закарпаття, які знаходяться в літописах і хроніках сусідніх народів. Нам треба завжди пам'ятати, що в інтересі мадярів, які панували над Закарпаттям майже 900 років, не було зберігати історичні документи чи пам'ятки. Вони навмисне нищили всі сліди мунулого закарпатців, щоб відтак могли заперечити їхні історичні права до рідної землі. Ще по 1-шій світовій війні на мировій конференції в Парижі (1920) мадярський представник, граф С. Чаки пред'явив історичне право мадярів до Закарпаття, мовляв "руський нарід Мадярщини (так він назвав українців на Закарпатті) не має своєї окремої історії ані історичного підложжя, бо йому бракує національного усвідомлення". І диво! Ледве Закарпаття відділилося від мадярів, воно хутко віднайшло свою історію, доказало своє історичне право на рідні свої землі та в короткому часі дійшло до повної своєї національної свідомости, проголошуючи себе невід'ємною частиною українського народу. А чи треба ще кращого доказу про історичне підложжя українського Закарпаття як те, що протягом довгих сторіч його нарід зберіг свій східний обряд і свою українську мову!

Прочитавши працю о. Степана Папа, я переконався, що він **важно крокував слідами відомого закарпатського історика повоєнних часів, о. д-р Василя Гаджеги (1864 - 1938) й на основі вже нових досліджень і наукових розшуків старався кинути нове світло на історичне минуле Закарпаття, з чим тісно пов'язані теж початки християнства не тільки у Срібній Землі, але взагалі на Русі-Україні.** Цим способом дослідження о. Ст. Папа мають солідне наукове й архівне підгрунття, хоч часом у своїх доводах вони видаються нам революційними й відважними. За його доводами криється вікова старовина.

З нагоди приготувань до врочистого відзначення 1000-річчя хрищення Русі-України Святіший Отець Іван Павло II видав окреме **АПОСТОЛЬСЬКЕ ПОСЛАННЯ**, в якому між іншим закликає: "Нехай наші думки і наші мислі (вже тепер) линуць до святого краю Русь, яка тисяча років тому прийняла Христове Євангеліє і хрищення. Своім духом знову проникнім історію цього народу, поди-

вляймо й минуле його, увійдім у його духа — духа віри, духа молитви й повного підчинення його Божому Провидінню!” (Див. Ль’Ос-серваторе Романо, 19 березня 1979, стор. 1).

Я певний, що праця о. Ст. Папа про ПОЧАТКИ ХРИСТИЯН-СТВА НА ЗАКАРПАТТІ може нам допомогти проникнути своїм ду-хом, до деякої міри, складну історію християнізації українського народу, як теж допоможе нам подивляти й любити його. Така ж бо є ціль і призначення цікавого і допитливого твору, який написаний для ширшої публіки.

Рим, у празник св. Василя Великого, 1980 р.

о. Атанасій ПЕКАР, ЧСВВ

О. Д-Р АВГУСТИН ВОЛОШИН

ПРЕЗИДЕНТ
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
замучений у в'язниці Лефортово
— Москва 11 липня 1945

***

СРІБЕРНИЙ ДЗВІН

(Фрагмент поеми)

— „Як загубите ту славу,
Не дай Боже, в чужім полі —
Дзвін дзвонити перестане
І зівянете в неволі.

— „Буде ждати, аж повстане
Нове горде покоління —
І тоді він знов заграє,
Повен блиску та проміння”!

Ось він дзвонить: Тисяч років
Тому ми тут панували,
Де дзвеніла наша слава,
В церкві срібні дзвони грали!

„Де дзвеніла наша мова,
Наші ниви золотіли —
Наші городи та села
Виногородами леліли!”

Василь Пачовський
Ужгород, 1921 р.

*В Богоревіці на Закарпатті до-
буто 1917 р. з під землі срібний дзвін
з написом із часів Ярослава Мудрого,
київського князя. Мадяри завезли цей
дзвін до Братислави та розбили.
Д-р Василь Пачовський зложив
поему „Сріберний дзвін”, яка була
дуже популярна серед молоді 1920-
30 рр.*

Зразок поширених на Закарпатті і в Галичині деревляних українських церков

ТЕОРІЇ ПРО ХРИСТІЯНСТВО В УКРАЇНІ

Говорити про християнство в Україні почнемо з переказу про св. апостола Андрія, який проповідував Христову віру також і в Скитії, це значить, на землях над північним побережжям Чорного моря, що їх споконвіку заселює український нарід. Цей переказ попав і в наш давній Літопис, в якому написано: „Дніпро тече джерелом до Понтійського моря, що зветься Руським (себто Українським); кажуть, що на побережжю цього моря навчав був св. Андрій, брат св. Петра. Коли св. Андрій навчав у Синопі, прибув до Корсуня і тут довідався, що недалеко від міста знаходиться Дніпрове гирло. Він прибув до Дніпрового гирла, а звідти поплив уверх Дніпром. Трапилося так, що св. Андрій прибув (до одного місця й спинився тут переночувати) під горами на березі. Вранці він устав та й каже до своїх учнів: „Чи бачите ви гори от ті? На тих горах засіє Божа ласка; тут постане місто велике, й Бог побудує багато церков”. І зійшов св. Андрій на ті гори, поблагословив їх, поставив хрест і, помолившись Богу, зліз з тієї гори, — а тут пізніше постав Київ”.

Так розповідає нам найстарший, т. зв. Лаврентіїв Літопис з 1377 р., про початки християнства на Україні. Як бачимо, апостол Андрій плыв Дніпром, спинився на Київських горах, поблагословив їх і лишив тут свій хрест. Таким чином Українська Церква веде свій початок від самого апостола Андрія Первозванного, тому вона зветься Церквою Первознанною.

Цей переказ треба сприймати критично, тому що до нього пізніше дали вставку про дальшу подорож апостола Андрія, яка не відповідає дійсності. Погляньмо на цей переказ ближче:

Першу історично певну вістку про апостольську працю апостола Андрія подає перший історик Церкви єпископ Євсевій Кесарійський в своїй Історії Церкви. Євсевій Кесарійський жив у IV столітті; свою відомість опирав він на творі Орігена (+ 253 р.), церковного письменника III-го століття, але той твір, на жаль, до нас не дійшов. За словами Євсевія — апостол Андрій як жреб своєї праці дістав Скитію.

„Існували дві Скитії: одна між Тракією і Дунаєм, яка стала римською провінцією (теперішня Добруджа), а друга — звана „холодна Скитія”, що простягалася в областях теперішньої південної України між ріками Дунаєм і Доном. Є підстави констатувати, що Оріген мав на думці якраз „холодну Скитію”. На це

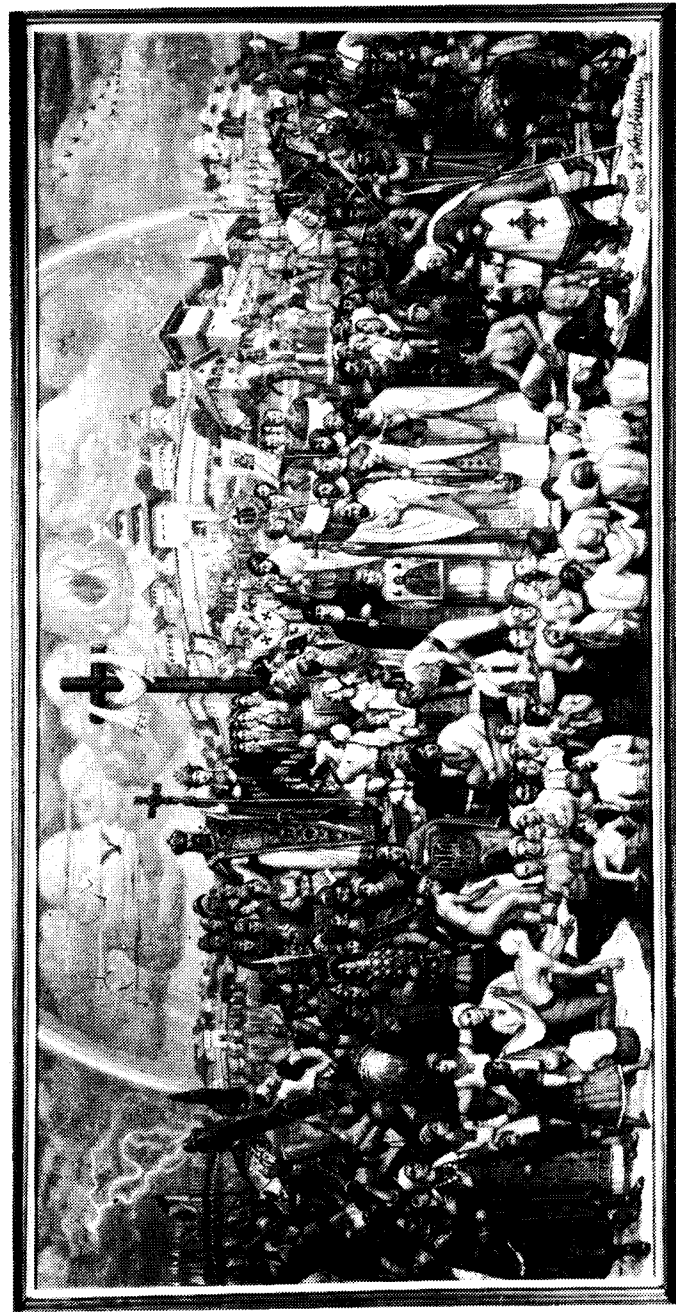
вказують і апокрифні Діяння св. Андрія, які свого героя ведуть аж до Синопи, важливої пристані на Чорному морі. Апостол Андрій, можливо дійсно цією торговельною дорогою дістався на Крим, а також дуже можливо, що прийшов аж до землі Скитів. Здається, що десь там навіть і помер”.¹

Отже, Орігенова Скитія — це теперішня південна Україна. В часах приходу Спасителя на світ північне побережжя Чорного моря було засіяне грецькими колоніями. Зі слів Євсевія виходить, що вже в другому столітті по Христі бути там християнські, добре зорганізовані громади.

Як бачимо, переказ про те, що апостол Андрій навчав про Христа в Скитії, сягає найдавнішого часу, може ще, апостольського віку, а в ІУ столітті вже записано цей переказ. В наступних століттях є про це дальші записи. Наприклад, чернець Епіфаній,² який жив наприкінці VIII і на початку IX століття розповідає, що апостол Андрій подорожував по східному і північному побережжі Чорного моря, побував у Керчі, в Херсонесі та Теодосії.

Трудно сказати, як далеко на північ поплав Дніпром апостол Андрій, чи дійшов до Київських гір, або лише Дніпрових порогів чи до іншого місця. Але в кожному разі апостол Андрій на самій українській землі був, проповідував тут Христову науку й мав своїх учнів. Однак, не можна на основі цього визнавати апостола Андрія за основоположника нашої Церкви (як декотрі пишуть), лише за благословителя землі української. Апостол Андрій, безумовно, був і проповідував на нашій землі; можливо і плив нашим Дніпром, тільки не відомо, чи справді побував він на місці теперішнього Києва. „Але для визнання Української Церкви Церквою Первозванного досить і того, що апостол Андрій дійсно був на нашій землі, дійсно навчав і ширив в Україні Боже Слово. І ті найперші християни, що їх привів до Христа апостол Андрій, уже ніколи не переводилися в нас, в Україні, аж до офіційного охрищення її за князя Володимира”.³

„Збереглася також традиція, що апостол Андрій зі Скитії вернувся до Малої Азії, через Візантію подорожував далі до Греції і помер мученичою смертю в Патрасі. Однак це не є нічим іншим, як легендою. Єдиною певною вісткою про дороги апостола Андрія є згадка історика Євсевія, що апостол Андрій проповідував нову віру в Скитії”.⁴ „Але, що стосується смерті апостола Андрія в Ахаї, йдеться тут не про грецьку Ахаю, але Ахаю на Кубанщині, що прилягає до Чорного моря, при Керчанській протоці. Там навіть мало бути місто Патрай. Пізніше там постав Руський Каганат і т. зв. Тьмутороканська Русь”.⁵ Отже апостол Андрій помер не в Патрасі в Ахаї, на Пеллепонецькому піврострові, але в Патраї, місті недалеко Фанагорії, біля пізнішого Тьмутороканя, отже на українській землі.

Петро Андрусів

„ХРИЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ”

(Всі права застережені, передрук дозволений тільки за писемним дозволом Митрополії УКЦ у Філадельфії)

1980 Ukrainian Catholic Archdiocese of Philadelphia, Inc. — All Rights Reserved — Tous Droits Reserves — Todos los derechos reservados — Alle Rechte vorbehalten — Tutti a virifitti riservati.

Бачимо, що проповідування апостола Андрія в Скитії, себто в теперішній південній Україні, є майже історичною правдою.

Греки в дуже давньому часі, ще десь з VII віку перед Христом, почали поселюватися на північному березі Чорного моря. По-стали тут торговельні міста, в Криму Херсонес (по нашому Корсунь) і Теодосія. Всі ці міста вели дуже жваву торгівлю з місцевою слов'янською громадою. Грецькі купці часто плили човнами Дніпром і торгували, а пізніше знаємо, що через наші землі проходив великий і важливий „путь Варяг в Греки” — велика торговельна дорога, головним чином Дніпром.

Коли почало поширюватися християнство, воно відразу, вже в апостольських часах, появилось у грецьких колоніях на північному березі Чорного моря, в лиманах Дністра й Дніпра. Шляхи християнства в Україну були легкі і доступні. Положення української землі було таке, що сприяло прониканню християнства, із-за близькості християнських осередків: Єрусалим, Антіохія в Сирії, Мала Азія, Константинопіль. Близькість і легкість мореплавної лучби-шляхів поставили ці простори дуже скоро в безпосередній з ними контакт. Тому на українських землях можна знайти сліди християнства вже в перших століттях історії християнського світу. Середземне і Чорне море, навіть Азівське море, Дніпро і Дон сприяли поширенню християнства на українських землях легким водним шляхом. Також і Мала Азія, яку незабаром опанувала християнська місія, була сполучена зі сухопутними шляхами з Україною. А відкрита, легкопрохідна рівнина українських степів не утруднювала, але полегшувала християнську місію в Україні. Це дороги християнства на українські землі зі Сходу.

Три українські племена — уличі, тиверці й поляни споконвіку були найближчими сусідами грецьких колоністів; жили вони на південь від інших українських племен — уличі між Дніпром і Бугом; тиверці — на захід від них, над Дністром; на північ від них, над Дніпром жили поляни. Ці українські племена познайомилися з християнством в початкових віках нашої ери.

Однак приходило християнство на українські землі також із південного Заходу через Закарпаття. На переломі I та II століття по Христі наблизилися до Закарпаття границі римської імперії. Цісар Траян, по доголітній війні з королем даків Децебалом, переміг даків, які жили нижче теперішнього Семигороду (тепер Румунія) та прилучив їх край, під назвою римської провінції Дакії, до римської імперії. Дакія в Карпатах межувала із Закарпаттям (під яким історично розуміємо теперішню Закарпатську область УССР — Української Советської Соціалістичної Республіки, Пряшівщину аж до гірських хребтів теперішньої Середньої Словаччини, Залісся (Семигород) та ціле Потисся з протоками, із західною границею вздовж Дунаю).

Це історичне Закарпаття також на Дунаю межувало з Панонією, римською провінцією. Сусідство римської держави з українськими землями Залісся й Потисся тривало біля півтори сотні літ, бо 271 року, під натиском варварських племен, римляни залишили провінцію Дакію і вернулися в границі римської держави, на стару лінію Дунаю. Наближення границь римської держави до меж поселень українських предків спричинилося до поживлення торгівлі між римською державою та її північними сусідами, в часах між I-У століттями. З торгівлею проникало також християнство. Крім того наші тиверці, уличі й білі хорвати із Закарпаття служили в римській війську, бо їх вважали народом хоробрим; при цій службі мали вони повну можливість ближче пізнати християнство і його прикмети. Археологи знайшли на Закарпатті римські монети на дорогах, що вели через Карпати на українські північні землі.

Ось так християнство приходило на всі українські землі на сотні літ перед хрищенням Русі-України. Про це маємо різні історичні дані:

Знаємо переказ про св. Климента, римського єпископа й папу (90-100), який прибув десь наприкінці I-го століття до Херсонесу й застав там громаду християн, коло 2,000 осіб. Він помер там мученичою смертю, а його мощі, кілька століть пізніше, Константин філософ (Кирило) переніс на Велику Мораву, а звідти до Риму.

Блаженний Теодорит оповідає в похвалі на смерть Івана Золотоустого, що Іван Золотоустий послав місіонерів до грецьких сусідів — скитів і вони проповідували там християнство та засновували церковні громади.

На третьому вселенському Соборі в Ефезі (431 р.), на четвертому в Халкедоні (451 р.) і на наступних Вселенських Соборах вже були постійно на Криму єпископи з Херсону.

Із старинного християнського передання знаємо, що серед християн південної України жив на засланні і помер святий Мартин, папа (649-655).

„На Русі християнство не було чимось зовсім новим, бо народ займався торгівлею і був рухливий. Русь від непам'ятних часів мусіла стрічатися і знайомитися з християнством. Ті торговельні групи, які цілими місяцями перебували в Царгороді, коло св. Мами, (храм св. Маманта), в кримських грецьких містах, в Тьмуторокані — всі вони мали нагоди пізнати християнство” — пише М. Грушевський.⁶ „Ібн-Хордабег, ще в другій половині IX ст., оповідає про руських купців, що вони називали себе християнами”.⁷

З вище сказаного доводимо, що християнство вже в перших століттях мусіло ширитися на українських землях. Звичайно, великого поширення християнство не мало, але його знали

українці і між українцями були християни. Це наглядно бачимо у 860 році. Тоді слов'янський апостол Константин-Кирило, подорожуючи до хозарів, зупинився в Херсоні на Криму і там „обріт же ту Євангеліє і Псалтирь, рошськими письмени писано, і чоловіка обріт, глаголюща тою бесідою”.⁸

Знаємо також, що в Тьмутороканців дуже вчасно був грецький єпископ, як деякі твердять — навіть архієпископ. Тьмуторокань — це південна частина української землі над Азовським морем.

Треба ще згадати описи наших Літописів про походи українців на Візантію, торгування з Візантією, а це все спричинилося до пізнання християнства.

Закарпатські українські землі прийняли християнство, як перша слов'янська земля, від слов'янських апостолів Константина-Кирила й Методія, під час їхньої подорожі на Велику Мораву. Із Закарпаття християнство поширилося на Червенські міста теперішньої Галичини, а звідти на дальші українські землі.

За українського князя Ігоря (913-945) християнство вже значно поширилося, як у самому Києві, так і по Україні. В Києві вже була й християнська церква⁹ святого Іллі.¹⁰ „У всякому разі, вже у 944 році християнство стало в Україні рівноправною вірою зі старою державною, українською поганською вірою „бога” Перуна”.¹¹

Жінка князя Ігоря Ольга по смерті свого чоловіка стала християнкою. Ольга познайомилася з християнством в Києві.¹² За князювання княгині Ольги українське християнство вже входить в історію. Ця велика українська княгиня була охрищена між роками 955-957. До Царгороду Ольга приїхала 957 року вже християнкою в товаристві свого духовника, священника Григорія.¹³ Ольга померла в 969 році, залишаючи свій останній заповіт, щоб її поховати по-християнськи. Після її смерті княгиню Ольгу почали вважати святою. Її свято встановлено на день 11-го липня.

Бачимо, що християнство ширилося на Русі-Україні вже довгий час до офіційного хрищення. В Києві існували християни. „Новіші розкопи біля Десятинної церкви виявили чимале християнське цвинтарище з часів перед Володимиром”.¹⁴

Після Святослава, сина княгині Ольги, став князем унук Ольги Володимир, який офіційно охрестив Україну. Спочатку в нас доводили, що ніби український народ охрестився 988 року. Історичні дослідження доказують, що це сталося влітку 990 року. Подивімся ближче на цю подію.

* * *

Спершу трохи зупинилося на переказі про хрищення України Володимиром Великим, в якому є мова про вибір віри. Літописне оповідання про це говорить так:

На восьмий рік князювання Володимира, року 986-го, почувши різні народи, що Володимир хоче змінити свою віру. Першими прийшли до Володимира магометани і просили, щоб прийняв їх віру й поклонився Магомету. Після них прийшли європейці з латинським обрядом; відтак жиди, вкінці греки. Всі інформували Володимира про свою віру. На це Володимир скликав раду й та рішила послати послів до тих країн, щоб на місці вони вивідали, як ті народи служать Богові. Посли відвідали богослуження магометан, латинян, жидів і греків та, повернувшись до дому, вихвалили красу грецького Богослуження. Тому Володимир рішився прийняти віру від греків і в тій вірі охрестив народ.

В цьому оповіданні хіба стільки правди, що від народів різних віровизнання могли посилати до Володимира своїх представників, пропонуючи йому прийняти їх віру. Це логічне. Але останнє не згідне з правдою. Ми бачили в попередніх частинах, що християнство вже було в Україні відоме і Володимир не мав потреби посилати релігійних посланців. Бабуся Володимира — княгиня Ольга також була християнкою і Володимир знав добре свою бабусю. Не згадують про те оповідання, ближчі до події пам'ятники — „Слово о законі і благодати” митрополита Іларіона, „Житіє Бориса і Гліба” преподобного Нестора Печерського, „Похвала князю Владимиру” монаха Якова і, вкінці, „Житіє князя Владимира”. Згадане літописне оповідання подане в Літописі Нестора (пам'ятка початку XII-го століття) і, як непохитно довели дослідники — це пізніша вставка до нашого Літопису. Згадали ми це оповідання навмисне, тому що знають його старші генерації зі шкіл і треба, щоб його правильно розуміли.

Князь Володимир народився десь коло 960 року. Маючи з природи глибоку державницьку свідомість, з'єднав разом, в одне ціле, увесь український нарід, і його держава була однією з найбільших і наймогутніших держав на Сході Європи. Він бачив, що культурою Європа була таки значно вища від України, його держави. Він переконався, що потрібно йому разом з своїм народом пристати до тієї нової культури. А основним ключем до цього всього було — християнство, зміна старої віри — поганства, на нову, охрищення. Володимир не мав у той час потреби вибирати, котра віра найкраща. Християнство на Україні вже було відоме.

Спершу охрестився сам князь Володимир. Хто й коли його охрестив, точно не знаємо. Дослідники доводять, що охрестив його власні священники, які вже тоді були в Україні. Охрестився в Києві або в Василеві під Києвом, 987-го року. Після того пішов походом на Корсунь на Криму і примусив візантійського імператора Василя, щоб видав за нього заміж свою сестру

Анну. Одружившись з Анною в Корсуні, вернувся до Києва і наказав охрестити киян, що сталося 990-му році, влітку, тоді народ стояв по шию в воді. Після Києва пройшло хрещення в інших українських містах і селах.

Історія назвала Володимира Великим, а Церква проголосила його Святим і Рівноапостольним. Пам'ять св. Володимира і Рівноапостольного Церква святкує 15-го липня.

* * *

Але охрестити киян — це не значить охрестити українську землю. Держава Володимира Великого була дуже велика. Тому й роботи для охрещення всього українського народу було надзвичайно багато; це була робота не для одного покоління людей. На це було потрібне священство, а також церковна єрархія, яка організувала б і керувала б тією роботою.

Постає питання: **Хто хрестив український народ, хто поширив християнство в Україні, та звідки прийшла єрархія в Україну?**

Про хрещення киян перекази говорять, що хрестилися на київським Хрещатику, на березі Дніпра. Звідти і назва Хрещатик. За тодішнім східним звичаєм хрещення відбувалося зануренням в воду.

Але про поширення християнства хрещення всієї Русі-України Літописи не дають ясного образу. Яків-монах пише дуже коротко: „Володимир хрестив усю землю руську, а всіх богів поганських знищив”.¹⁵

В питанні хрещення України треба мати на увазі в першу чергу священство, яке мало підготувати народ до прийняття цієї св. Тайни; навчити його основних правд, і то не лише в Києві, але по цілій Україні. При тому те священство повинно було знати мову українського народу. Правда, що стосується вимоги пізнання правд віри, тут не можемо бути дуже критичні й міряти все вимогами нашої доби. Ті вимоги тоді не були такі строгі. Але питання знання мови народу було безумовним, суттєвим.

Отже, котре священство хрестило Русь-Україну? Звідки були ті священники?

Греки мовчать про хрещення України. Візантійські джерела згадують шлюб Володимира з царівною Анною, але не згадують хрещення населення його великої держави. Це означає, що їх священство не хрестило Україну. Грецькі записи не згадали б таку велику подію. Та ж це подія історична, світового значення й Візантія її певно занотувала б коли б в ній брало участь грецьке священство. Що правда, кілька грецьких священників, а може й єпископ прийшли до Херсону з весіллям царівни Анни. Скільки їх пішло до Києва, невідомо, але в хрещенні України не могли брати участі, бо не знали мови народу.

Поставлені питання про священство і єрархії є зі собою пов'язані. Тому спробуємо їх рішити спільно:

Не маючи певних джерел, висток, теперішня наука створила кілька наукових теорій про справу єрархії на Україні-Русі. Наводимо їх, але підкреслюємо, що це все лише здогади:

1. Візантійська теорія — це найдавніше переконання, що по повероті з Корсуня Володимир Великий привів із собою візантійського митрополита, грека. Але ця теорія не має за собою джерельних доказів, новіші досліди її відкидають. Таку важливу справу були б греки не промовчали. Греки не знали мови, не могли навчати, не могли по-слов'янськи служити. Незрозуміла грецька мова Богослужень була б не притягла народ.

2. Римська теорія каже, що Володимир Великий прийняв єрархію з Риму. Це не має підстав ані в часі хрещення ані по хрещенні Русі-України. В Україні нема важливих слідів якоїсь західної єрархії.

3. Болгарсько-охридська теорія (Приселкова з 1913 р.), говорить про походження священства та єрархії в Україні з Болгарії, а саме з Охриду. Тому, що ця теорія є тепер серед учених найпопулярніша, займемося нею точніше і докладніше.

Ця теорія опирається на тому, що на Русі була поширена церковно-слов'янська література і на основі того твердить, що Володимир Великий взяв архієпископа і єпископів для Руської Церкви від Охридського патріархату. Охрид — місто в Македонії, тепер біля югослов'янсько-албанського кордону. Охридський патріархат, заснований і зміцнений учнями св. Методія, вигнаними з Великої Морави, був незалежний від Візантії. А це найкраще сприяло Володимирові, бо він не хотів, щоб Русь-Україна була залежна від Візантії. Підтримує цю теорію о. А. Великий¹⁶ і говорить: „Християнська Болгарія прийняла кирило-методіївське слов'янське християнство. Болгарські священники могли говорити киянам і українцям взагалі про Христа, і то зрозумілою мовою та дати зрозумілі літургічні книги. Справді, духовна і церковна література молодій Київській Церкві носить дуже виразні болгарські сліди ... яких рештки і досьогодні залишилися в богослужбово-церковній мові українського народу та які вросли в його душі. Тому, що на нашу думку, здогади про болгарські початки первісного українського духовенства і єрархії мають усі дані, щоб бути розумно прийнятими, бо пояснюють цілком природно історичні явища і факти, які інакше залишилися б невиясненими”.¹⁷

Але проти цієї теорії має дуже важливі закиди проф. М. Чубатий.¹⁸ Цитуємо:

„Фактом є, що вона не має за собою — ані одної літери з тогочасних джерел, тому є тільки логічним здогадом, опертим

на посередніх заключеннях про вчасні впливи болгарської оригінальної і перекладної літератури на Русі. Вона оперта на головнім аргументі, що богослужбова церковнослов'янська мова по хрищенні Русі могла прийти тільки з Охридського патріархату.¹⁹ Але ця теорія не має жодного попертя в писаних чи археологічних джерелах, а також не звертає увагу на тогочасну політичну ситуацію. Це час боротьби Болгарії з Візантією на життя і смерть ... Що сталося? — Імператор Василь II, шурина Володимира Великого, втриманий на цесарському троні завдяки військовій допомозі Русі, розпочав заборчу війну проти болгарів 990-го року, яка тривала до самої смерті Володимира. 1014 року до Києва прийшла вістка, що вразила світ своєю брутальністю і нехристиянською аморальністю. Цесар Василь II, розгромивши болгарську армію, 14-тисячам поневоленого болгарського війська казав повиколовати очі, залишивши одне невиколоне око кожному сотому жовнірові. Тим болгарським сотникам з одним оком наказав повести ту 14-тисячну армію сліпців перед трон їх царя Самуїла. Самуїл, побачивши це, впау трупом. Чотири роки пізніше решту болгарської держави окупували візантійці, а охридську патріархію скасували (1018 р.). Історія надала шурина Володимира назву цесаря Василя II — болгаровбивника.²⁰

Проф. М. Чубатий далі правильно вказує, що зв'язки Києва з Охридою були фізично неможливі. Охридський патріархат з такої далечини в тій політичній ситуації не міг керувати справами Руської Церкви або дати їй допомогу в організації Церкви. Врешті був безсилий і перестав існувати. А при тому до розгрому великої болгарської держави спричинилася головним чином Русь. Вперше розгромив її київський князь Святослав, викопавши їй гріб (972 р.). Друга інтервенція Русі (989 р.) за Володимира була теж ударом для Болгарії. Отже Руська Держава не могла мати симпатій в болгарів.

Бачимо, що аргументи проф. М. Чубатого дуже сильні. Історики прийняли болгарсько-охридську теорію, бо іншого виходу не мали. На цій теорії ми зупинилися детальніше тому, бо майже всі українські і чужі історики приймають її. За о. А. Великим також і о. І. Назарко пише: „Можна майже без сумніву твердити, що перша єрархія була дана Київській Русі не Візантією, але болгарським охридським патріархатом”.

Але логіка проф. М. Чубатого переконує, що помиляються прихильники болгарсько-охридської теорії. Вона, як здогад, не може бути прийнята.

4. Теорія тьмутороканська проф. Миколи Чубатого. „Останніми роками — пише о. А. Великий — проф. Микола Чубатий висунув нову теорію, так звану тьмутороканську. Думав, що

вже перед Володимиром Великим в Україні була єрархія на її окраїнах, на Кубані, у місті Тьмуторокані. На це ще треба б доказів”.²¹

Послухаймо, що пише проф. М. Чубатий:

Ми ставимо тезу — пише він, що за часів Володимира Великого в Руській Церкві не було митрополита, бо не було потреби творити митрополію. Так само ніякий зверхник Руської Церкви не був імпортований з-за границі, прямо тому, що в час хрищення Русі в Руській Державі існувало вже архієпископство, основане вже 120 літ перед хрищенням Русі. Таким був архієпископ Тьмуторокані, південно-східної провінції Київської Русі над Азовським морем на Таманському півострові. Також в найдалше на захід висуненій області Київської держави, на території Червєнських міст, в Перемишлі, теж уже існувало єпископство, основане біля 80 літ перед хрищенням Русі. Тому пощо було імпортувати церковних єрархів з Візантії, Риму чи Охриди? При допомозі двох краєвих церковних єрархів, групи корсунсько-кримських духовних під проводом Настаса корсунянина та якоїсь кількості болгарських духовних емігрантів з Болгарії, та духовних, існуючих на Русі перед її кінцевим хрищенням, відбувалася розбудова дальших єпархій ... Першим головою Руської Церкви був архієпископ Тьмуторокані, повністю незалежний від візантійського патріарха”.²²

Як бачимо, проф. М. Чубатий будує свою теорію хрищення Русі і розбудови єрархії Руської Церкви власними силами. Теорія єдина правильна, лише проф. М. Чубатий дуже заплутався, поставивши все на Тьмуторокань. Пригляньмося цьому:

Тьмуторокань — це місто-пристань на Таманському півострові, по другій стороні Керченської протоки, в тому часі з мішаним населенням. Але тут постає багато проблем: чи населення Тьмуторокані було в більшості слов'янське? А якщо й було, не мало слов'янської Літургії, бо такої там не було; Богослуження було в грецькій мові, найбільше, що могло мати, це слов'янську проповідь; було це звичайне місто, що не мало й не могло дати мінімального числа священства для цілої Русі, при тому священства, яке знало б руську мову; Тьмуторокань дуже далеко, була постійно загрожувана степовиками, що посувалися зі Сходу й часто зупиняли комунікацію між Києвом і Тьмутороканю на багато років. Дперва Володимир Великий увів Тьмуторокань в склад Руської Держави. Проф. М. Чубатий не доводить, коли й як прийшла в Тьмуторокань церковно-слов'янська мова і чи взагалі мала час там засвоїтися. Не можна таке важливе питання вирішувати словами „мабуть” прийшла церковно-слов'янська мова з Болгарії до Тьмуторокані.²³ Це майже неймовірне. Отже цю теорію не можна прийняти.

Крім того в Тьмуторокані володіли хозари. Хозари — це

з'єднання різних орд під турецьким впливом, бо мова хозар подібна до турецької. Відомості про них дуже вбогі. З подій кінця VII і початку VIII століть бачимо, що хозари були панамі на Керченській протоці (в Фанагорії — Тьмуторокані). Осередком їх держави були прикаспійські землі, а в усті Волги лежала їх столиця Ітинь. Розбив їх Святослав. Частина з них прилучилася до угрів.²⁴ „Поляни якийсь час були під політичним впливом хозарів, але в усякому разі на початку IX століття, коли київсько-дружинний устрій прийшов до значного розвитку, хозарської зверхності над Києвом не могло бути.²⁵ З Тьмуторокані не могло йти християнство на Київську Русь, бо, як пише М. Грушевський, „в близькому Ростові доперва в другій половині XI століття зміг єпископ Леонтій привести частину міської людности до християнства”.²⁶

Ми переконані, що проф. М. Чубатий витворив тьмутороканську тебрію лише з тієї причини, що бачив безпідставність теорії охридської, а іншої не було.

5. Годі не згадати також думку о. І. Нагаєвського.²⁷ Його поглядом не зайнялися історики в творах, які вийшли після його книжки. Але незнайомлений з проблемою, міг би погляд о. І. Нагаєвського вважати вирішальним, тимбільше що він своє твердження поширює в інших працях.²⁸

І. Нагаєвський думає, що місія Константина-Кирила й Методія була на Русі-Україні два рази, або що перебування Константина-Кирила й Методія на Русі-Україні, конкретно в хозарів було багаторічне; ²⁹ ніби вони діяли на Русі від 848 до 860 року; що Константин-Кирило й Методій були навіть в Києві і охристили Русь-Україну, а по нападі Русі на Константинопіль у 860 році навіть Русь-Україна дістала єрархію.

Зразу мусимо констатувати, що докази, які наводить о. І. Нагаєвський, не відносяться до поставленого питання. Погляд о. І. Нагаєвського є лише здогадом, до того дуже нереальним. Вкажемо на його неточності:

а) Константин-Кирило й Методій не могли бути ані довго, ані два рази на Русі-Україні, ані не могли бути в Києві. Гляньмо на хронологію життя Константина-Кирила: 849 р. він скінчив студії й був висвячений на диякона, працював секретарем патріярха Ігнатія. Після того жив в монастирі. У 850 р. був професором вищої школи на цісарському дворі; у 855-856 рр. брав участь у місії до арабів, як член посольства; у 856 р. був в монастирі на Олімпі; вкінці 860 року — в посольстві до хозарів, а 861 навесні в Криму і вкінці того ж року вернувся до Константинополя. В місії до хозарів був членом посольства, але не головним. Крім того в хозарській місії його брат Методій взагалі не був. 861 чи спочатку 862 року було в Константинополі посольство з Великої Морави і цісар Михайло III призначив Кон-

стантіна-Кирила керівником моравської місії. Отже бачимо, що Константин-Кирило й Методій не могли бути в 848-860 роках на Русі-Україні.

б) Нема даних на те, щоб твердити, що місія Константина-Кирила й Методія до хозарів була в дійсності місією на Русь-Україну. „Житіє Кирила” докладно передає місії і то — як місії до хозарів. Не можна ані те твердити, що Русь тоді була під хозарами так сильно, що Київ був столицею навіть хозарської держави, як думає о. І. Нагаєвський. Це дуже ясно заперечує М. Грушевський: „Ламанський висловив думку, ніби ця хозарська місія була в дійсності руською. Але наші джерела говорять про хозар, а не про Русь, яка в тім часі вже не находилася під хозарською зверхністю”.³⁰ Хозари, хоч мали сильну державу, не залишили по собі жодні письменні пам'ятки. Зникли без сліду. Одно певне, що це були монотеїсти, а це під впливом жидівської релігії, але не відомо, до котрої етнічної групи належали. Їх столиця була в околицях теперішнього міста Астрахані. В писанні вживали жидівське письмо. Візантійську місію, в якій був Константин, запросив до хозарії хозарський хан. Хозарія була у взаєминах з Візантією, бо й візантійські цісарі одружувалися з дочками хозарського хана (напр., візантійський цісар іконоборець Константин Копронім (741-775) був одружений з дочкою хозарського хана Чічак — Іриною). Місія, в якій був Константин-Кирило, мала політичний характер, а при тому вирішувала й питання „жидівства” — релігії хозарів. Про це ясно говорить „Житіє”. В X-XI століттях про хозарію зникає слід. Її територію займає Русь-Україна.

в) Не можна говорити про багаторічне перебування Константина-Кирила й Методія у хозарів, бо тоді про це певно залишилися б дані, а таких взагалі нема. Коли б прийняти твердження про місію Константина-Кирила й Методія на Русі в 843-848-860 роки, як думає о. І. Нагаєвський, то було б тоді, що правда, залишилося б таке хрищення України, й Володимир Великий вже не мав би був що робити в тій справі.

г) Проти погляду о. І. Нагаєвського говорить і питання слов'янських богослужбових книг. Без таких книг ані місія Константина-Кирила й Методія не була б успішна. А таких книг до 862 року не було. А якщо були б раніше, на певно про це була б згадка. Константин-Кирило щойно у 861 році зрозумів потребу слов'янських письмен та перекладу богослужбових книг і Святого Письма, як це ясно сказано в „Житті Кирила” (гл. XIV), „Житті Методія” (гл. V) та в „Службі Методія”.

д) А що до нападу Русі в 860 році на Константинопіль, історики доказали, що його не виконала Київська Русь. Про це питання точніше говоримо далі.

Отже погляд о. І. Нагаєвського не має жодних підстав на те, щоб його прийняти.

* * *

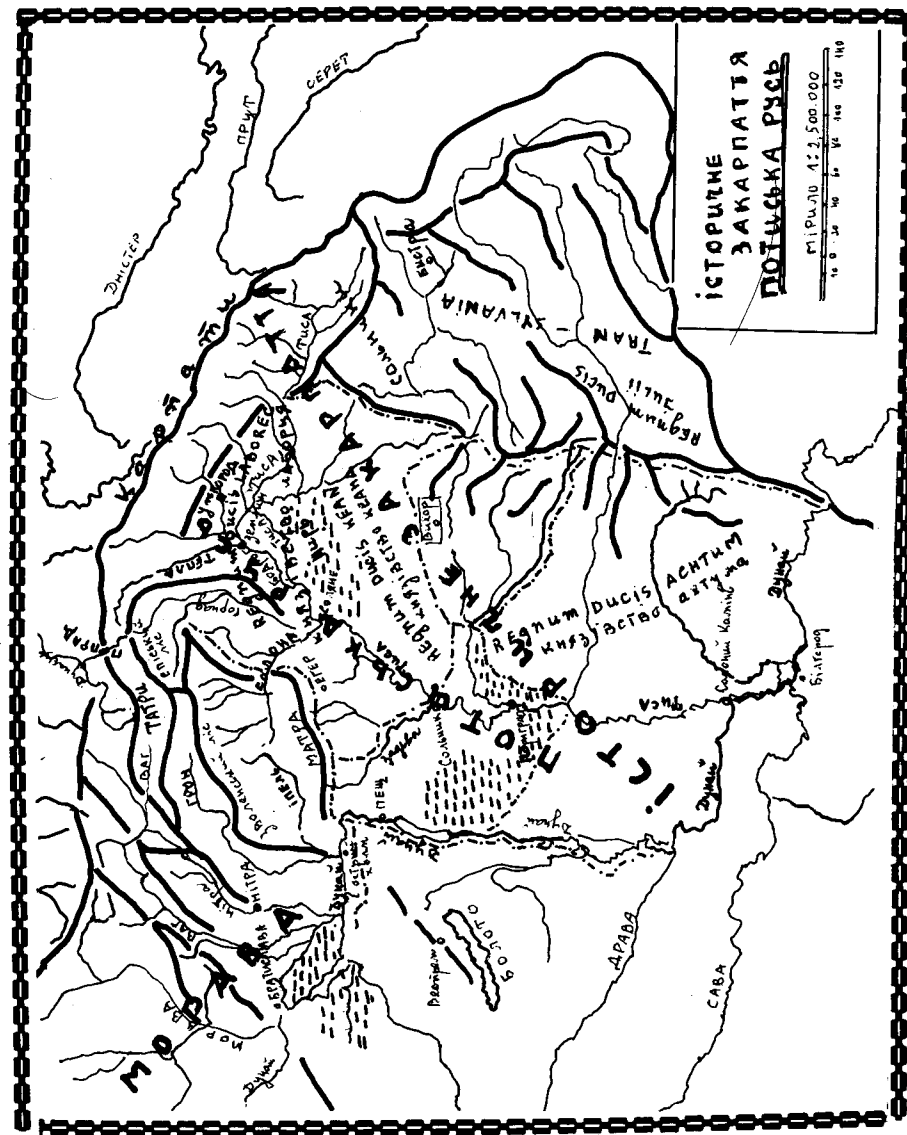
Ми бачили всі „наукові теорії”, які хотіли б вирішити питання: хто хрестив Русь-Україну, котре священство й звідки зялася ерархія. Однак ці теорії питання не вирішують.

„Ця величезна подія в житті українського народу — його хрищення за часів Володимира Великого в кінці X-го віку — залишається ще й тепер невиясненою у своїх подробицях. Багато написано про цю велику подію, але в більшості вчені дослідники рідко коли погоджувалися у своїх висновках. А це все тому, що про цю найбільшу подію нашої історії, подію, що виразно визначила дальший напрям розвитку української культури, маємо дуже мало певних джерел. Сучасники цієї великої події ще не розуміли всієї ваги її, і тому не лишили нам про неї докладних відомостей; а може й лишили, та вони не дійшли до нас: їх знищив час і вогонь”. Так пише проф. І. Огієнко.³¹ При тому додає: „Треба звернути увагу на ролю закарпатських українців (підкреслення наше), (у північно-східній Угорщині), що прийняла грецьке християнство за сто років перед нами, — Володимир добре знав про них, і міг також узяти собі й звідси потрібних йому священників, що говорили мовою, дуже подібною до мови киян”. Проф. І. Огієнко навів оце думку російського історика Церкви Є. Голубинського.³²

Згаданому думкою не зайнявся ніхто, а це напевно з причини недоступності документальних матеріалів, незнання мови і неслідкування за новішими дослідженнями на терені Великої Морави, Мадярщини й Закарпаття. А до помилкових висновків дійшли дослідники лише з тієї причини, що, як бачимо, не знали історії Закарпаття, тому що такої, на жаль, докладної ще нема написаної.

По перегляненні всього сказаного в справі хрищення Русі-України і ерархічно-церковної організації Церкви в Руській Державі, бачимо що хрищення Київської Русі не здійснили ні візантійці, ні римляни, ні болгаро-охридці, ні тьмутороканці, а далі побачимо, що ані морав'яни. Також ані ерархія не прийшла до Києва з тих країн. Вона вже перед хрищенням Русі-України існувала в межах держави Володимира Великого і то на Історичному Закарпатті. Закарпатське священство ширило християнство на Русі-Україні, хрестило княгиню Ольгу і князя Володимира Великого та Русь-Україну і дало першу українську ерархію.

Щоб це побачити, вперше погляньмо на історію християнства на Історичному Закарпатті й на історію ерархії Історичного Закарпаття.

Історичне Закарпаття в часах св. Кирила і Методія

ХРИСТИЯНСТВО НА ІСТОРИЧНОМУ ЗАКАРПАТТІ

Що це є "Історичне Закарпаття"?

Вживаємо термін "Історичне Закарпаття". Коли б ми вжили лише термін "Закарпаття", читач, що не ознайомлений з історією Закарпаття, під тою назвою міг би розуміти лише територію теперішньої Закарпатської області Української Советської Соціалістичної Республіки. Історичне Закарпаття — це не теперішня Закарпатська область, ані не колишня "Підкарпатська Русь", ані "Карпатська Україна".

Історичне Закарпаття — це всі з а к а р п а т с ь к і території, споконвіку заселені українцями, а саме:

- тепершня Закарпатська область УССР ;
- Пряшівщина аж до теперішніх середньословацьких гір Словаччини ;
- ціле Потисся з усіма протоками Тиси, аж до устя Тиси до Дунаю, із західною границею вздовж Дунаю, (це історична "Мархія Рутенорим" з "дуксом рутенорум" десятого століття) — тепер в Мадярщині (в Угорщині) ;
- ціле Залісся — це колишня Трансильванія—Семигород — тепер в Румунії.

Це первісна етнографічна територія українців Закарпаття, це — Історичне Закарпаття, що від У-го століття заселене слов'янами, предками теперішніх українців; тепер у великій мірі змадяризоване, зрумунізоване, пословакізоване. Але хотарні (крайові) назви, топоніміка, прізвища, мова, релігія східного обряду, вкінці історія — доказують первісну українську етнічну приналежність населення тих територій.

Від часу, як Історичне Закарпаття заселили слов'яни, предки теперішніх українців, його історія є історією українського народу.

Предки теперішніх українців заселили Історичне Закарпаття без боротьби, тихомирно. Ані історія, ані перекази не говорять про будь-яку боротьбу, ані не кажуть, що українці не є споконвічними жителями Історичного Закарпаття, або що колись на ньому не були.

Перший Закарп. історик,
о. Йоанникій Базилович, ЧСВВ, (1742-1821)

”По мнозих же временах сіли суть Словени по Дунаєві, де єсть нині Угорская земля і Болгарская... Пришедше от востока Угри і устремившася через гори великія, які прозавшася гори Угорския, і почаша воевати на живящих ту...” пише літописець Нестор.

Українців нищили й виганяли з земель Історичного Закарпаття, а вони боронилися і заселяли їх вдруге, втретє, постійно. Дуже важливо знати, що українці осіли спершу в долинах, а в гори були витиснені лише протягом віків. ”Колись наші землі Закарпаття не обмежувалися вузьким гірським поясом; на півночі і на полудні наші території простягалися широко, заходили також в Семигородську височину і в наддунайські краї (на лівому боці Дунаю). Втрати ми понесли на Заході, на пограниччю з поляками, словаками, уграми і волохами, ³³ — пише М. Грушевський.

Не можна говорити про історичні події Закарпаття без включення до Закарпаття всіх первісно українських закарпатських земель. Це ж бо є Історичне Закарпаття.

• Християнство і єрархія Церкви на Закарпатті

Українські історики чомусь не зайнялися двома питаннями:
а/ християнством на Закарпатті, а наслідком того і
б/ єрархією Церкви на Закарпатті.

А на нашу думку, це дуже важливі питання і, як побачимо, тісно сполучені з християнством і єрархією Древньоруської Держави Русь-України.

Бажаючи розглянути ці питання, спочатку гляньмо, що дотепер про це було написано. Як дивляться історики на хрищення та єрархію Закарпаття.

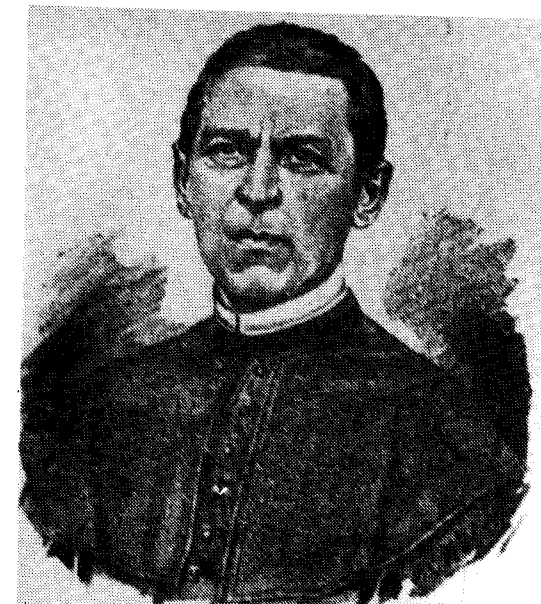
Закарпатські історики :

Йоаникій Базилович (1742—1821), ігумен Мукачівського монастиря, ЧСВВ, перший закарпатський історик, який писав на основі архівних матеріалів, у своєму двотомовому латинському творі (кожний том має три частини) ³⁴. пише, що Закарпаття прийняло християнство у 867 році від Кирила і Методія і що Мукачівське єпископство було засноване ще до приходу мадярів.

Історики: Іван Орлай (1770—1829) ³⁵, Михайло Лучкай (1789—1843) ³⁶, Олександр Духнович (1803—1865) ³⁷, Іван Дулишкович (1815—1883), ³⁸ Юрій Жаткович (1855—1920) ^{38а}, в більше творах, д-р Василь Гаджега (1864—1938), ^{38б} (в більше творах), доказують **первобутність** українців Закарпаття, їх поселення давно перед приходом мадярів, а також прийняття християнства перед приходом мадярів.

„Будитель Закарпаття” —
о. Олександр Духнович (1803-1865)

Історик о. Іван Дулишкович
(1815-1883)

Шематизми Мукачівської єпархії в 1878 і 1908 роках, в "Коротких розвідках про Мукачівську єпархію" пишуть, що Мукачівська єпархія Закарпаття є найстаршою в Панонії і була заснована ще до приходу мадярів.

Це саме становище займали урядові меморіяли Мукачівської єпархії, предявлені Апостольському Престолові.

Атанасій В. Пекар, ЧСВВ в "Нарисі історії Церкви Закарпаття I" ³⁹ пише: "Початки християнства на Закарпатті сягають часів св. Кирила і Methodія (IX ст.)." "Початків християнства на Закарпатті треба шукати в другій половині IX століття, залежно від праці слов'янських апостолів, свв. Кирила і Methodія та їх учнів" ⁴⁰. А про єпархію Закарпаття говорить: "Про історичні початки Мукачівської єпархії годі щось точного сказати, бо перші документальні вісті про мукачівського владика маємо щойно з ХУ ст. Однак, в народі збереглося "старинне і освячене передання", що початків мукачівської єпархії треба шукати ще в передтатарських часах (перед 1242 р.). А "місцева традиція звичайно є все певним доказом минулих фактів, про які нема писаних пам'ятників. Часто буває, що пізніше віднайдені пам'ятники тільки підтверджують народну традицію". Перші документальні відомості про мукачівського єпископа маємо щойно з 1491 р., коли мадярський король Володислав II наказав усім "українським парохам під судовластю церкви св. Миколая Ісповідника в Мукачеві", щоб вони "після старинного звичаю" узнали своїм єпископом Івана.

А. Баран ⁴¹ — намагається доказати, що Мукачівську єпархію заснував київський митрополит Ісидор десь 1448 р. На це А. Пекар повторяє: "Ми далі держимося традиційної думки, що початків мукачівської єпархії треба шукати в самих початках християнства на Закарпатті, як це подає Шематизм за 1908 р. стор. 18 — 19".

Всеукраїнські історики

Михайло Грушевський : на Закарпатті закоренилося християнство в часах Кирила й Methodія. ⁴²

Іван Огієнко : не пише прямо про християнство Закарпаття, але при питанні, котрі священники христили киян і Русь-Україну, відмічує: "Треба звернути увагу ще на ролю закарпатських українців (у північно-східній Угорщині), що прийняли грецьке християнство за сто років перед нами; Володимир добре знав про них, і міг також узяти собі й звідси потрібних йому священників, які говорили мовою, дуже подібною до мови киян" ⁴³.

А. Великий : Його твір "Літопис християнської України" має три томи, але автор наших питань не торкнувся, Закарпаття не згадує: "Можна сказати, що Панонія, і так звана Велика Морава, мали посередній вплив на корінні українські землі, тобто на Ки-

Владика Андрій Бачинський (1773-1809) — Будівничий Мукачівської єпархії і творець „Золотої Доби” на Закарпатті.

Протосрей д-р Василь Гаджега (1864-1938) — Новітній Закарп. Історик якого крокує о. С. Пап, автор цієї праці.

івщину, а безпосередній — на західно-українські області, тобто передусім на Галичину, з причини її безпосереднього сусідства”.⁴⁴

І. Нагасвський⁴⁵ : ”Отож з наведених думок постає правдоподібність, що першим єпископством на західноукраїнських землях, заснованим в часах св. Методія, було Мукачівське. Воно було одною з Методієвих суфраганій, що видержала напір німецьких місіонерів і куди втікали слов'янські священники з переслідуваних земель. Відомо, що туди скрилися прогнані монахи зі Сазанського монастиря.”⁴⁶

М. Чубатий : у 816-сторінковій книзі⁴⁷ про закарпаття пише кілька рядків в цьому змісті: ”Що торкається нинішньої Карпатської України, то там поширилося християнство з Великої Морави”.⁴⁸ А що до Закарпатської єпархії, М. Чубатий пише: ”Мукачівське єпископство створено 1491 року”.⁴⁹ (Наша замітка: не створено — про це не говорить жодний документ; лише вперше в тому році згадується в документах мукачівський єпископ).

Українські підсоветські історики Закарпаття: І. Гранчак, В. Пальок,⁵⁰ говорять, що Закарпаття перед приходом мадярів вже було християнське.⁵¹

Російські історики

Е.Голобинський: — Володимир Великий для проповіді християнства покликав священство зі Закарпаття, яке було приведене до християнства на ціле століття раніше.⁵²

А. Петров⁵³ — російський царський емігрант, який працював, як стипендист мадярської влади і, само собою, як лише міг, викреслював минуле Закарпаття. Він пише, що нема основи приписувати хрищення Закарпаття свв. Кирилові і Методієві, бо діяльність цих апостолів була дуже коротка, з перешкодами всього десять років, вони не були єпископами й не могли організувати єпархію; вони тратили час на переклади Святого Письма; Закарпаття далеко від Морави, Нітру від Закарпаття відділяли страшні праліси й гори; прямої дороги на схід не було, а коли б Методій хотів дістатися на Закарпаття давньою торговельною дорогою: Остигом, ріка Солена, біля Тиси до Мукачева — це значило б пройти з Морави до Мукачева 700 кілометрів. При тому А. Петров не може доказати, як стали закарпатські українці християнами. Він пише, що закарпатські слов'яни; ”как язычники, они могли быть обращены в християнство наравне с мадярами и секлями, проповедниками латинської Церкви”.⁵⁴

Закидаючи А. Петрова не займаємося, тому, що на ці питання будемо далі наводити історичні докази. Але мусимо тут зауважити,

що погляди Петрова дуже несерйозні. Якщо б латинські проповідники ширили християнство закарпатським українцям, тоді вони були б латинського обряду і не були б уже українцями. Мабуть А. Петров не хоче, щоб ми повірили, що латинські проповідники поширили на Закарпатті ”схизматичне східне християнство”? Вкінці працю латинських місіонерів і поширення християнства на Закарпатті, мадярські історики були б напевно відмітили, а цього нігде не бачимо.

Мадярські історики

Месарош⁵⁵ — доводить, що Мукачівська єпархія була заснована ще перед приходом мадярів.

Однак більшість мадярських істориків це заперечує, цим питанням не займається, твердячи, що українці Закарпаття є лише від приходу Федора Корятовича і вже переселилися на Закарпаття християнами. Цю пропаганду вели змадяризовані українці: Годинка, Бонкало й бувший директор ужгородської гімназії за Чехословаччини В. Сулинчак (на його гробі є напис по-мадярськи). До них долучилися змадяризовані словаки Кнежа і Мелих.

Словацькі і чеські історики

Словацькі історики цим питанням спеціально не займаються, але словацькі неісторики, пропагандисти, в тактиці лоборюють все, що на Пряшівщині українське, голосять, що українці Пряшівщини прийшли на Пряшівщину як колонізатори в 12 — 13 століттях і пізніше, заселяючи, як вони називають ”словацько-польське прикордоння”.

Чеські вчені, як Нідерле,⁵⁶ Халовпецькі⁵⁷, Краль⁵⁸, Дворнік⁵⁹, спеціально торкнулися нашого питання і то дуже сумлінно. За їх даними українці Закарпаття є первобутнім населенням Закарпаття й Потисся, заселяли ці області давно перед приходом мадярів і прийняли християнство ще перед приходом мадярів. Халовпецькі наводить документи Віхорського єпископства в середнім Потиссі як ”руського єпископства”.⁶⁰

Удільний князь Теодор Корятович з Поділля, який осівся в Мукачеві і володів Закарпаттям на переломі XIV-XV ст.

МИ СТАВИМО ТЕЗУ

ЗАКАРПАТСЬКІ УКРАЇНЦІ :

1. п і з н а в а л и християнство набагато раніш заким в Середній Європі з'явилися слов'янські апостоли Константин-Кирило і Methodій;
  2. п р и й н я л и християнство від Константина-Кирила й Methodія і то ще перед їх діяльністю у Великій Мораві, бо;
  3. Константин-Кирило і Methodій, ідучи на Велику Мораву:
    - а/ ішли Історичним Закарпаттям і на ньому зупинилися;
    - б/ назвали Історичне Закарпаття "Русью" і ця назва загаль- прийнялася;
    - в/ охрестили Історичне Закарпаття;
    - г/ навчили і висвятили перших священників та дали Закарпаттю руське письмо-азбуку (названу пізніше кирилицею);
    - д/ подбали, щоб Історичне Закарпаття дістало єпископа, а згодом архієпископа, а відходячи на Мораву, взяли зі собою з Історичного Закарпаття учнів, яких пізніше висвятили на священників і єпископів.
  4. Історичне Закарпаття — це частина українських Земель, та взагалі слов'янська, яка перша стала християнською.
  5. Історичне Закарпаття своїм священством і єрархією христило Русь-Україну;
  6. дало Русі-Україні перше українське священство і українську єрархію;
  7. в перших початках християнізувало мадярів, а після того звело величезну тристатітню боротьбу за східний обряд з мадярами і тисячолітню — в обороні своєї віри.
- ДОКАЗИ :** — будемо наводити так, як поставлені окремі точки тези.

Коли почали проникати на Історичне Закарпаття перші вісти х р и с т и я н с т в а, точно не можемо визначити. Хоч на Історичному Закарпатті ніколи не володіли римляни, все таки були в його сусідстві. На переломі I-го і 2-го століття по Христі до Історичного Закарпаття наблизилися границі римської Імперії. Цісар Траян по довголітній війні з королем даків Децебалом, підкорив даків, які жили в теперішній південній частині Семигороду й приєднав їх край, під назвою римської провінції Дакія, до римської Імперії. Історичне Закарпаття знаходилося тоді при границях римського цісарства з півдня. Цісар Марко Аврелій (161 — 180) особисто

вів війська через Панонію. В його армії, легія котра була аж в теперішньому Тренчині, було багато християн і перемоги його "Легії фулмінати — блесконосної" приписувалося заслугам християн тієї легії (174 р.). Історичне Закарпаття опинилося так при границях римського царства із заходу. Границею була лінія Дунаю. Наближення границь римської Імперії до меж поселень наших українських предків спричинилося до оживлення торгівлі між римською державою та її північним і східним сусідом, в період між I — V століттям. Вже тодішні торговельники знали про шляхи через карпатські перевали. Доказом того є знайдені археологами римські монети на території теперішньої Закарпатської області УССР, Пряшівщини і Потисся. На Закарпатті знайдено срібні імітації тетрадрахм Філіпа Македонського, золоті імітації сестеру Олександра Великого і його наступників, а це в Земліні і Спіші. ^{60a} Про взаємини Закарпаття з римською імперією свідчать теж предмети й монети з римської доби, знайдені в Бардієві, Остров'янах (Шариш), Обороні, Новім Місті під Шатром, Середі над Борговом, Жипові, Брестові, Мукачеві. ^{60 б}

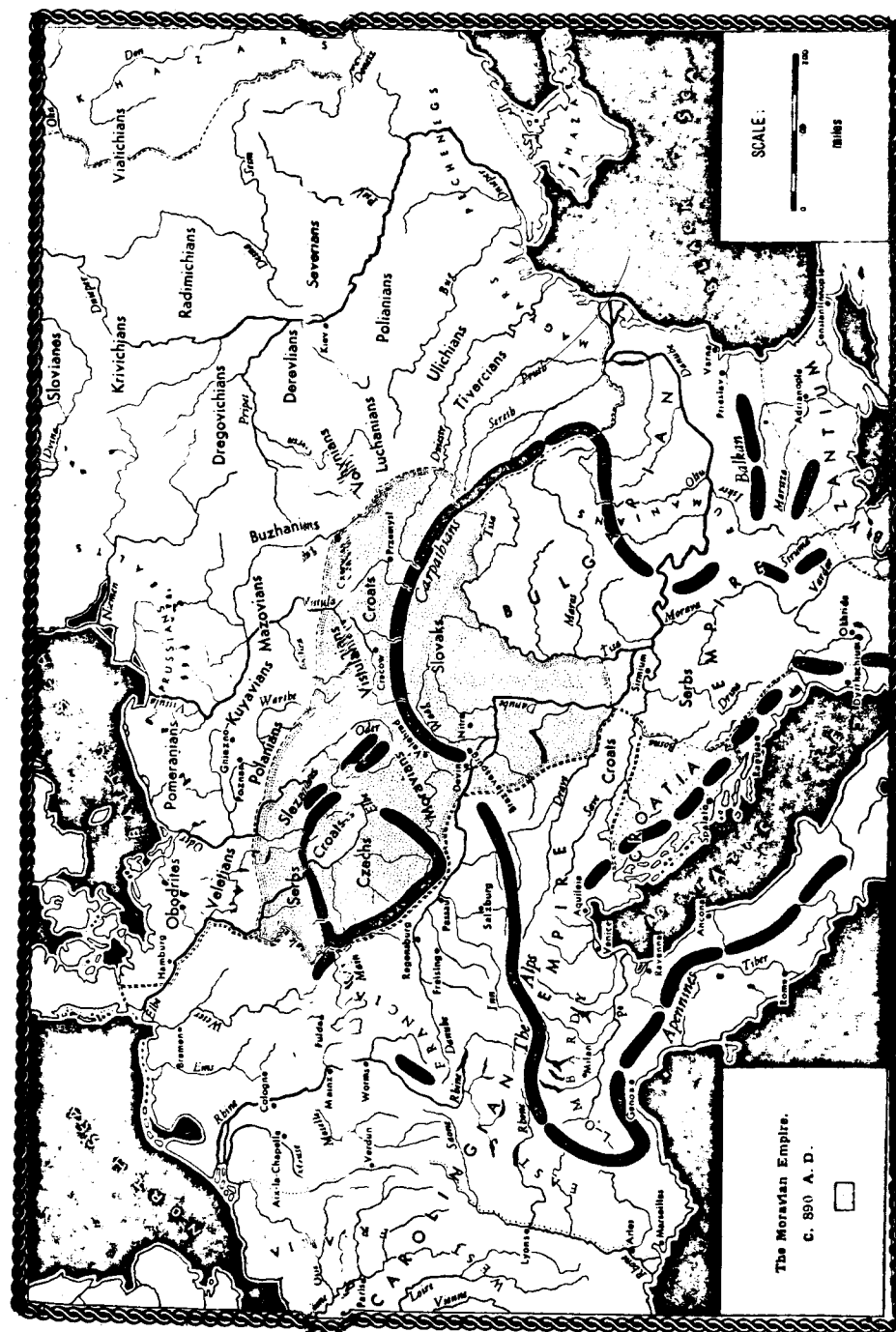
В Середі над Бодрогом знайдено золотий гріш царя Василя (867 — 886); в Токаю знайдено монети й дорожності та з монет викроєні кружки з головою Христа. ^{60 в}

З торгівлею проникало також християнство.

Пізніше, в сусідстві Історичного Закарпаття на Заході була християнська держава франків латинського обряду, з якою Історичне Закарпаття було сполучене торговельною, так званою "Соляною дорогою", якою возили сіль в західні краї. Але населення Історичного Закарпаття пізнавало теж східне християнство, що було від нього на південний схід, бо своїми чайками Тисою і Дунаєм, закарпатті допливали аж до Царгороду, ведучи торгівлю.

Ось так, християнство приходило на Історичне Закарпаття зі Сходу і Заходу. Вісті про нього приносили торговці, а також самі закарпатті, які торгували з двома сторонами. Тим чином предки українського населення Історичного Закарпаття пізнавали християнство більше століть перед тим, заки до Середньої Європи вступили апостоли слов'ян Константин-Кирило й Методій. "Певно на території Мадярщини було східне християнство й вірні, бо в могилах з VII — VIII століть в аварських гробах часто знаходилися "візантійські хрести". ^{60г} А знаємо, що осередок аварської держави був на Історичному Закарпатті, точніше в середнім і нижнім Потиссю. "Панонські розкопки свідчать, що тут західне християнство прийшло щойно після східного". ^{60д}

"На основі Аноніма — в Нижнім Потиссі володів болгаро-слов'янський князь Глад. Глад, як подає хроніка Аноніма, помагав Борисові, болгарському ханові, християнізувати болгарів". Народ Глада був християнський. ^{60е}

Велика Моравська Держава біля 890 р.

вів війська через Панонію. В його армії, легія котра була аж в теперішньому Тренчині, було багато християн і перемоги його "Легії фулмінати — блесконосної" приписувалося заслугам християн тієї легії (174 р.). Історичне Закарпаття опинилося так при границях римського царства із заходу. Границею була лінія Дунаю. Наближення границь римської Імперії до меж поселень наших українських предків спричинилося до оживлення торгівлі між римською державою та її північним і східним сусідом, в період між I — V століттям. Вже тодішні торговельники знали про шляхи через карпатські перевали. Доказом того є знайдені археологами римські монети на території теперішньої Закарпатської області УССР, Пряшівщини і Потисся. На Закарпатті знайдено срібні імітації тетрадрахм Филипа Македонського, золоті імітації сестеру Олександра Великого і його наступників, а це в Земліні і Спіші. ^{60а} Про взаємини Закарпаття з римською імперією свідчать теж предмети й монети з римської доби, знайдені в Бардієві, Остров'янах (Шариш), Обороні, Новім Місті під Шатром, Середі над Борговом, Жипові, Брестові, Мукачеві. ^{60 б}

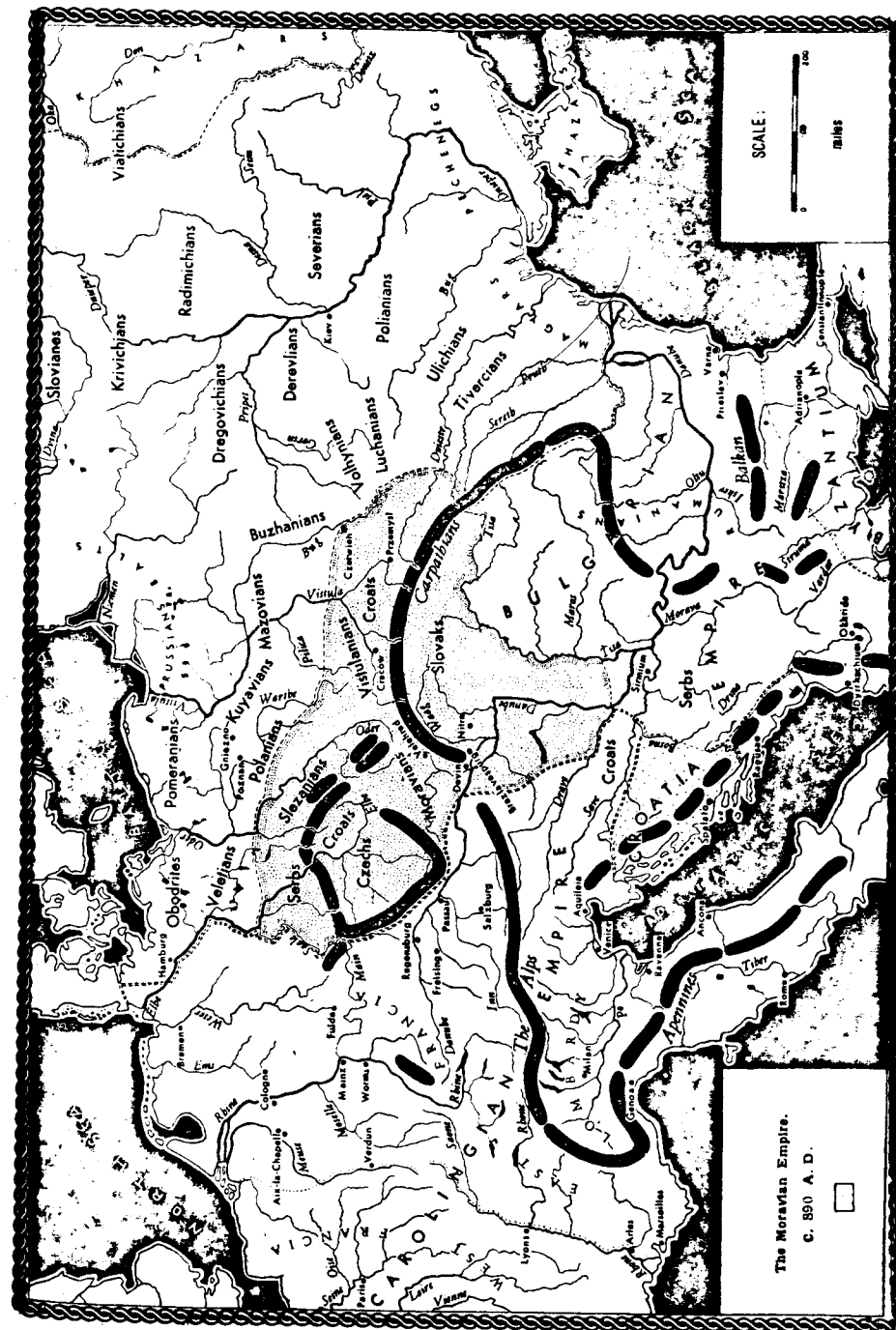
В Середі над Бодрогом знайдено золотий гріш царя Василя (867 — 886); в Токаю знайдено монети й дорочності та з монет викресні кружки з головою Христа. ^{60 в}

З торгівлею проникало також християнство.

Пізніше, в сусідстві Історичного Закарпаття на Заході була християнська держава франків латинського обряду, з якою Історичне Закарпаття було сполучене торговельною, так званою "Солянню дорогою", якою возили сіль в західні краї. Але населення Історичного Закарпаття пізнавало теж східне християнство, що було від нього на південний схід, бо своїми чайками Тисою і Дунаєм, закарпатті допливали аж до Царгороду, ведучи торгівлю.

Ось так, християнство приходило на Історичне Закарпаття зі Сходу і Заходу. Вісті про нього приносили торговці, а також самі закарпатті, які торгували з двома сторонами. Тим чином предки українського населення Історичного Закарпаття пізнавали християнство більше століть перед тим, заки до Середньої Європи вступили апостоли слов'ян Константин-Кирило й Методій. "Певно на території Мадярщини було східне християнство й вірні, бо в могилах з VII — VIII століть в аварських гробах часто знаходилися "візантійські хрести". ^{60г} А знаємо, що осередок аварської держави був на Історичному Закарпатті, точніше в середнім і нижнім Потиссю. "Панонські розкопки свідчать, що тут західне християнство прийшло щойно після східного". ^{60д}

"На основі Аноніма — в Нижнім Потиссі володів болгаро-слов'янський князь Глад. Глад, як подає хроніка Аноніма, помагав Борисові, болгарському ханові, християнізувати болгарів". Народ Глада був християнський. ^{60е}

Велика Моравська Держава біля 890 р.

ло християнське ще перед приходом Константина-Кирила й Методія на Історичне Закарпаття і Велику Мораву. Доказує це чеська легенда про святого Івана, згадуваного в документі з 1032 року. Чеський проф. університету Францішек Р. Тіхі у статті "Перший заблиск християнства в Чехії" ⁶⁰є пише: "Святий Іван прийшов до нас, як вказує його типове руське ім'я, з руського Сходу, з нашого українського сусідства. З легенди довідуємося, що це було ще в період, коли в Чехах володів батько Борживоя. Іван бо, каже, що в своїй яскині живе 42 роки. Коли до зустрічі з Боживоєм дійшло коротко перед його смертю, отже приблизно 890 року. Іван народився коло 820 року і прийшов до нас найпізніше 840 року, отже найменше на п'ятнадцять років скоріше, поки прийшли на Мораву Кирило й Методій. Іван прийшов не як пустинник, але як місіонер, як пропагандист християнства, що тоді означало поступ. Він виховав собі учнів; один з них написав нам безпосередньо по його смерті про нього вістку". "Легенда два рази підкреслює хорватське походження Івана. Хорватами в дев'ятому столітті називалося плем'я нашого сусідного, українського народу, яке заселяло і дотепер заселяє оба боки Карпат". "Іван, подорожуючи, недовго замешкав у теперішній Спішській Новій Всі, в долині, котра дотепер зветься Долиною святого Івана". "Крім цієї найстаршої легенди виникло пізніше, аж від половини ХІУ століття цілий ряд латинських і чеських, ба й німецьких оповідань про святого Івана". / ⁶⁰є

Отже чеські вчені вказують, що святий пустинник Іван існував; був першим проповідником християнства на чеській землі, що легенда про св. Івана була складена ще в період великоморавської держави і є найдавнішим пам'ятником чеського письменства побіч найстаршої чеської народної пісні "Господіне, помилуй ни", (це наше Господи, помилуй). ⁶⁰і

Ось так історія записала першого закарпатоукраїнського місіонера Івана. Хто пізнає закарпатських українців, той не буде дивуватися. Пам'ятаю, я ще був малий, як у нашу хату прийшов "чоловік з Атосу". Це наш односельчанин, який перед роками відійшов на Атос; там перебував, а після багатьох років вернувся на Закарпаття. Мав довге волосся, аскетичну постать, був розсудливий, поважний. А таких із Закарпаття було багато. Закарпатська частина українського народу була впродовж цілої історії надзвичайно духово збагачена. Подія пустинника Івана, закарпатського місіонера Чехів, ясно доказує, що населення Історичного Закарпаття знало християнство надовго перед приходом Константина-Кирила й Методія на Велику Мораву. Тому, Константин-Кирило й Методій, бачучи християн на Історичному Закарпатті, не могли лишити їх без єрархії. Коли будемо говорити про те, що Константин-Кирило й Методій охристили Історичне

Закарпаття — то цим лише вкажемо на те, що вони його проголосили християнським і утвердили, даючи йому єрархію.

В якому році Константин-Кирило і Методій прийшли на Мораву

Це питання також не вирішене. Одні дослідники говорять, що Константин-Кирило і Методій вирушили з Константинополя вже 862 року, напр., М. Чубатий пише: "Деся на переломі 862-863 оба брати вибралися на Мораву і прибули там у 863 році". ⁶¹

Деякі історики твердять, що у 863 році лише послы з Морави прийшли до Константинополя. Натомість Дворнік твердить, що моравські послы були в Константинополі у 862 році, зразу, як папа їх прохання про вислання слов'янських місіонерів не здійснив та не чекали до 863 року. Чеський історик Цібулка говорить, що моравські послы прийшли до Константинополя 863 р.

Оба брати погодилися на місію, перекладали Святе Письмо й вирушили з Константинополя щойно на весні 864 року. При тому Цібулка говорить, що вони могли дійти з Константинополя на Мораву за три тижні. ⁶²

Теперішні історики пишуть, що Константин-Кирило і Методій прийшли на Мораву весною 864 року. ⁶³

Це останнє твердження треба вважати правильним, що оба апостоли слов'ян прийшли на Мораву весною 864 р. Але треба брати до уваги й те, що таку поважну справу, як місія серед слов'ян, брати не відкладали на роки. Справа була пильна і для Ростислава. Його послы були в Римі, а відтак пішли до Константинополя. Тому треба прийняти, що Константин-Кирило і Методій вирушили з Константинополя 862 року, в крайньому випадку весною 863 року. А якщо на Мораву прийшли щойно весною 864 року, то де вони були протягом цілого 863 і початком 864 р.?

Відповідь дає історія. На Мораву не могли йти, тому, що в 863 році там була війна. Людовик Німець напав і облягав Ростислава в Девині. Франконські війська захопили й грабували небережені оселі. Йти на Мораву було небезпечно. Але відповідь дають ще й "Житіє Кирила", "Житіє Методія", "Житіє Климента Охридського" та ще аж три легенди, про які буде мова далі: вони христили Болгарію.

На це кожний історик готов відповісти: ні, Болгарію Константин-Кирило і Методій не христили. А все ж таки христили, — говоримо ми — бо так пишуть "Житія"! Але не христили Болгарію, як осередок. Вони ані не зупинилися в осередку Болгарії, але на Історичному Закарпатті. Тоді це була частина Болгарії, і в 863 — 864 роках її охристили, залишаючи там священство й єпископа. Щойно після того пішли на Велику Мораву. В дальших частинах побачимо, як все те відбулося.

Який був склад місії Константина-Кирила й Методія?

Це питання для нас дуже важливе. Чи був Константин-Кирило єпископом, може й архієпископом або звичайним священиком, та чи був у місії Константина-Кирила й Методія ще один єпископ?

„Житіє” ясно говорить, що моравське посольство просило папу про священство й єпископа, які володіли б слов'янською мовою. Зрозуміло, що посольство мусіло це саме бажання висловити і в Константинополі. „Наш люд зрікся поганства й тримає християнський закон. Але не маємо такого учителя, котрий пояснив би нам правдиву християнську віру в нашій мові. Тому пішли нам такого єпископа й учителя”.⁶⁴

Отже Константин-Кирило, як голова місії мусів бути єпископом.

Це говорить і логіка. З „Житія” бачимо, що в інших двох місіях, в котрих Константин-Кирило був членом перед моравською місією (арабська і хозарська) були єпископи. Візантійський двір дотримувався цього й тим вказував важливість акції і авторитет посольства. Отже вже ради самої поваги місії Константин-Кирило був єпископом. А тут ішлося про тривалу акцію — християнізацію держави й народу Великої Морави. До такої акції необхідна особа єпископа, щоб висвячував священників, інакше місія не мала б значення. Аджеж в майбутньому не буде посилати кандидатів священства на висвячення до далекого Константинополя. Це утруднювало б роботу місії. Вкінці посилення свого єпископа, означало, що признає константинопільського патріярха. Це в візантійців було важливою справою. Тому Константин-Кирило був єпископом.

„Життя Кирила” не згадує про те, щоб Константин-Кирило був єпископом. Це тому, що автор „Житія” міг це вважати справою відомою і самозрозумілою. Врешті, напр., „Житіє Константина Філософа”, що його віднайшов А. Яцимирський, називає Константина архієпископом Катанським. Також величає його „мудрим філософом і вчителем словен, болгар і Русі”.⁶⁵

Там, де „Житіє” говорить про свячення учнів Кирила й Методія в Римі, не згадує свячення Константина-Кирила. Це тому, що його не було потрібно святити, він уже був єпископом.

Вмираючи, Константин-Кирило молився: „Господи, Боже мій ... вислухай молитву мою і збережи вірне стадо, над якими Ти мене Господи поставив ...” Це слова архиєрея. „Над яким Ти мене поставив” — значить єрархом, єпископом.

По смерті Кирила, на розпорядження папи Адріяна II, похоронили Кирила, як єпископа. Мали його похоронити в базиліці апостола Петра, в гробі, приготовленому для папи, але

на прохання Методія поховали його в храмі св. Климента, де були покладені мощі св. Климента, які Кирило приніс з Криму.

В церкві св. Климента, де Кирила похоронили, правобіч головного вівтаря, є фрески з половини XI століття (тоді ця церква була розмальована), які відтворюють деякі події з життя Кирила. На фресці, зображено хрищення князя Ростислава, Кирило одягнений в архиєрейські ризи з „паллієм”, відзнакою митрополитів.

Католицька Церква вважає обох, отже Кирила й Методія, за єпископів. Єпископом називає Кирила Оломовцький брев'яр, Люблянський брев'яр, Реєстр єпископів Моравії, де говориться: „Першим архієпископом Моравії був св. Кирило, родом грек, званий Константином Філософом ...”

І наш Антологіон Київсько-Печерської Лаври з 1619 року згадує 14-го лютого Кирила, єпископа Моравії.

Римська Мартирологія під днем 9-го березня подає „єпископів Моравії Кирила й Методія, які на вернули численні народи до християнської віри”.

В „Житті св. Климента”, написаному Яковом, архієпископом Генуї, яке збереглося в рукописі з 1292 р., говориться, що мощі папи Климента приніс Кирило, єпископ морав'ян.

Так можна б навести більше доказів того, що Константин-Кирило був єпископом. Одні джерела називають Кирила єпископом, інші архієпископом.

Хто висвятив Константина-Кирила на єпископа — це для нас не важливе. Думка, що святили його в Римі нелогічна, бо де, і на що святили б вмираючу людину. Також не можна за всяку ціну твердити, як о. І. Нагаєвський⁶⁶, що висвятив його патріярх Ігнатій ще перед першою дорогою на Русь, бо такої дороги не було.

* * *

Питання Методієвого єпископства ясне. Його висвятили в Римі.

* * *

Справа єпископства Константина-Кирила не є лише питанням науковим. Для нас дуже важливе, бо йде мова про першого єпископа Історичного Закарпаття та основоположника єпископської катедри на Історичному Закарпатті.

Однак документи говорять, що в місії Константина-Кирила й Методія був ще один єпископ, на ім'я Атанасій. Колбертинські Анналі згадують, про посланих на „Русь” двох: Кирила і Атанасія, а це можна розуміти так, що в місії Константина-Кирила й Методія був ще один єпископ, але у „Житію” його не згадується. Коли б це було так, у „Житію” його певно згадали б. Тому правдоподібнішим є, що цей Атанасій був посланий на „Русь”

щоїно на прохання посольства „Русі”. В цьому випадку цей Атанасій був би другим єпископом Історичного Закарпаття. (Це питання ще заторкнемо в дальшій частині.)

Історичне Закарпаття прийняло християнство від Константина-Кирила й Методія і то ще перед їх діяльністю у Великій Мораві. Йдучи на Велику Мораву, оба апостоли ішли Історичним Закарпаттям, на ньому зупинилися і охристили його.

Доказ:

Між ученими нема згоди в тому, котрою дорогою Константин-Кирило й Методій ішли на Велику Мораву. Автори „Житій” не вказують дороги, котрою апостоли ішли на Мораву. Взагалі учені доводять, що йшли вони через Болгарію, а потім вздовж Дунаю аж на Мораву. Опираються в цім погляді на вістку з легенд: „Живот св. Вацлава”, яку в X столітті написав монах Крістіан і на легенди: „Діффунденте соле”, „Темпоре Міхаеліс імператоріс” і „Беатус Цірілус”. Всі ці легенди приписують християнізацію болгарів Константинові, який ніби в них зупинився в дорозі на Мораву.⁶⁷ Всі ці дані з легенд Дворнік вважає недостовірними, а це тому, бо легенди говорять, що Константин (пізніше Кирило) брав участь у християнізації болгарів, при чому відомо, що в християнізації болгарів Константин не брав участі.

Чеський дослідник Й. Цібулка хоче визначити точніше дорогу, якою ішли Константин і Методій і доводить, що вони йшли старинними римськими дорогами Тракії й Македонії через теперішній сербський Білгород-Београд, а звідти Панонією вздовж Дунаю на Мораву, та вираховує, що туди могли дійти за три тижні. На це Дворнік відповідає, що бувші римські дороги були знищені в наслідок воєн. Цібулка вказує на те, що ті дороги в одинадцятому столітті були добрі; на це наводить він історичні докази, а Дворнік відповідає: те, що було добре в одинадцятому столітті не означає, що було добре і в дев'ятому столітті, і що вони не мусіли бути прохідними в дев'ятому столітті.⁶⁸

Дворнік далі старається заперечити подорож Константина-Кирила й Методія через Болгарію таким аргументом: „Є дійсно правда, що між Болгарією і Візантією існували перед роком 863, приблизно протягом двадцяти років (підкреслення наше), торговельні зв'язки, але, чи було б безпечно посилати християнську місію, в котрій було стільки визначних осіб, через територію поганської Болгарії?”⁶⁹

Але в цьому Дворнік має великі неточності. Він сам на сторінці 300 констатує: „ми запримітили вже, що в першій половині дев'ятого століття на Мораві були прямі імпорти з Візантії лише дуже рідко”. Хоч рідко — додаємо ми — хоч не знаємо, як рідко, але все ж таки були. Отже існувала торговельна дорога.

Далі Дворнік не є послідовний в тому, що болгари були погани і хто б осмілився йти через поганську територію. Хоч болгари були погани, але торгували з ними і не боялися з ними торгувати, не боялися йти їх територією з товаром. Врешті, болгари, прямі сусіди з Візантією, знали добре про християнство, аджеж сам Дворнік на стор. 299 пише: „Як ми вже вказали, Візантійська Церква мала вже тоді певний досвід у християнізації слов'ян, які жили в Греції ... Візантійські місіонери вже декілька літ успішно діяли між тими слов'янами”. Отже, не віриться, щоб візантійці поширювали християнство на Криму, в далеких хозарів, між слов'янами Балкану і Греції, лише не в найближчих їм болгарів. Та ж болгари зайняли територію, заселену слов'янами, які пізнавали християнство, або вже й були християнами. Болгари — це турко-татарське плем'я, що з християнством прийняло й слов'янську мову. Як доказав А. Вайлант, болгари стали християнами (офіційне охрищення) в році 864.⁷⁰ А це не могло статися без попереднього ознайомлення народу з християнством. Тому це заперечування Дворніка не обґрунтоване. Аджеж згадані легенди вірогідніші ніж його заперечування.

Тепер розгляньмо думку самого Дворніка. Він пише: „Існувала ще й інша стара римська дорога із перепряжними зупинками й місцями відпочинку, яка була утримувана в добрім стані — Вія Егнація. Ішла вона візантійською територією з Константинополя через Солунь до Диррахії, звідки було можна легко продовжувати подорож кораблем до іншої візантійської держави — Венеції. А звідти вже янтарова дорога, якою ходили венеційські й аквілейські торговці і яка була правдоподібно в ліпшому стані ніж інші дороги в Панонії, вела до бувшого Карнунту, положеного в усті Морави до Дунаю”.⁷¹ Дворнік говорить, що ця дорога для місії була тоді найбезпечніша і, зрозуміло, що уряд Візантії вибрав саме цю дорогу.

На це Цібулка говорить, що та дорога була небезпечна від морських піратів; це констатує також Дворнік із заміткою, що Константинопільська влада могла дати місії безпечний військовий супровід, щоб охоронити місію в дорозі від піратів.⁷²

Який висновок із суперечки двох вчених? Дворнік лише наводить можливості, без жодних доказів. Погляди вчених, що апостоли йшли через Болгарію, мають документальну основу в чотирьох незалежних від себе легендах з X століття, про котрі ми вище згадали.

Є ще інший погляд про дорогу Константина-Кирила й Методія на Мораву. Чеський історик Л. Гавлік⁷³ пише: „Їх дорога могла йти долиною сербської Морави, а звідти Панонією або біля Тиси далі на північ. Була й ще інша можливість — дорога серединою Болгарської держави і Семигороду до Тиси і до Дунаю”. Ми вказуємо тут, що при обох цих дорогах-можливостях

Константин-Кирило й Методій повинні були йти біля Тиси, значить Історичним Закарпаттям.

Недавно румунський славіст П. Олтеану⁷⁴ висловив думку, що місія на чолі з Константином-Кирилом і Методієм вийшла з Царгороду в напрямі на північ, вздовж Чорного моря, до теперішньої Румунії; там десь переступила Карпати і йшла далі долиною Тиси, поки ріка тече на захід, звідти перейшла в долину Дунаю і так дійшла на Велику Мораву. Тут замічаємо, що в цьому випадку Константин-Кирило й Методій ішли б прямо територією теперішньої Закарпатської області УССР.

Думка, щоб вони йшли на Солунь, бо хотіли попроситись із матір'ю, (наводить проф. М. Лецко), а звідти вздовж ріки Вардар в напрямі на північ, біля Београду перейшли Дунай і вздовж нього вгору до Комарна — не приходять до уваги. Замала причина (попроситись з матір'ю) на те, щоб цілу місію вести таким великим обходом. Крім того Константин-Кирило й Методій не наміряли на Мораві залишитися довго, що доказане тим, що по кількох роках ішли з домашніми учнями на висвячення до Риму, щоб ті продовжували працю на Мораві.

Треба шукати дорогу, що була вживана, відома! Такою були води Дунаю, Тиси й Соляна дорога.

Ми доказуємо, що місія Константина-Кирила й Методія ішла **Соляною дорогою** — тоді всім відомою, а це Болгарією до Дунаю, з Дунаю вгору Тисою, це значить Історичним Закарпаттям, — а після перебування на Історичному Закарпатті — від Тиси, Соляною дорогою на Мораву. Дійшовши до устя Тиси в Дунай, місія Константина-Кирила й Методія не пішла вгору Дунаєм через Панонію, постійно непокоєну загарбницькими війнами франків, але пішла відомою торговельною дорогою, так званою Соляною, це значить вверх по Тисі, а від Тиси — річкою Солоною на Мораву.

Що про цю Соляну дорогу говорять історичні дані?

Д-р В. Халовпецкі, чеський історик⁷⁵ подає вістку з фульдських Анналів з 892 року (Літопис монастиря при місті Фульда в Німеччині), яка говорить, що німецький король Арнулф 892 р., воюючи з Святополком Моравським, післав послів до „Лаодоміра” (Володимира) короля болгарського, з дарунками для підтвердження давнього миру і просив, „щоб не дозволив мораванам купувати сіль із своєї держави”. Володимир — це син великого хана Болгарії Бориса (852-889), який християнізував Болгарію. Володимир володів лише коротко, а по нім наступив Симеон.

Ця вістка вказує, що Болгарська держава в періоді існування Великоморавської держави простягалася на ціле Потисся і Залісся, та що морав'яни купували сіль із Історичного Закарпаття, з мараморських і заліських копалень-сільників, та що

Історичне Закарпаття ніякою своєю частиною не належало до Великоморавської держави. В Марамороші (схід теперішньої Закарпатської області УССР) від дуже давніх часів існували копальні соли і є докази, що існували вже в римський період в Панонії.^{75a} Із копалень мараморських або заліських доставляли сіль Тисою або Самошем. Осередком продажі соли було місто Сольник (тепер Солнок) при усті ріки Задьви в Тису, на що вказує і слов'янська назва міста, яка залишилася дотепер. Копалень соли в Заліссяю вже вживали також римляни. Ці околиці, від прадавня, заселені слов'янами, предками теперішніх українців. Мадярські хроніки, які говорять про прихід мадярів у 896 році, наводять, що в часах приходу мадярів в краю „сольник-а” сіль викопували слов'яни, та перевозили її Самошем і Тисою. В цілому Заліссяю, ще перед татарським нападом і пізніше, згадуються ці слов'яни вже під назвою русини, а також ціле Залісся повне руських, тобто українських назв є досі. (Тепер в більшості змадяризовані і зромунізовані). Дані Фульдського літопису доказують, що Історичне Закарпаття як „країна сольників”, мало велике історичне значення з огляду на свої підземні скарби.

Д-р В. Халовпецкі, на основі даних Фульдського літопису, дослідив цілу торгівлю цієї „болгарської” соли й встановив давні дороги цієї торгівлі. Це уможливив йому той факт, що ця дорога була вживана і в наступних століттях, а навіть ще і в XIII столітті. Цей історик ствердив, що Соляна дорога вела із Вишнього Потисся і Залісся; Тисою довозували сіль з Марамороша і з околиць вишньої Тиси аж до Сольника при устю ріки Задьви в Тису; там сіль перевантажували і перевозили возами або на ослах в околицю за Дунаєм. Це одна дорога торгівлі сіллю. Друга Соляна дорога з тих самих копалень соли вела від Тиси долиною ріки Солоної (Шайов), біля річки Гортви і ріки Іполь до Дунаю, де стояло місто Салка, трохи вище Шагут (мадярське Шог-ут, Шо-ут — це значить Соляна дорога), а при Солоній місто Сільна пристань (Шойо-рев). Назви тих поселень є доказами соляної торговельної дороги. Д-р Халовпецкі наводить також як доказ донаційну (дарувальну) грамоту монастиря Димеш з 1138 року, де виразно говорить, що „в Шагуті є візники сіллю, які протягом року шість разів приходять із околиць Залісся на торг до Тернави”⁷⁶ (Тернава — місто на північ від теперішньої Братислави). Д-р Халовпецкі наводить ще дальші докази і вказує, що продовженням цієї Соляної дороги була „дорога чеська”, що вела в Чехію, а в Остригомі сполучувалися обидві згадані Соляні дороги, які вели туди з притисянських околиць, особливо від ріки вишньої Тиси, якими провадилася торгівля сіллю.

Деталь фрески „Горяньської Ротунди” з XIV-го ст.:
Преч. Діва Марія під Хрестом.

Самі назви рік і міст, як Сольник, доказують торгівлю сіллю і те, що походять ще з часів перед приходом мадярів до теперішньої Угорщини, а ті назви самі мадяри перебрали і затримали дотепер.

Є ще інші докази цієї Соляної дороги з Історичного Закарпаття — Потиської Русі. В німецьких митних постановах коло 904 року іде мова про слов'янських купців, які приходять в міста середнього Дунаю з Ругії (так звать Русь частіше). Не може тут бути мови про Мораву, бо Мораву згадується в тому ж документі назвою: меркатум Мораворум. Наддунайська пристань Пафелштетен на Дунаї має документ, який подає тарифи на товари з Русі. Це пристань Соляної дороги з Закарпаття. На це вказують близькі до пристані українські поселення, такі як Оросвар (Руський город). Це доказ того, що Історичне Закарпаття доставляло сіль та інші продукти цією Соляною дорогою ще перед приходом мадярів, та що на тій дорозі мало свої станції, як Оросвар, аж коло теперішньої Братислави. Отже ця Соляна дорога найкоротша і найбезпечніша для місії Константина-Кирила й Методія. Такою була вона у звичайних обставинах, а в часах подорожі Константина-Кирила й Методія була подвійно безпечною. Через Панонію місія не могла взагалі йти, тому що на Мораві була війна. Отже місія була примушена йти лише цією Соляною дорогою через Історичне Закарпаття.

Доказом цього ще свідчить цей факт, який визнають всі дослідники, що дорогою через Болгарію Методій ішов у 881 році з Морави до Константинополя. Значить, що ця дорога вже була випробувана, і відома, а пізнав її Методій тоді, коли вперше ішов нею на Мораву.

* * *

Тепер знову повернемося до легенд, згаданих Дворніком, які твердять, що **Константин-Кирило й Методій** ішли через Болгарію і **хрестили Болгарію**. Дворнік якраз з цієї причини не признає цю вістку за правдиву, бо Константин-Кирило й Методій не хрестили Болгарію.

Але ж і „Життя” твердять, що Константин-Кирило й Методій брали участь у хрищенні Болгарії. Напр., „Життя Климента Охридського” пише: „Не лише Ростислава навчав, але і володаря Панонії на ім'я Коцеля повчав. Навіть і болгарського князя Бориса, великий Методій, ще перед тим, зробив своєю дитиною, привів до своєї над усе гарної мови. Цей Борис був і мислі справедливої і прихильної до добра; за його володіння й болгарський нарід почав бути достойним Божого хрищення і християнізуватися”.⁷⁷ Життя Климента Охридського написано в Болгарії і то болгариним, а той напевно добре знав про хрищення Болгарії! В житті Климента, учня св. Методія, ясно

сказане, що Методій зробив своєю дитиною Бориса ще перед тим, як почав навчати Ростислава на Мораві і Коцеля в Панонії. Ніхто не твердить, що Константин-Кирило й Методій охристили осередок Болгарії. На це не було часу, але згадана вістка говорить, що місія обох братів ішла через Болгарію; напевно відвідала й царя Бориса, а слова Методія, бувшого державного достойника, мали вплив на Бориса спонукати його до рішення прийняти християнство.

Дальшим доказом того, що місія обох братів ішла через Болгарію — це згадка в „Житіях”, що по вигнанні з Морави декотрі учні Методія пішли до Болгарії. Це тому, що походили з Болгарії.

Але й „Служба Методієві”, написана Константином Преславським, одним із визначних учнів Методія, в 7-ій пісні говорить: „Через вас обох, Святі, хвалиться славне солунське місто, святі Кириле й Методіє, **Мезія** і Панонія і країна Моравська ...” А Мезія — це північна Болгарія.

Але й останні три легенди-Житія, згадані Дворніком, не можна так легко відкинути. Мусимо мати на увазі, що „Житія” були писані праведними людьми; їх писання мало не історичну, але релігійну мету; не потребували звеличувати, тим більше обманувати, бо події були відомі, їх сучасникам. Вони писали правду. Отже, Константин-Кирило і Методій, хоч історія не згадує про хрищення ними Болгарії, як держави-осередку, вони „Болгарію христили”. Погляньмо ще на інші докази цього:

Дворнік, а може й інші не помітили цієї історичної дійсності, що Історичне Закарпаття — це значить ціле Потисся аж до Дунаю на заході, було в часах переходу місії Константина-Кирила й Методія на Велику Мораву „номінально” під Болгарією, належало до Болгарії. Так ця територія є названа в історичних документах того часу. І трохи пізніше мадярська хроніка „Геста Гунгарорум”, що описує прихід мадярів до Панонії та через Закарпаття у 896 році, говорить, що ціле Потисся тоді належало до Болгарії.⁷⁸ Бачимо, що згадані легенди і „Житія” говорять правду. Константин-Кирило й Методій зупинилися в Болгарії, значить в Історичному Закарпатті — Потиссі, території, яка номінально належала до Болгарії, і її християнізували. Отже не говориться тут про християнізацію Болгарії-осередку, але великої території, що тоді належала до Болгарії, а це Історичного Закарпаття. Ті, що писали ті легенди й „Житія”, знали, що Історичне Закарпаття з цілим Потиссям належало до Болгарії. При тому тут дослідники не звернули уваги на дуже важливе свідчення мадярського Аноніма в „Геста Гунгарорум”. Анонім пише, що в Нижнім Потиссі (Долішній Семигород і Банат) володів в період перед приходом мадярів болгаро-слов'янський князь Глад. Цей Глад був християнин і, за хронікою Ано-

німа, помагав болгарському ханові Борисові християнізувати болгарів.^{78a} Пізніше цей Глад перепустив мадярів через Потисся перейти на Задунай без бою. Населення Глада передало мадярам східний обряд.^{78b}

* * *

Наскільки це питання для нас дуже важливе, поглянемо точно на історію Болгарії того періоду.

В кінці п'ятого і на початку шостого століття почали приходити на Балканський півострів перші слов'яни. Поступово заселили вони майже цілий Балканський півострів і теперішню територію Болгарії, перемігши там тодішнє візантійське володіння. Археологічні дослідження доказали, що слов'яни заселили в першому тисячолітті до Христа розлогі території на північ від Дунаю, а саме Панонію і теперішню Румунію.

Перші напади слов'ян на Візантію почалися в кінці V століття а посилювалися особливо в першій половині VI століття за колодіння візантійського цесаря Юстиніяна (527-565). Майже щороку приходили слов'яни (слов'єни і анти) через Дунай і входили глибоко у візантійську державу. При своїх наїздах спочатку були задоволені добичею речей і скоку, з якими верталися на свої землі на другу сторону Дунаю. Але в другій половині VI століття почали вони в здобутих областях поселюватися на постійно і протягом одного століття заселили майже цілий Балканський півострів. На заселених територіях слов'яни здобули значну перевагу. Особливо сильною була їх перевага над траками на теперішній болгарській території, які там осіли в VI-VII століттях, та які поступово почалися слов'янізувати, а згодом цілком зникли.

Візантійці з цим не погоджувалися і почали здобувати забрані території наново, особливо в другій половині VII-го століття.

Але якраз тоді на Балканському півострові появилися **протоболгари** (так звані на відміну від теперішніх болгарів). „Протоболгари” склалися з більше племен тюркської групи, які в 2-му столітті по Христі прийшли із Середньої Азії до Європи й осіли між Каспійським і Чорним морем. частину з них підкорили гуни, але ці, після смерті вождя гунів Атили, здобули собі самостійність. В кінці V-го століття вони воювали спершу на Балкані як союзники Візантії проти остроготів. В кінці VI-го століття, як пишуть візантійські автори, вони створили Велику Болгарію на північ від Кубані, Азовського моря, під ханом Курбатом. Вони мали добре військо, займалися тваринництвом, а менше хліборобством.

З них одна частина на чолі з Аспарухом в 680-их роках прийшла аж на Балкан. Цесар Константин IV Погонат послав проти

болгар армію і флоту, але болгари розгромили візантійців, зайняли Добруджу і дійшли до теперішнього міста Варни. Візантія була примушена примиритися з цим. Вона уклала з протоболгарами мир і визнала їх господарями захопленої території (рік 681). Цей 681 рік є першим роком заснованої **Болгарської держави**, яка складалася з двох народів, з яких від одного залишилася **назва**, а від другого — **мова**. Гляньмо, як це сталося:

Впад протоболгар зліквідував створену там раніше слов'янську державу „Союзу семи племен”. Протоболгари, погодившись з осілими там слов'янами, створили спільну **болгарсько-слов'янську державу**, яку почали називати Болгарією. На чолі держави став хан болгарів Аспарух. На сході держава болгарів простяглася до Чорного моря, на південь — до Балкану, на заході аж до області рік Іскар і Тимок. Про північну границю нема точних даних. Але на певно до них належали також області за Дунаєм.

Болгари були кочівниками, які знали лише примітивне хліборобство, але мали військову силу, тому залишилася їх назва. Слов'яни стояли культурно вище і, хоч визнавали верхність болгарського хана, самі управляли своїми областями. Створився певного роду адміністративний дуалізм. Крім публічної влади, яку виконував хан і його апарат, існувала в слов'янських частинах влада місцевих слов'янських племінних вождів, хоч в окремих випадках управління передавалося тараханам-намісникам з болгарської знаті — вищої суспільної верстви.

Під впливом вищої слов'янської сільсько-господарської культури болгари почали переходити поступово до осілого хліборобського господарства. При тому почався й процес асиміляції протоболгарів і їх ослов'янення. Слов'ян було багато більше, як протоболгар. Процес злиття тривав два століття і скінчився повною перемогою слов'янства. Протоболгари цілком розплилися в масі слов'янського населення, втративши свою стару культуру й мову, з якої до теперішньої болгарської мови ввійшло лише п'ятнадцять слів. Отже болгари — один народ із двох. Болгари залишили по собі лише ім'я, яке перейшло на слов'янські племена, які з ними злилися.

У VIII і IX століттях Болгарська держава в порівнянні з первісними границями поширилася і зміцніла. Хан Крум (802-814) знищив Аварську державу на теперішній мадярській низині і до своєї держави приєднав **область між Дунаєм і Карпатами**, це значить Історичне Закарпаття. Розширення території Болгарії сприяло збагаченню Болгарської держави, бо в завойованих землях Історичного Закарпаття (Залісся-Трансильванія і Мараморош теперішньої Закарпатської області УССР) зна-

ходидися соляні копальні й володіння ними давало можливість торгувати сіллю. У зв'язку з цим витворилася важлива „Соляна торговельна дорога”, про яку вже була мова.

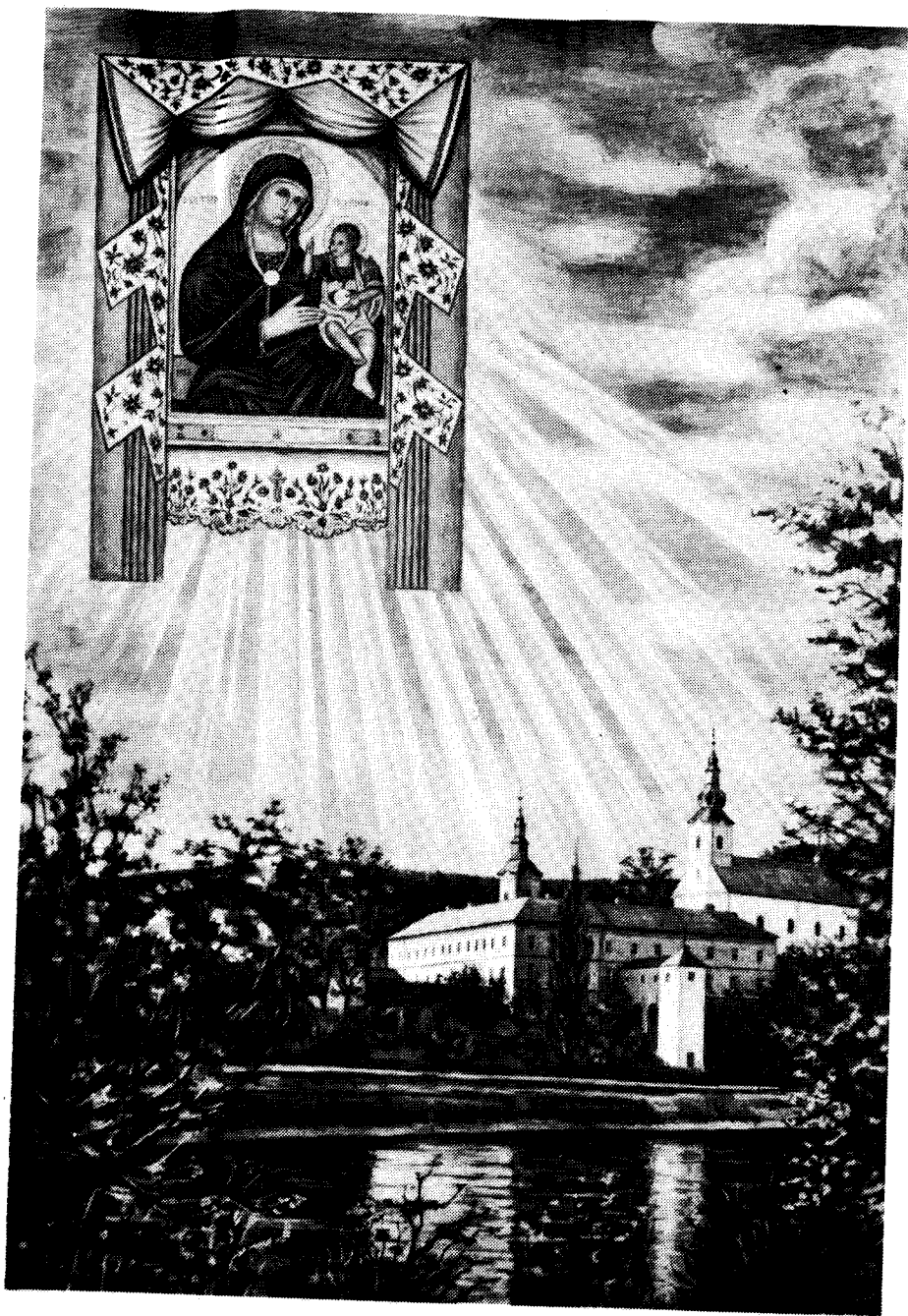
Отже, на Історичне Закарпаття не прийшла влада болгарів, але визволення від аварів. В дійсності болгари прийшли закарпатцям на допомогу проти аварів і це правдоподібно не без прохання допомоги закарпатців у болгарів. Хан Крум залишив бої проти Візантії і прийшов на допомогу. Історичне Закарпаття „ввійшло” в Болгарську державу з своїми князями, визнаючи зверхність болгарського хана. Але болгари ніколи не заселили Історичне Закарпаття, так що воно було під Болгарією лише **номінально**. „Протоболгари вище Дунаю в Потиссі не поселювалися. Археологи знайшли їх оселі лише до Дунаю і трохи в теперішній Румунії”.⁷⁹

Ситуацію боротьби з аварами використав проти болгарів візантійський цісар Никифор, який 811 року з великим військом напав на північносхідну Болгарію, здобув столицю Болгарії Плиску, спалив її і спустошив землю. В поворотній дорозі, на його військо болгаро-слов'яни, з підмогою закарпатців, приготували засідку. Візантійців в бою повністю розгромлено, убитий був і цісар Никифор. В результаті завоювань Крума і його наступників Болгарія перетворилася у велику державу Європи.

Наступник Крума, хан Омуртаг, (814-831) склав, мир з Візантією. Візантія визнала захоплені болгарами землі. Цей хан по успішних війнах з Франконською державою поширив свої землі і на північному заході. До Болгарії прилучив області вздовж Драви.

За володіння наступників Омуртага, Маламира (831-836) і Пресіяна (836-852) болгари окупували цілу середню Македонію, яка належала до Візантії і мала слов'янське населення. В Болгарію ввійшли нові слов'яни, а це спричинило прискорення слов'янізації протоболгарів.

Треба сказати, що ще перед приходом протоболгар на Балканському півострові було дуже поширене християнство, бо ці землі належали до християнської Візантійської імперії. По впаді протоболгар християнство поширювалося в Болгарії ще в період правління Крума. За володіння хана Бориса (852-889) болгари 864 року прийняли християнство офіційно. Хан Борис був охрищений в Константинополі 865 року патріархом Фотієм і прийняв ім'я Михайло. Прийняття християнства Борисом викликало незначне повстання болгар, яке швидко придушено. Прийняття християнства мало велике значення для Болгарії. Болгарію як християнську державу визнали всі держави; вона стала рівноправною з ними.

Монастир і чудотворна ікона на Чернечій Горі

Хан Борис хотів, щоб Болгарська Церква була незалежна, тому він переговори то з папою то з Царгородом. Вкінці 870 року згодилися, що Болгарія дістане архієпископію, яка хоч підлягала константинопільському патріархові, але у внутрішніх церковних справах залишилася самостійною. Християнство сприяло зростанню культури болгарського слов'янського народу.

Значного розвитку слов'янська культура в Болгарії досягла після того, як у 885 році моравський князь Святополк і німецьке латинське духовенство на чолі з нітрянським латинським єпископом Віхінгом вигнало з Великоморавської держави учнів слов'янських апостолів Кирила й Методія. Три з їх учнів: Климент, Наум і Ангеларій перейшли в Болгарію. Борис надав їм широкі можливості для розвитку місійної діяльності. Климент осів в південнозахідній Болгарії в Охриді, і там розгорнув оживлену діяльність, за короткий час приготувавши велике число учнів до учительського і священничого покликання. В 893 році його іменовано єпископом Охриди. Наум залишився у болгарській столиці Преславі, де zorganizував групу письменників.

Наступник Бориса, Симеон (893-927) поширив болгарську державу територіально і проголосив себе царем. Одночасно проголосив незалежність Болгарської Церкви від Царгородського патріархату.⁸⁰

* * *

Така є історія Болгарії. Ці дані для нас дуже важливі. Але гляньмо, як ще докладніше подає ці події про Болгарію історик Дворнік:

„679 року появилися на Дунаї болгари, які, змішавшись із тамошніми слов'янами, створили нову слов'янську державу — Болгарію. Болгарів було небагато і з бігом часу вони послов'янізувалися. — Слов'яни перед злиттям з болгарами були частинно християни; також греки були християнами, ті, що жили на тій території. Збільшили число християн численні військові полонені, яких болгарський хан Крум привів до Болгарії зі своїх переможних походів. Між ними було багато священників, навіть єпископи. А ті діяли і певно мусіли мати успіх не лише між слов'янами, але і болгарами, бо син і наступник Крума, Омортаг (814-831), почав переслідувати християн, хоч не за віру, але думаючи, що ті, які зберігають християнство, тягнуть до візантійської держави. Церковне передання говорить, що він ніби мав покарати смертю чотирьох єпископів і 377 полонених. Пам'ять про них св'яткувалась в Константинополі 22 січня, а їх мученицька смерть описана в грецькій синаксарію (мученики Мануїл, Георгіос, Лев, Маринус, Пардо). Доперва як Омортаг заключив з цісарем Левом Арм'янином мир, зупинилося

переслідування.⁸¹ — Вищезгаданих мучеників оспівали в гімнах Йосиф з монастиря Студитів (+832 р.) і Йосиф Піснопісець, який жив у другій половині IX століття. Між мучениками були болгарі і слов'яни Любомир і Готомир. Це доказ того, що візантійські місіонери мали успіх між населенням Болгарії. Можливо це були й князі слов'ян під болгарським володінням. Про цих мучеників пише і Теодор студит. Здається, що болгарі лишали владу на здобутих територіях місцевим хорватським володар'ям, які були під їх володінням".⁸¹

Ми спеціально цитуємо Дворніка з цієї причини, що він прийняв погляд, що місія Константина-Кирила й Методія не могла йти через „поганську” Болгарію. В часі переходу місії від переслідування минуло тридцять років, а по двох роках по переході місії, ціла Болгарія стала християнською. Може й під впливом уже тоді християнського Історичного Закарпаття. Мадярські історики пишуть, що князь Нижнього Потисся, Глад, помагав Борисові християнізувати Болгарію.^{81а}

Доказом того, що Історичне Закарпаття належало до Болгарії, слідчить вістка з літопису монастиря при місті Фульда в Німеччині.⁸² Німецький король Арнульф 892 року, воюючи проти Святополка моравського, післав своїх послів до „Лаодомира”, короля болгарського із дарунками для ствердження давнього миру і просив, „щоб не дозволив морав'янам купувати сіль у своїй державі”. Ми вже вказали в попередньому розділі, що з Історичного Закарпаття з області Марамороша й Залісся йшла Соляна дорога на Мораву і захід, а також на північ, і то вже від століть. Із згаданого документу-вістки ясно, що Історичне Закарпаття належало до Болгарії, а не до Великої Морави.

Хто то був Лаодомир? Лаодомир — це Володимир, син славного болгарського хана Бориса (852-889), хрестителя Болгарії. Хан Борис-Михайло по 36 літньому володінні вступив у монастир, передавши владу в державі, у 888-му році, своєму синові Володимирові. Володіння Володимира не було довге з причини його розпусного життя. Бояри, противники Бориса, використали легкодушність Володимира і старалися відновити вмираюче поганство. Коли Борис повідомили в монастирі про неморальне життя сина і нахил до поганства, він скинув чернечу рясу, взяв свою зброю і пішов до сина. Ніхто не насмілювався спротивитися славному ханові. А Борис велів осліпити Володимира та посадити в темницю, скликав збори своїх бояр і проголосив володарем наймолодшого сина Симеона (893 р.). Тоді знову взяв на себе рясу й вернувся до монастиря, де залишився до смерті (2 травня 907 р.). Болгарська Церква за його заслуги й богобійність зачислила його до лику Святих.⁸³

Отже Фульдські Анналі свідчать, що Болгарська держава в добі, коли великоморавський князь Святополк був наймогутніший, розширялася далеко на північ і захід між Дунаєм і Тисою, а на північ — до великих лісів в Карпатах, далі на Семигород-Залісся, так що Дунай був границею між східно-франконською і болгарською державами. Це стверджує і той факт, що військо Карла великого, перемігши разом з болгарами аварів-обрів між Дунаєм і Тисою (осередок держави аварів, найбільший між дев'ятьма обрійськими „грінгами” — країнами — находився якраз між Дунаєм і Тисою), відійшло за Дунай і своє завоювання поширило лише до Дунаю.⁸⁴

Ця вістка Фульдського літопису доказує ще й те, що Історичне Закарпаття ніколи, не належало до Великоморавської держави, навіть в період найбільшої слави Святополка. Доказує також, як ми вже вказали, про існування Соляної дороги.

Мадярський Анонім, який оповідає про прихід мадярів до Панонії у 896 році, каже, що мадяри знайшли в Потиссю „болгарів”, які володіли над Потиссям.

Погляньмо, що про це питання пише визначний чеський історик д-р Вацлав Халовпецкі: „Країна при горішній Тиси, територія, вклинена між мадярську Панонію, князівство Ахтумове, Трансилванію і стару Словаччину. Було це горішне Потисся; на його заході були величезні праліси на розводдю Дунаю і Тиси (Матра, Спішський Ліс, Татри), на півночі Полонинські Карпати, на сході пралісами покриті гори Трансилванії, на півдні багна ріки Криж і багністі пустині між Тисою і Дунаєм. Ріка Криж відділяла Потисся горішне від Потисся долішнього. Ця країна відома, з досить частих і давних історичних вісток, як земля болгарських слов'ян. Ці вістки свідчать, що йде тут мова про слов'ян, підданих болгарській державі, отже не дійсних болгарів, про що свідчить теж історія болгарів. З цього відомо, що на початку IX століття, болгарська держава поширилася далеко на північ і захід, так що в старинній Панонії сусідувала із державою Франків. Про існування болгарських слов'ян на горішнім Потиссі свідчить, крім інших Фульдський Літопис коло 863 р., а ще більше вістка з року 892”. (Тут автор подає подію, яку ми вже навели). Далі автор пише: „Морава діставала сіль із горішнього Потисся. Там жили слов'яни, які на початку IX століття були підданими болгарської держави. Про цих слов'ян збереглися відомості в мадярських літописах, в основному в Аноніма. Коли Анонім писав свою працю, горішне Потисся ще було заселене „болгарськими слов'янами”. Анонім говорить і про бій цих слов'ян Потисся із мадярами при їх приході. Анонім міг і від них довідатися ще про різні перекази — про бій з мадярами, які в основі мали дійсні події”.⁸⁵

Д-р Василь Гаджега про це питання пише так: „Деякі ма-
дьярські джерела згадують болгар на Нижнім Потиссі. Шафарик
твердить, що держава Болгарії простягалася й на Вишне По-
тисся. Якщо й простягалася болгарська держава, то **напевно**
знаємо, що тут болгарів не було, бо дійсно нема доказів, щоб
в Потиссі жили болгарини”.⁸⁶ Далі д-р В. Гаджега вказує, мадьяр-
ським дослідникам, які називають нас „болгарами”, що україн-
ська закарпатська мова не має болгаризмів. Отже, Історичне
Закарпаття було „болгарами” лише номінально. Можна й те ска-
зати, що „болгарами” називали нас чужі джерела на основі при-
належності до болгарської держави. Бо де б поділися ті „болгарини”?

Відомо, що „для ранньосередньовікових авторів цілком ха-
рактерне, не лише однозначне визначення етнічної приналеж-
ності змішаного по своєму походженню населення тієї чи ін-
шої території, але й відношення того населення не до найбільш
многочисленної, але до володіючої етнічної групи”.^{86а} Що це
становище правильне, свідчить той факт, що „після зникну ві-
стей про болгарських слов’ян у верхнім Потиссі, ми в історич-
них джерелах зустрічаємося з руськими слов’янами”.^{86б} Тому
вислів „болгарські слов’яни” у відношенні до населення, що було
під володінням Болгарії, означало лише політично-держав-
ну приналежність до тієї держави.^{86в} В дійсності вони були схід-
ні слов’яни західної групи.

Археологи доказали, що населення, яке в Історичному За-
карпатті застали мадьяри, при своєму приході, не має нічого
спільного з болгарами, а також теперішня філологія доказує,
що на те нема найменшої підстави. Назва населення, згідно з
приналежністю до держави, була — „болгарини”, але „етнік” був
руський, тобто український. Це доказує багато назв сіл, міст,
хуторів, гір, рік, потоків, які без сумніву є руські, себто україн-
ські, і ці назви задержали й мадьяри, тому що ті назви вже були
в ужитті.⁸⁷ „Слов’янські назви прийняли мадьяри, як загально
вживані, від там жиючого слов’янського населення. В цілому
Потиссі і Семигороді, в періоді приходу мадьярів існували всю-
ди слов’янські поселення, бо інакше не можна зрозуміти, чому
мадьяри називали ріки, гори, долини, села слов’янськими назва-
ми. Це саме є доказом, що Історичне Закарпаття було заселе-
не слов’янами-русинами”.⁸⁸

Ті „болгаро-слов’яни” є називані Русью й русинами вже в
грецьких документах, (як побачимо далі), і то від Констан-
тина-Кирила й Методія, та затримали континуацію — постій-
ність і родом і мовою.

Мадьярські дослідники хотіли б усяко відкинути історичні
дані. Не маючи іншого виходу, вони твердять, що ті „болгаро-
слов’яни” вигинули, а русини прийшли пізніше. Це можна було
писати в минулих століттях коли закарпатці не мали доступу

до науки і, напереків тому, жили лише своїм переданням пра-
давності своїх поселень на Історичному Закарпатті. Це, що
населення Історичного Закарпаття в один період звали й „бол-
гарами” — це номінальна назва, стосовно володіння і зверх-
ности. Константин Порфірородний, який є першорядним дже-
релом для доби заселення мадьярів, не знає і не згадує вже на
Потиссі болгар, бо тоді населення вже звало себе Русью, руси-
нами. Крім того в часах, коли Константин Порфірородний
писав свій твір (рр. 950-951) вже жодного болгарського пану-
вання на Потиссі, Історичному Закарпатті, не було. За свідоц-
твом Константина Порфірородного ці землі вже повинні були
бути під володінням Київської Русі. Константин Порфірород-
ний говорить (гл.37), що Русини є піддані дерев’яни і другі слов’яни.
Отже край дерев’ян розширився в тих часах за Карпати, і дере-
в’яни тоді заселявали Карпати з обох сторін, як правильно
каже й Шафарик: „безперечно, що русини в Мармароші є так
довго, як їх брати Червоної Русі (Галичини), а ті є там так до-
вго, як їх брати в Києві”.⁸⁹ Д-р В. Гаджега пише: „Анонім гово-
рить виразно про країну русинів в сусідстві поляків, де посели-
лися слов’яни і болгарини. Ця країна русинів є в сусідстві поляків,
де, однак, князь болгарів має якусь владу, отже не за Карпа-
тами, бо там болгарини не мали ніколи влади, — але треба розу-
міти, як виразно відмічує Халовпецькі, ту саму країну русинів,
якої князем пізніше був Емерик, син короля Стефана I в 1031
році і, котра називалася в 1031 році Країною Русинів (Мархія
Рутгенорум), а в 1075 році країна Вихор (Бихар), як твердить
Халовпецькі. Цей Халовпецькі признає, що **болгаро-слов’яни від
IX століття називаються в джерелах русинами** (рутгені). От-
же, є стала континуація — постійність населення Історичного
Закарпаття — Потиської Русі від Константина-Кирила й Методія
дотепер.

Ще цитуємо історика Закарпаття Михайла Лучка: „Ніхто
не доказав, щоб на території Мадьярщини перед приходом ма-
дьярів жив інший народ, а не руський, або щоб назви сіл, гір, рік
перед тим були інші”.⁹⁰

Цього питання ми торкнулися лише поверховно, щоб не
продовжувати нашу тему.

Бачимо, що Історичне Закарпаття — Потиська Русь від
810 року належало номінально до Болгарії. Так його позна-
чують тогочасні історики і хроніки. Джерела, і то грецькі, з ар-
хіву грецького-візантійського цесаря говорять, що та Русь мала
і свого князя, який послав посольство до Царгороду просити
єпископа.

Не можна говорити, що болгарини підкорили на Історичному
Закарпатті слов’ян. Вони на це не мали людей. Їх прийняли сло-
в’яни Історичного Закарпаття за визволителів. В цілій Болгарії

протоболгари репрезентували лише військову частину держави; слов'ян було більше й вони мали в руках господарство, торгівлю, перевагу культури й адміністрацію. Також не можна назвати слов'ян Історичного Закарпаття „болгарами”, хіба в тому розумінні, що належали до Болгарії. Навпаки, це було древньоруське плем'я білих хорватів, і почерез їхні землі у 863 році проходила місія Константина-Кирила й Методія та назвала їх Русь; цю Русь охрестила й дала їй церковну єрархію, першу церковну єрархію на українських землях. Місія Константина-Кирила й Методія ішла через Болгарію, далі Дунаєм, а потім вгору Тисою. Ціле Потисся тоді було заселене руським плем'ям білих хорватів і творило українську землю Історичного Закарпаття. Місія, після затримки на Історичному Закарпатті і його охрищення, пішла від Тиси річкою Солоною до Нітри й на Мораву.

Мусимо враховувати те, що місією Константина-Кирила й Методія керувало Боже Провидіння, яке вневдовзі благословило й обдарило Київську Русь священством і єрархією з Історичного Закарпаття. В згаданих легендах розповідається: „Просвічені Божою ласкою проповідували слово Боже і хрестили народ Болгарії” — значить Історичного Закарпаття. „Просвічені Божою ласкою” — це не епітет, це не принагідно сказане, це значить „просвічені Божою ласкою хрестили народ, частину великого народу, звідти піде на увесь великий народ Руси-України світло Христової віри ...”

* * *

Пишучи про історію Болгарії у зв'язку з Історичним Закарпаттям, годі не згадати визначного закарпатця Юрія Івановича Гуца-Венеліна, який перший написав історію Болгарії.⁹¹ Юрій І. Гуца-Венелін, закарпатський вчений-слов'янознавець, народився 22 березня 1802 р. в селі Велика Тибава на Берегівщині (Закарпатська область), в сім'ї священника (о. Івана і Анни Гуци). Виростав у Синім Вирі і Студеному, де його батько був священником. Батько помер у Студеному, а мати з дітьми вернулася у Велику Тибаву. Юрій Гуца-Венелін закінчив гімназію в Ужгороді, філософію — в Сатмарі, теологію — в Ужгороді, університет — у Львові. Священником не був, бо повністю віддався студіям історії. У 1823 р. пішов у Росію. „Безпосереднім поштовхом до втечі була спроба католицьких латинських монахів постригли Венеліна й Молнара. Монахи, бачучи талановитих юнаків, корисних для свого Чину, майбутніх співробітників, мали намір їх постригти проти їх волі. Коли 1821 році їх вже на це примушували, втеча в Росію стала неминучою.”⁹² Ю. Гуца-Венелін належав до плеяди українських вчених, які в різний час переселилися в Росію й працювали на її благо в ділянці освіти й науки. Відомими представниками закарпатсь-

кої інтелігенції в Росії були І. С. Орлай, В. Г. Кукольник, М. А. Балудянський, П. Д. Лодій, А. І. Дудрович, І. І. Дудрович, К. П. Павлович, І. І. Молнар та інші. Ю. Гуца-Венелін у Москві закінчив факультет медицини. Але і цьому новому фахові не присвятився, а почав далі вглиблюватися у студії історії. У 1829 році появився його перший історичний науковий твір „Древніе и днешніе болгаріе”, написаний по-російськи. Гуца-Венелін збирав історичні, етнографічні, фольклористичні й лінгвістичні дані про болгарський народ. На цей твір звернула увагу російська Академія Наук, яка у 1830 р. вислала Гуца-Венеліну в Болгарію, в наукову подорож для дальших дослідів і для складення граматики болгарської мови. Це завдання він прекрасно виконав. Зібрані ним документи видала Академія Наук 1840 року. Тоді була видана також його граматика болгарської мови. Ю. Гуца-Венелін знав добре мову і історію болгар; склав їх граматику і словник, записав звичаї, обряди, одяг; записував болгарські народні пісні, особливості болгарської мови, склав кілька словників болгарських корінних слів. Згідно з опінією знавців, його граматика дає образ болгарської мови початку ХІХ століття.⁹³

Юрій Гуца-Венелін — це щирий патріот слов'янства; володів усіма слов'янськими мовами і більшістю західноєвропейських. Вивчив історію болгарів, росіян; писав про поляків, чехів, словаків, українців у Мадярщині і поморських слов'ян. Цікавила його доля кожного слов'янського народу, а навіть племен. Це один з великих славістів тієї доби. Советські історики зокрема цінять його заслуги в боротьбі з т. зв. норманською теорією. Проф. В. В. Мавродин писав: „Гарячий поборник слов'янства, людина вийнятової енергії, невтомний Гуца, карпаторусин із Угорської Риси, він виступав з низкою праць, спрямованих проти норманістів. Ім'я Гуци не повинно стати забутиим і в історії національного пробудження слов'янських народів”. Ю. Гуца-Венелін твердив, що слов'яни не прийшли з Азії, а є автохтонами на своїй землі. А що стосується варягів, то з них лише деякі дружини могли бути на службі в древньоруських князів.

У зв'язку з історією Історичного Закарпаття зокрема зазначаємо, що Ю. Гуца-Венелін доказав, що потиські слов'яни віддавна заселяли Європу і були її місцевими й тубільними жителями; він заперечував погляд мадярів і виступив проти тієї думки, що слов'яни вперше появились в Карпатах і Панонії нібито разом з мадярами, приблизно в 890 році. „Мадяри були народом монгольського походження ...”⁹⁴ Проти видумки мадярських істориків, що ніби мадяри вирушили з азійських степів шукати свої спадкоємні землі в Панонії, Гуца-Венелін говорив: мадяри, які були „народом монгольського походження”, під

тиском сусідніх кочових племен змушені були покинути попередні свої землі на Сході і почали пересуватися нібито з метою відшукати власні спадкоємні землі в Панонії. Це видумка. „Но не розумію, як мадяри могли решитися на отсикание Паннонии, о положении которой никакие известия в Бухарских степях иметь не могли; но однако лучше сказать, мадяри, прогнани соседями, принуждены были к сей экспедиции”.⁹⁵

У 1832 році Ю. Гуца-Венелін став членом російського Історичного і археологічного товариства. Помер нагло 26.3.1839 у Москві й похований на цвинтарі Даниловського монастиря. Кілька років по його смерті болгар поставили на могилі цього вченого пам'ятник з написом: „Юрію Івановичу Венеліну одеські болгарі 1841 — Згадав світу про забуте, але колись славне могутнє плем'я болгар, полум'янно бажав бачити його відродження”. В честь Ю. Гуца-Венеліна названа одна з вулиць Софії. Венеліну присвятили свої оди й епитафії болгарські поети. Венелін мав вплив на пробудження національної свідомості болгарського народу. Болгари навіть називають його своїм „народним будителем”.

Коло 44 творів Ю. Гуца-Венеліна були видані в Москві його другом Молнар, також закарпатцем, що поселився в Росії.

Найбільші європейські славісти, такі, як: Й. Добровський, П. Шафарик, Б. Копітар, В. Караджич в 20-ті роки ХІХ століття знали про болгар дуже мало. Гуца-Венелін їх показав. Він на весь голос заявив, що існує великий слов'янський нарід, історія якого забута, нарід пригнічений, але бореться; нарід, що втратив свою державність, але мріє про своє визволення. У 1871 році проф. С. Голубинський писав: „Чтобы снова возвратить их (болгар) к самым себе и пробудить в них желание стать болгарами, нужно было вызвать в их памяти их славное прошедшее, и на основании его и сделал Юрий Венелин в своем исследовании 'Древние и нынешние болгаре'...”⁹⁶

Нема в нас на меті займатися тим, що спонукало закарпатця Ю. Гуца-Венеліна написати історію болгарського народу. Але не будемо далеко від правди, коли вкажемо на дійсність, що його, як закарпатця, предки якого колись належали до болгарської держави, якраз це спонукало писати історію братнього народу. Адже болгарі в історії Історичного Закарпаття були помічниками нашого народу і помагали визволити Історичне Закарпаття від аварів-обрів. Після того ми разом з болгарами зростали в християнстві і, напевно, не переривалися й пізніші християнсько-культурні зв'язки. От хоч би вказати на гарний церковний богослужбовий спів, який в наслідок турецького поневолення цілком зник (тепер болгарі співають грецьким напівом), а може частинно зберігся на Історичному Закарпатті

в прекрасних мелодіях похоронних стихир під назвою „болгарів”. (На цю дійсність автор цих рядків вказав професорові Софійського університету Стояну Петрову, дослідникові церковної музики болгарів з пропозицією, щоб болгарі перебрали закарпатський церковний спів (в мелодіях) і ввели його в свою Церкву).

Ми з розумом подали точніші дані про Ю. Гуца-Венеліна, тому що в цій праці ще два рази будемо відкликатися на його становище як знавця болгарської історії і мови, знавця всіх слов'янських мов, а саме в питаннях: а) котра слов'янська мова найближча мові Константина-Кирила й Методія і б) з котрої слов'янської мови мадяри перебрали дуже багато слів до своєї мови?

В тих питаннях Ю. Гуца-Венелін дуже великий авторитет.

Василієвський Монастир в Маріяповчі (пол. ХУІІІ-го ст.) — славне відпустове місце, де зберігається чудотворна ікона Пр. Діви Марії.

КОНСТАНТИН-КИРИЛО І МЕТОДІЙ НАЗВАЛИ ІСТОРИЧНЕ ЗАКАРПАТТЯ РУССЮ

Усім історикам відомі дані, що слов'яни почали заселявати Потиську і Подунайську низовину від п'ятого століття по Христі. Ті слов'яни називалися антами або словенами, отже були слов'янами, слов'янськими племенами. В пізніших століттях їх назва більше конкретизується. Називалися тоді **хорватами**, або білими хорватами.

Подивімся на цих білих хорватів:

В "Повісті временних літ" три рази згадуються хорвати, або білі хорвати.

Вперше згадуються в словах: "І живяху в мирі поляни, і деревляни, і сіверці, і радимичі і хорвати".^{96а}

Друга вістка літопису про хорватів стосується вдалого походу Олега на Царгород у 907 році, в котрому серед союзників київського князя згадуються хорвати, дуліби і тиверці.

Востаннє літописець згадує хорватів у 992 році в словах "Іде Володимир на хорватів".^{96б}

Де жили ці хорвати? Одні дослідники кажуть, що білі хорвати заселяли Галичину й Закарпаття; другі, що Галичину, інші, що Закарпаття. Новіші дослідники, між ними й чех Дворнік, кажуть, що білі хорвати сягали до Судет і ріки Лаби; знову інші кажуть, що білі хорвати творили більше слов'янських племен.

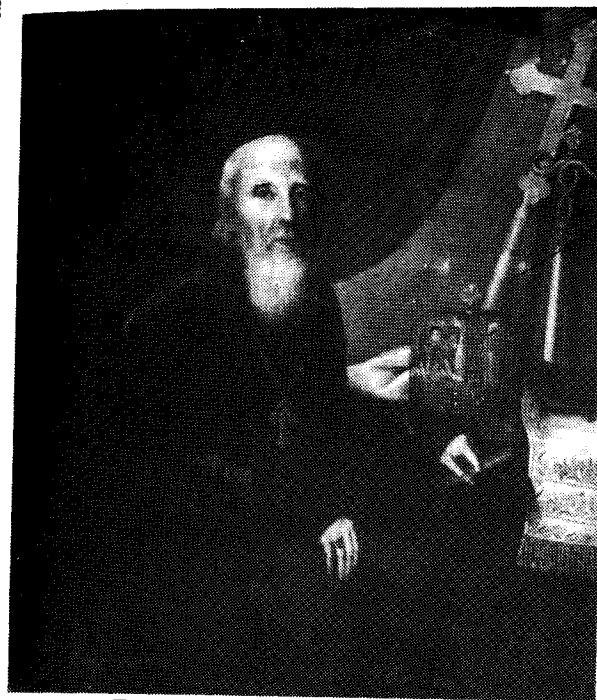
В кожному випадку хорвати були великим, сильним і могутнім слов'янським плем'ям.

Існують погляди, що частина з цих хорватів пішла з Історичного Закарпаття за Дунай і витворила теперішніх хорватів і сербів.

Ми придержуємося погляду, що слов'яни Історичного Закарпаття, чи теперішні українці Закарпаття — це автохтонне населення цих територій, потомки древніх слов'ян — білих хорватів, які прийняли назву "Русь".

Це легко сказати, але важче доказати. Вченим, між ними й советським, досі неясне присвоєння слова „Русь” на Закарпатті; неясне, як дісталася назва „Русь” на Закарпаття — (а ми скажемо: не лише на теперішнє Закарпаття, але на ціле Історичне Закарпаття), як ця назва поширилася і на білих хорватів.

Ось, які є на це докази !

**Владика Григорій Таркович,
перший єпископ Пряшівський (1818-1841).**

**Владика-Ісповідник Василь Гопко (1904-1976)
помічний єпископ Пряшівський.**

Від часів Константина Багрянородного нема ані одного джерела, що вказувало б на якісь значніші переміщення населення в області Карпат.

А де зникли хорвати? Останній раз, як ми вже відмітили, згадується плем'я хорватів у 992 році. Вони залишилися на своїх територіях, але під назвою "Русь", яку дали Історичному Закарпаттю Константин-Кирило й Методій.

Розгляньмо, як це сталося?

— Так, це ви та Русь, що так жорстоко напала на Константинопіль? — міг запитати Константин-Кирило, опинившись на Історичному Закарпатті.

Гляньмо на той жорстокий напад. Наш літопис про нього так пише: Року 860-го пішли Аскольд і Дир на човнах на Грецію і обложили Царгород. Грецький цісар Михайло якраз тоді вів війну зі сараценами і в Царгороді не був. Вернувшись спішно до Царгороду, цісар цілу ніч щиро молився Богові з патріярхом Фотієм у церкві Влахернської Богородиці. Потім патріярх виніс ризу Богородиці й замочив її в морі; і сталося чудо: зараз настала буря, "безбожних Руси корабля смете". — За чудесне спасіння від нападу греки почали з того часу величати Богородицю новою піснею: "Возбранній воеводі побідительная".

Чеський візантолог Ф. Дворнік подає точніші дані:

"18 червня 860 року раптом напали варвари — писав у одній із своїх гомілій патріярх Фотій. — Варварські орди причадили на побережжю близько столиці, пустошили і грабували міста й села та почали облягати Константинопіль. Була це перша інвазія русів, яких візантійці назвали "Росс". Напад відбувся дуже несподівано й був виконаний великою силою. Більш, як 200 малих суден нагло з'явилося в Мармарському морі. — Цей цілий напад описав патріярх Фотій. Небезпека для Константинополя була тим більша, що цісар Михайло III був якраз з армією в Малій Азії, в поході проти арабів. Населення Константинополя, настрашене наглою небезпекою, звивало про поміч Пречисту Марію, якої ризу — одну із найбільш звеличуваних реліквій в Константинополі — ніс патріярх на чолі процесії довкола мурів міста. На щастя, напасники нанавантажили свої судна здобичю і відплили".⁹⁷

Тепер розгляньмо, як цю подію описав патріярх Фотій.^{97a}

* * *

"Чи пригадуєте собі — говорив Фотій в одній проповіді — ту мрячну, страшну ніч, коли життя нас усіх могло закінчитися разом із заходом сонця і світ нашого існування покрився глибокою мрякою смерті. Чи пригадуєте собі той час, невиносно грізний, коли приплили до нас варварські кораблі, що дихали чимось таким бурхливим та убивчим. Коли море тихо і безжурно розстелювало свій

хребет, даючи їм приємне й намічене плавання, а на нас підіймаючи бурхливі буруни війни. Коли вони перепливали перед містом, несучи та підносячи весла, піднявши мечі, немов погрожуючи містові смертю від меча...

"Коли ми, підносячи руки до Бога, цілу ніч просили в Нього помилування, покладаючи на Нього наші надії; тоді ми спаслися від нещастя, тоді наступила зміна всіх нещасть, які нас оточували. Тоді ми побачили зникання грози, що Божий гнів нас покидав. Бо ми побачили ворогів наших, що віддалювалися, і місто, якому загрожувало пограбування, спаслося від зруйнування".

В другій проповіді патріярх Фотій говорить знову про ту саму справу: „Коли ми лишилися без усякої оборони та, не маючи допомоги від людей, підкріплювалися на душі надіями на Матір Слова та Бога нашого. Її просили ми молити Сина та змилосердитися над гріхами нашими ... Її ризу, для відігнання облягаючих та для охорони обложених, обносив зі мною увесь город, і ми вносили сердечні молитви та відправляли литії. Від того задля незмірного чоловіколюб'я помилував Господь нас, свою власність. Направду почесною ризою є оця одежа Матері Божої. Вона ослонювала кругом стіни способом, який важко собі вияснити, і вороги показали нам свої плечі ... Як тільки ця дівственна риза була обнощувана на мурах, варвари почали здійсмати облогу городу, а ми спаслися від очікуваного полону та удостоїлися неочікуваного спасіння. Наглий був наступ ворогів, неочікувано відбувся їх відворот. Незмірний гнів Божий, але милосердя не до описання. Важко було висловити страх перед ними!"

Патріярх Фотій — це людина досвідчена в політиці. Він далекий від того, щоби викликати безпідставний страх. У продовженні своєї другої проповіді він виводить на сцену той дикий варварський народ: „Народ без імені — говорить Фотій, — народ стоячий на рівні з рабами, невідомий, що не мав імені, коли наїздив на нас, без значення, але здобув значення; понижений і бідний, але осягнувши блискучої висоти та величезного багатства. Народ далеко від нас живучий, варварський, кочуючий — гордиться зброєю; неочікуваний, незамітний, без воєнного мистецтва — так грізно і так скоро насунув на наші сторони, як морська хвиля".

* * *

Цей напад на Царгород мав велике значення, бо про нього згадується у більше грецьких джерелах. Цю подію описує тогочасний грецький письменник Лев Грамматик, а Симеон Логофет подав дату нападу: десятий рік володіння імператора Михаїла, себто 860 рік. Новознайдена грецька хроніка дає зовсім докладну дату нападу Руси на Царгород: 18 червня 860 року.

Що в дійсності сталося?

18-го червня 860 року на побережжі під Царгородом з'явилися вороги в силі двохсот легких суден і спалили та знищили все на побережжі й на островах, убиваючи їх мешканців дуже жорстоким способом. Понищивши острови й побережжя, підійшли під сам Царгород.

Цісар Михайло III був у поході до Малої Азії проти ізмаелитів-сараценів (арабів). Отримавши вістку про напад на столицю, поспішно вернувся до Царгороду. Але й армія цісаря не дала собі ради з напасниками.

Патріяр Фотій і цісар Михайло рішили звернутися по рятунок до Пресвятої Богородиці. В церкві Богоматері у Влахерні зберігався омофор Пречистої Діви Марії. Вони носили цей омофор процесійно і занурили його в воду моря. Тоді настала буря і судна напасників відплили.

Так описують цей напад цісар Константин Порфірородний, монах Георгіос, Симеон Магістер, Микита Давид, Теофан. Крім того аж у двох проповідях говорить про нього патріярх Фотій.

Напасники, крім убивства, розграбували також священний посуд, ризи, церковні оздоби та інше майно жителів. На одному із островів був на заслання скинений патріярх Ігнатій; багато з його слуг було вбито. Патріярх Фотій говорить: „Жадоба крові варварів у відношенні до жителів мусіла бути викликана їх обуренням і мала принести оправдану надію на добру відплату; бо греки, попавши в паніку, показалися немічними”.

Бачимо, що патріярх Фотій знав про причину нападу на Константинопіль. Не був це грабіжницький напад, але відплата обуреного народу за злочин греків, правдоподібно за вбивство купців народу напасників, які перебували в Константинополі, або вбивство полонених народу напасників. М. Грушевський подає причину нападу так:^{97б} Руські купці перебували в Константинополі в значному числі, не тільки по кілька десятків, але й по кількості мужа, рахуючи разом із службою. Були в передмісті Константинополя при храмі св. Маманта і то по кілька місяців. Це була їх купецька колонія. Візантійські власті з тривогою дивилися на це і не хотіли їх мати постійно, бо був це войовничий люд. Не хотіли дати чужим покупцям запусити коріння в Константинополі. Спершу обмежували їх права, а одного дня їх повбивали ... Тому прийшла відплата 860 року.

Всі вищезгадані автори назвали напасника „Руссю”, говорять про напад „Рос-ів”.

Закінчується опис цієї події вісткою, що незабаром після нападу з'явилися в Константинополі послы руського князя і просили цісаря вислати на Русь єпископа для охрищення руського народу.

* * *

Хто була та „Русь”, що у 860 році напала на Царгород і вневдовзі після того була охрищена й прийняла єпископа?

М. Грушевський на це питання так відповідає:

„Укладчики київської літописі приложили звістку про похід 860 року (перейняту з візантійських джерел) до Київської Русі”.^{97в} „Треба рахувати, що в кожному човні було 40 мужа, отже були там в поході 6-8 тисяч мужа ... Цей напад „Повість временних літ” поклала на добу Аскольда і Дира. Ті ще тоді не були в Києві. Повість поклала це на Київ не на основі відомості, що напад здійснила Київська Русь, але на основі відомості грецької вістки... Тому Ламанський висловив гадку, що в Фотієвій місії на Русь був посланий Кирило і його т. зв. Хозарська місія і, ніби, ця місія була в дійсності місією руською. Але наші джерела говорять про хозар, а не про Русь, яка в тім часі вже не стояла під хозарською зверхністю... Про послання єпископа на Русь говорить Фотій, але без усяких ближчих подробиць. Ця Фотієва згадка походить з-перед 866-7 р. і дає розуміти, що зв'язки почалися не так за часів імператора Василія, але скорше слідом по руським поході за імператора Михаїла ... При тім у візантійських джерелах не називаються ані правителі Русі, що вели ці переговори з Царгородом, ні провідники походу 860 року”.^{97г}

Отже, за Грушевським, а його погляд підтримують усі українські історики, похід на Царгород у 860 році не здійснила Київська Русь. Наш літописець поплутав і рік походу, бо цей напад відбувся точно 18 червня 860 року. Цей напад не міг вести ані Аскольд і Дир, ані Олег бо Аскольд і Дир прибули до Києва щойно у 862 році.

Проф. М. Чубатий приписує цей похід-напад тьмутороканцям. Він твердить це на основі свого погляду, що місія Константина у хозарів у 860-у році була політична і не стосувалася хозарів, але Приазівської Русі. „Місія до хозарів була з метою — знайти наближення до Руського Каганату над Керченською протокою, що якраз в тому році виконав напад на Царгород та, зруйнувавши околиці, смертельно загрозив самій столиці. Ішлося саме про той напад Русі на Царгород у 860 році”.^{97д} При тому — це дивне, бо проф. Чубатий пише, що Константин „в самому Руському Каганаті він взагалі не був”.^{97е} Як тоді могло відбутися його перше хрищення Русі в Тьмуторокані? „Житіє” докладно говорить про місію серед хозарів, як це також підкреслив М. Грушевський. Константин докладно вивчав єврейсько-хозарську мову — говорить „Житіє”, і цією подробицею вказує, що місія Константина стосувалася виключно хозарів. „Житіє” також не згадує про напад тьмутороканців на Царгород. Вкінці, з історичного перегляду про Тьмуторокань, який ми ввели в першій частині, тьмутороканці не були

всилі такий величезний напад здійснити. Отже, та загадочна Русь не могла бути Тьмуторокань. Хоч проф. М. Чубатий пише, що „християнізаційна акція тієї загадочної Русі відбувалася в часах найбільш інтенсивної місійної праці св. Методія у Велико-моравській державі”^{97с}, що загадочна Русь не могла бути Тьмутороканська, бо хто б її християнізував, коли Константин і Методій були на Великій Мораві, — він все таки пише, що на його думку, ця „християнізація” може відноситися до Тьмутороканської Русі.^{97з}

Треба згадати також погляд о. І. Нагаєвського, який базується на нападі Русі на Царгород у 860 році. При тому автор подає, як факт хрищення Русі після цього нападу. Він опирається на документи, які в жодному разі не стосуються Київської Русі. Крім того ми вже вказали на безпідставність його погляду в першій частині цієї праці.

Останні дослідники думають (напр., Е. Голубинський), що „руси” — це було якесь українське плем'я, яке жило на берегах Чорного моря.

Цю думку конкретизуємо: був це напад Історичного Закарпаття — Потиської Русі, (може підтриманий тиверцями і уличами). Українські й чужі історики старалися знайти вяснення цього питання, але, не знаючи історії Історичного Закарпаття, шукаючи якийсь вихід, поставили нереальні здогади.

* * *

Чи та невідома Русь було справді Історичне Закарпаття, Потиська Русь? Які маємо на це докази?

1) Похід на Царгород був великої ваги, бо про нього, як ми вже згадали, подає більше грецьких джерел, між ними дуже важливий Окружний лист патріарха Фотія єпископам, який говорить, що незадовго по нападі та Русь прийняла християнство і єпископа. (Про це буде мова в дальшому розділі).

2) Ані одне джерело не говорить, що це мова про похід з Київської Русі або про наступну за тим християнізацію Київської Русі. Коли б це стосувалося Київської Русі, літописи були б це певно записали, також коли б це стосувалося Тьмуторокані. Такі події не могли б бути замовчани.

3) Нестор, чернець Печерського монастиря, у перших роках 12-го століття подає про цю подію нападу, (після думку Грушевського), за грецькими джерелами, або за переказами перших проповідників християнства на Русі-Україні. Але грецькі джерела не означають Київську Русь, як наїзника, а Нестор, записав що це напад Київської Русі. Отже, треба брати за певне, що вістку Нестор записав від проповідників християнства в Україні-Русі, а це, як пізніше побачимо, закарпатського священства. В той час — розуміємо від кінця 9-го і початку 10-го століття,

коли закарпатське священство пішло з християнською місією на Україну-Русь, Історичне Закарпаття належало до Київської Русі і на основі цього Нестор міг спокійно написати, що це напад Київської Русі. Помилка Нестора (навів рік 866 як рік нападу на Царгород) також вказує, що вістку про той напад Нестор записав з переказу, а не з грецьких джерел, тому рік в нього не точний, Дальший доказ того, що Нестор записав цю вістку з переказів, є це, що Нестор не згадує про те, що говорять грецькі документи, а це — про подію послання єпископа на Русь і прийняття нею християнства. Це він не згадує, бо точно знав, що такої місії в Київській Русі не було.

4) Наїзники на Царгород — „руси” чи „роси” завжди згадуються одночасно з болгарами, отже тут мовиться про сусідів-болгар. Це пише і патріарх Фотій у своїй енцикліці. „Не лише той наїзд (себто болгари) змінив своє старе і нечисте на віру Христову, але й інший наїзд, згадуваний часто численними людьми із-за своєї жорстокости й кровожадности, також пішов тією самою дорогою” — В сусідстві Болгарії, до того її номінальною частиною було Історичне Закарпаття — Потиська Русь.

5) Лист папи Івана XIII (965-972)^{97і}, написаний до чеського князя Болеслава з нагоди заснування празького єпископства — 973 року. Рим у тому єпископстві заводив латинську богослужбову мову і назначив, що „єпископство не буде в обряді чи секті народів Болгарії, Русі або слов'янської мови *“verumtamen non secundum ritum aut sectam Bulhariae gentis vel Russiae aut Slavonice linguae”*. Отже папа тоді знав, що є Русь, руське Богослуження в руській мові, що Русь є християнська і має свою богослужбову мову, і та Русь є в сусідстві Чехії і біля Болгарії. Київська Русь ще тоді не була хрищена, отже згадка папи не торкається Київської Русі. Лист папи не міг мати на думці ані Тьмутороканську Русь, бо Тьмуторокань ще тоді не мала слов'янської мови в Богослуженні, а коли б її й мала, папа про це не знав. А коли б і знав, аджеж, як пише чехам, не буде згадувати якусь Русь в Тьмуторокані, яка від Чехії віддалена на тисячі кілометрів і не могла мати вплив на чехів. Коли згадує болгарів, тим автоматично згадує Русь приболгарську, Історичне Закарпаття, яке вже більше як сто років було охрищене і мало слов'янське Богослуження та було відоме під назвою Русі. Це папа добре знав із повідомлень німецьких єпископів про великий вплив східного християнства Потиської Русі на мадярів, про що буде мова далі. Папа також мусів знати про вплив цієї Потиської Русі на чехів, (про це пишемо далі), тому зразу перед нею перестерігав.

6) Ні акція нападу на Царгород 860-го року, ні сполучення з тим нападом місія (про яку йде мова далі), не стосується

Київської Русі. Обі події згадують ту невідому Русь у зв'язку з Болгарією. До того обі ці акції, особливо християнізація тої загадкової Русі є в періоді місійної подорожі Константина-Кирила й Методія в напрямі Великоморавської держави. Отже, могла це бути лише Потиська Русь — Історичне Закарпаття.

7) На Закарпатті є переказ про напад закарпатців на Царгород.^{97к} Цей напад, за переказом, міг відбутися лише у 860 році. В пізніших роках, принаймні до кінця 9-го століття, Закарпаття не могло брати участі в нападі з тієї причини, що ним перейшли мадари, все знищуючи. Щойно від 900-го року знову зміцніли і могли брати участь у нападах Київської Русі.

На цьому місці хочемо зокрема зазначити важливість цього джерела з народного переказу. Це доказуємо другим історичним фактом. Закарпатське передання постійно твердило, що мадари у 896 році наскочили на Закарпаття через Верецький перевал (тепер Н. Ворота), здобули фортецю над Латорицею, тепер Мучаків, фортецю Ужгород, вбили закарпатського князя Лаборця та вкінці по важких боях зайняли фортецю Землин і пішли на Задунай, втративши вождя Алма, якого закарпатці вбили. Це передання підтверджував теж мадярський Анонім в хроніці „Геста Гунгарорум”, написаній у 1147-1152 роках. Ті дані спочатку приймалися як історична дійсність; відтак мадярські історики, а за ними й чужі та навіть українські, відкинули дані Аноніма як неправдиві. Тим самим відкинули й закарпатський переказ. Автор цих рядків зайнявся цим питанням. Археологам пощастило знайти гріб Алма біля Землину і так доказано, що закарпатський переказ про прихід мадярів і боротьбу, яку українці Закарпаття під проводом князя Лаборця з ними провадили в обороні своєї свободи й незалежності й про вбивство вождя мадярів Алма, є історично правдивим.^{97л} На цій самій основі ми переконані також у правдивості закарпатського переказу про похід закарпатців на Царгород у 860 році.

8) Переказ Закарпаття говорить також про те, що християнство на Закарпатті є від часів Кирила й Методія, навіть установляє рік — 867-ий, а це значить, що закарпатці прийняли християнство у зв'язку з нападом на Царгород і місці Константина-Кирила й Методія в напрямі Великоморавської держави.

9) Константин-Кирило й Методій, проходячи Історичним Закарпаттям, в розмові довідались про недавно виконаний напад на Царгород і здивовано запитали:

— Так це ви ота Русь, що так жорстоко напала на Константинопіль?!

І відтоді звали Історичне Закарпаття — Руссю; з нього стала Потиська Русь.

Дотепер патріяр Фотій у своїх проповідях називав цей народ Історичного Закарпаття „народом без імені”, а потім уже

називає його „Руссю”. Так уперше назвав Історичне Закарпаття „Руссю” Константин-Кирило й Методій, так вони сповістили про цей „народ без імені” до Константинополя, коли послали туди послів від князя Історичного Закарпаття, щоб просити про єпископа; так, „Руссю” записали цей народ у своїх документах у цісарському дворі в Царгороді.

Та назва залишилася; її прийняло українське плем'я Історичного Закарпаття „Білі хорвати”; та назва ввійшла в історію, бо після того називають „Руссю”, „русинами”, населення Історичного Закарпаття всі тодішні документи, навіть папські грамоти.

Про існування тієї Русі маємо важливі документальні докази:

1) Основним документом є послання патріярха Фотія, який назвав „народ без імені” „Руссю” і та назва прийнялася, бо, можливо, народ вже вживав її.

2) Дальшою писемною документальною вісткою, часово найстаршою після постанови Фотія про існування Русі на Історичному Закарпатті, є лист папи Івана XIII (965-972), написаний до чеського князя Болеслава з нагоди заснування празького єпископства в 973 році. Рим у тому єпископстві заводив латинську богослужбову мову і зазначає, що „єпископство не буде в обряді чи секті народів Болгарії, Русі або слов'янської мови”.⁹⁸ Отже папа тоді знав, що є Русь, руське Богослуження в руській мові, що Русь є християнська і має свою богослужбову мову і та Русь є близько Чехії і біля Болгарії. Київська Русь ще тоді не була охрищена, отже згадка папи не торкається Київської Русі. Коли папа згадує болгарів, тим автоматично згадує Русь приболгарську — Історичне Закарпаття, яке вже більше як сто років було охрищене і мало слов'янське Богослуження та було відоме й в Римі під назвою Русі. Це папа добре знав з повідомлень німецьких єпископів про великий вплив східного християнства Потиської Русі на мадярів, про що буде мова далі.

3) Інша документальна вістка про існування Русі на Історичному Закарпатті є з року 1031. Анналі Гілдешгаймські в 1031 році пишуть про смерть Емерика, сина мадярського короля Стефана I і ці Анналі називають його „Dux Ruthenorum” — Руський князь, Князь русинів.⁹⁹

4) Дальша документальна вістка говорить про „Marchia Ruthenorum” — „Країна русинів”, і то в біографії Залцбургського архієпископа Конрада за рік 1127 при такій нагоді:

Архієпископ Конрад заключив з мадярами мир, як подають історики, це було в 1127 році. Але незабаром після того мадари знову напали на Східну мархію (австрійську), знищили її і забрали багато людей в полон. В спустошену мархію, на

...великого війська, прийшов архієпископ Конрад. Але перед тим, заки він вдарив на мадярів, послав до їх короля посла. Цей посол (автор життєпису Конрада) про це так пише:

„...після одного звичайного набігу мадярів, я, будучи виставлений в тій справі послом до Мадярщини, при допомозі Феліціана, Остригоського архієпископа, досяг такого успіху, що на наказ короля (мадярського) усі полонені були повернені. Немало допоміг у тому страх перед архієпископом (Конрадом), який тоді стояв у (спустошеній мадярами) мархії з кількома єпископами та іншими князями (з великим військом). По цілій Мадярщині поширилися вісті і, визначних людей, і увесь (мадярський) народ обняв великий страх, що архієпископ (Конрад) увійшов з безчисленным військом у мархію для того, щоб напасти на всю мадярську землю і до Остригому — столиці того королівства — не лишити нічого живого, відомститися за своїх, взятих у полон людей. Коли я прибув у вище назване місто (Остригом), знайшов архієпископа (мадярського) і увесь нарід в переполосі. І сказали мені, як я рішився увійти в землю, для спустошення якої прийшов мій пан. Я не хотів їх цілком заспокоїти і цілком заперечити намір мого пана, що їх так настрашив, і відповів: Тепер ще мій пан не прийшов і рішив краще почекати і довідатися, чи бажають вони, повернути полонених, зберегти заключений мир. Як вони вчули таку відповідь, післали посланця до короля, який тоді перебував у Мархії русинів, і всі полонені з цілою добичею були повернені в свою землю”.¹⁰⁰

Такі історики, як: М. Грушевський, Відерман і Халовпецкі наводять „Мархію Рутенорум”, як доказ того, що тодішня загальна думка признавала ті землі заселені русинами. Але не треба думати, що та „Мархія Рутенорум” — це теперішня Закарпатська область УССР. Мархія Рутенорум, Дукс Рутенорум — це територія Потиської Русі. З цих двох документів бачимо, що мадярські завойовники були примушені назвати Історичне Закарпаття і конкретно Потиську область, котра також звалася Вихорщиною,¹⁰¹ „Руською країною” і „руським князем”, а це тому, що населення тієї країни було руським і так себе звало. Іншої причини на це не могло бути. Це логічне.

5) Простір цієї Русі ми означили в розділі „Що це є Історичне Закарпаття — Закарпатська Русь?” Але маємо також історичний доказ про межі території Русі в її північній частині. Там Закарпатська Русь сягала аж під Краків і Татри, як етнічно сягає й посьогодні. Цей доказ є в заповіті польської королеви Оди (992-996). Ця королева, описуючи свої володіння, які межували з руськими, позначила, що її володіння доходять до місця, що називається Русь і до границі Русі, яка простягається до

Кракова.¹⁰² Цю вістку підтверджує свідощтво Ібрагима Ібн-Якуба, який в 965 році прибув у торговельних справах до Праги. Говорючи про празькі торги, він каже, що їх навідували й руські та словени з Кракова.¹⁰³

6) Важливим доказом є усне і писемне передання про закарпатського князя Лаборця в період впаду мадярів на Історичне Закарпаття і їх перехід Закарпаттям у 896 році. Цей переказ історично документував Степан Пап у своїй праці „Князь Лаборець” а тому, що ця праця не для всіх достурна, важливі точки з неї подаємо:¹⁰⁴

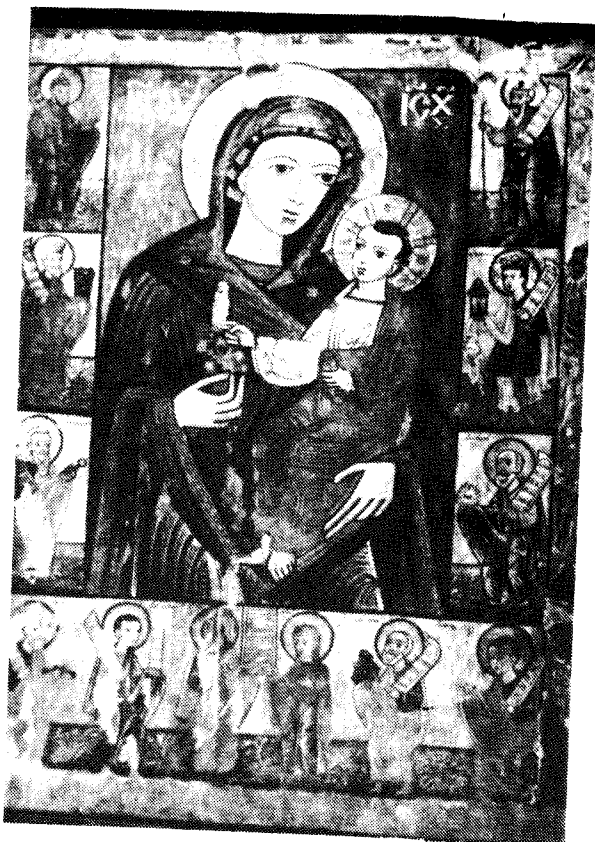
Мадярські історики ширили погляди, що Потисся було в період приходу мадярів незаселеною пустинею і тому немадяри в Мадярщині є пізнішими пришельцями, яких мадяри прийняли. Ці погляди у свій час поширювали мадярські вчені в працях писаних по-німецьки і тим вплинули на різних вчених інших народів, які прийняли їх погляд за дійсність. Це перейняли навіть советські вчені, напр., історик В. П. Шушарин твердив, що рівнина між Дунаєм і Тисою, між Тисою і Керешом була на початку X століття незаселеною, пустинним степом.¹⁰⁵ А це все неправда. В Потиссі були слов'яни, які мали вже за собою довгу дорогу свого історичного розвитку. Уже наша „Повість временних літ”, під роком 898 подає, що мадяри, перейшовши Карпати, зустріли там „слов'ян і волохів”, і „покоривше я под ся, і оттолі прозався земля Угорська”.^{105a} Навіть мадярська хроніка Аноніма говорить, що Потисся було заселене слов'янами і болгарами і згадує князівство Лаборця (теперішня Закарпатська область УССР, Пряшівщина і Нирьщина), князівство Марота (в середнім Потиссі), князівство Гелу (в центральному Заліссю) і князівство Глада (в нижнім Потиссі).^{105б} Коли мадярські вчені побачили, що їх погляди виявлені як неправдиві, почали доказувати, що „в період віднайдення мадярами батьківщини на теперішній території Мадярщини жили в основному слов'янські народи. Прийшовши з півночі і сходу мадяри заволідали тією територією без особливого спротиву зі сторони володінь які вже розпадалися”.¹⁰⁵ Але руський літописець підкреслює, що мадяри „почаша воевати на живуцїя ту” в результаті того завойовника „переша землю словенську”.^{105г} Про боротьбу Закарпаття проти загарбників згадує й мадярський літопис Аноніма. Тоді мадяри рішили відкинути й Аноніма, називаючи все легендою, видумкою Аноніма. І так, напр., мадярські історики зуміли вплинути на советського російського історика В. П. Шушарина і він ту боротьбу назвав лише вимислом і фантазією Аноніма.^{105д} Але наука потвердила обоснованість як руського літописця так Аноніма, а також карпатського переказу про князя Лаборця. Про це С. Пап пише так:

Князь Лаборець — останній закарпатоукраїнський князь перед приходом мадярів — писемно вперше згаданий в мадярській хроніці „Геста Гунгарорум”. Ця хроніка говорить про поселення мадярів в Панонії, теперішній Мадярщині. Рукопис — копія є з XIII століття. Автор невідомий, тому названий Анонім. Він був нотарем мадярського короля Бейли, а тому, що їх було аж чотирьох, новіші дослідження виявили, що літопис написаний по смерті мадярського короля Бейли II (1131-1141), це між роками 1147-1152, і що його автором є Петро, протоєрей старинного Будина, який став нотарем короля Бейли II. Цю думку прийняла в 1925 році мадярська Академія Наук. — Хроніка „Геста Гунгарорум” написана латинською мовою. Що торкається Закарпаття, хроніка подає події приходу й переходу мадярів через Закарпаття в 896 році, оповідає про бій закарпатоукраїнського князя Лаборця з мадярами та про назву річки Свіржави, над якою князь Лаборець загинув, і яку від його імені названо Лаборцем. До новіших часів мадярські історики трималися даних Аноніма, що мадяри перейшли з Русь-України на Закарпаття через Карпати і найперше заволоділи над закарпатськими слов'янами, вбивши їх князя Лаборця, а потім в боях зайняли всі останні частини теперішньої Мадярщини. У 1896 році мадяри прославляли „міленієм” цього подвигу, тисячоліття завоювання території Мадярщини. Але тоді відозвалися поневолені мадярами народи. За закарпатських українців, яким тоді мадяри збиралися співати „вічну пам'ять”, відозвалися галицькі українці під проводом Івана Франка відомим історичним протестом „І ми в Європі” — дозволялися і західноєвропейські учені. Тоді мадярські історики почали ширити ідею „доброти маляр”, твердячи, що мадяри ввійшли на територію Закарпаття і Мадярщини без бою, без насилля. Цей „науковий наступ” на побороення Аноніма був плянований і тенденційний. Анонім писав, що закарпатські українці — це первобутнє автохтонне населення Закарпаття, яке мадяри підбили в боях і опанували насиллям. Щоб заперечити правду про жорстокість мадярського наїзду, рішили відкинути Аноніма. Твердили, що Анонім писав неправду і все видумав. Відносно князя Лаборця — заперечували його існування. Свої „наукові праці” писали німецькою мовою і вдалося їм вплинути на вчених світу. Світ прийняв їх твердження за правдиве так, що навіть наш історик М. Грушевський перебрав їх погляд: „Оповідання Аноніма, нотаря короля Бейли, зовсім втратило довіря в науковому світі” (І. ст. 233). — В тій ситуації став до наукової боротьби закарпатський історик д-р Василь Гаджега й доказав, що Закарпаття було залюднене, що було мадярами мечем і силою зайняте. Доказав це вислідами археологічних розкопів, браком і недостатком мадярських

назв та слов'янськими назвами, які перебрали мадяри. Хоч це були поважні докази, для необ'єктивних істориків це було мало. — Дальші докази підніс С. Пап. Він оперся на народний переказ. У боротьбі з князем Лаборцем загадково зник Алма, вождь мадярів, що проходили Закарпаттям, і взагалі головний вождь всіх мадярських племен. Мадярські хроніки (із 14 стол.) говорять, що він був убитий, і то не в бою. Переказ про загибель Алма має глибоке історичне походження. Питоме для мадярів, замовчувати для них неприємні історичні факти. Але цю правду потвердила археологія. У 1965 році словацький археолог проф. Войтех Будінскі-Кричка біля села Землина (тепер район Требішов, на захід від Ужгороду) відкрив могили, а в одній з них був мертвий похоронений в кожаний, багато золотом і сріблом кований броні. Археологи датували гріб приблизно на переломі 9 і 10 століть, а як відомо з історії, це час приходу мадярів на територію теперішньої Мадярщини й часова збігається з першим зупинками мадярів на Закарпатті, по переході Карпат через Веречанський перевал. Зрозуміло, що відкриття зворушило також мадярських археологів і ті ствердили, що знайдений гріб — це гріб Алма, вождя мадярських частин, які переходили Закарпаттям. В цьому погодилися всі мадярські вчені. Було на це багато доказів, напр., в золотій спинці волосся зображений орел, символ Арпадовичів; рукоять шаблі при мертвому також арпадовичівська. — Так закінчилася боротьба на полі науки за історичність князя Лаборця. Анонім і наш переказ спільно твердили про боротьбу князя Лаборця з мадярами, веденими Алмом. Тепер князь Лаборець уважається історичною постаттю повністю науковою доказаною.¹⁰⁶

А це великий доказ існування руського князівства на Історичному Закарпатті. Переказ про князя зберігся в закарпатських українців, значить князь Лаборець був князем закарпатських українців. А одного з князів закарпатських українців згадує теж патріарх Фотій, як це вже ми згадали. Отже Історичне Закарпаття — Потиська Русь є історично доказана, і то не лише назвами, історично документованими, але й важною історичною подією, доказаною не лише мадярським Анонімом, нашим переказом, але й археологією.

7. Важливими доказами є також народні пісні і дальші перекази Закарпаття, що вказують поселення русинів аж до Дунаю. Нарід в переказах пам'ятає, як мадярські пришельці „витиснули” перші слов'янські поселення із понаддунайських рівнин у глухі гори Карпати. Декотрі з тих передань зберігалися від 600 до 900 років: вони оповідають, як на ті землі напали мадяри, як закріпачили русинів і як їх мадяризували.^{106a}

„Закарпатська Мадонна” з ХУІ-го ст. невідомого майстра у Святомиколаївській Церкві с. Ізки, Хустського району.

Ужгородський замок сьогодні

8. Загадкове питання Закарпатської Русі заставляло пригадуватися теж визначних вчених. Так, академік Б. Д. Греков, розглядаючи питання широкого існування в топонімії Прикарпаття і Закарпаття коренів — рос — і рус, — дійшов до висновку про безсумнівне існування південної Русі. Загадкою зіставалося для вчених лише те, з котрого часу появився цей корінь в топонімії Прикарпаття і Закарпатської території.¹⁰⁶⁶ Той час ми вказали.

Як поглянемо в історію, назва "Русь" не могла інакше дістатися на Історичне Закарпаття і була б не прийнялася так, щоб бути загальною в серцях всього населення цілого Історичного Закарпаття, яке пішло з нею в боротьбу за існування і віру, в боротьбу, що тривала тисячу років. Ми спеціально підкреслюємо поширення назви РУСЬ, русин по цілому Історичному Закарпатті. І коли б ми припустили, що назва Русь, русин могла прийнятися і пізніше на терені теперішньої Закарпатської області УССР і Пряшівщини, але в жодному разі не могла була поширитися і прийнятися по цім періоді на дальших частинах Історичного Закарпаття, а це — Середньому і Нижньому Потиссі і Заліссі.

Прийняті разом і одночасно назва національності й віра — злучилися на Історичному Закарпатті в одно. Назву РУСЬ прийняли українці Історичного Закарпаття разом і одночасно з християнством східного обряду. В тисячолітній боротьбі за існування й національність були ці дві назви не синонімами, але одним поняттям.

Константин-Кирило і Методій на місці, пізнавши ту небезпечну "Русь" — Історичне Закарпаття, вирішили перервати свою дорогу. Тим більше, що прийшли вісті, що на Мораві є війна. Вони зупинилися на Історичному Закарпатті — Потиській Русі і її у 863 році охрестили, подбавши, щоб та Русь мала свого єпископа-архієпископа, бо це була велика земля.

Докази цього нашого твердження є у наступних частинах цієї праці.

Наступним доказом того, що Константин-Кирило і Методій, ідучи на Велику Мораву через Історичне Закарпаття зупинилися в ньому довше — це богослужбова мова, церковнослов'янська мова в їх перекладах.

Знаємо, що оба брати походили зі Солуня, де жило багато слов'ян, отже оба брати від дитинства знали слов'янську мову. Цею солунсько-слов'янською мовою вони написали перші переклади богослужбових текстів і Святого Письма. Зробили це, що найнеобхідніше й це, що встигли.

Але йдучи на Велику Мораву, в Болгарії пізнали мову болгарських слов'ян, а на Історичному Закарпатті пізнали мову закарпатських слов'ян і зразу зрозуміли, що це "руська" мова "росів", які живуть на північ від Чорного моря, з якими говорили в Криму. Тому й назвали Історичне Закарпаття "Руссю".

Але тут зразу побачили потребу поправити й удосконалити мову їх перекладів, щоб була ближча мові "Руси"

Повернемося знову до згаданих Дворніком чотирьох легенд про хрищення Константином-Кирилом і Методієм Болгарії. Ми вже вказали, що легенди говорять правду, що Константин-Кирило і Методій христили велику землю, яка тоді номінально належала до Болгарії, Історичне Закарпаття. А в тих легендах говориться, що оба брати "в Болгарії", просвічені Божою ласкою **перекладали книги з грецької мови на слов'янську.** Але ж "Болгарія" — як ми вже згадали — це Історичне Закарпаття.

Вчені погоджуються в тому, що мова Константина-Кирила і Методія найближча до української. А ми додамо: тому, що її творили на Історичному Закарпатті. На думку советського академіка Никольського ^{106в} початки письменства на Русі треба шукати в місійній праці Кирила й Методія. Це сказано широко, а тепер ми бачимо, де творили Кирило і Методій. Цей сам академік говорить про дуже слабкі впливи болгарської мови.

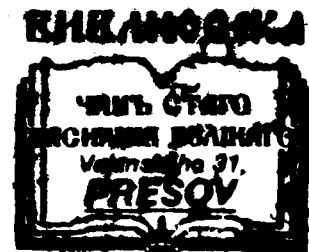
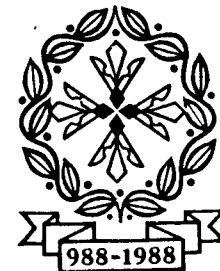
Тодішня мова закарпатських українців нам докладно не знаєна, але церковнослов'янська мова, що нею почали писати Константин-Кирило й Методій, яка увійшла у вживання в Церкві, а далі в письменство, пройшла через удосконалення її живою мовою закарпатських українців, стала "руською", старо-українською. Читали ми в працях підсоветських українських учених, які вивчали мову теперішньої Закарпатської області УССР, що знаходять на Закарпатті багато первісних древньоруських слів, які колись вживалися в Київській Русі, тепер уже не вживаються, а на Закарпатті все ще вживаються. Нарід Закарпаття, так само як і ціла Русь-Україна пояснювали собі, що церковнослов'янська мова — це руська мова, руське письмо, руські переклади Святого Письма та богослужбових книг, а з тим і в і р а р у с ь к а. Це має початок з часів, коли Константин-Кирило й Методій назвали Історичне Закарпаття Русью і та назва прийнялася.

На основі сказаного думаємо, що переклад книг Константина-Кирила й Методія о ф о р м и в с я на Історичному Закарпатті і таким остаточно пішов у віки. Доказом того є "Життя Климента Охридського", де пишеться, що Кирило й Методій "зробили переклад **в і с т о р і м о в і** мови" (Гл. ІУ, 16). Отже на Історичному Закарпатті вперше прозвучала Літургія і Євангеліє словами, якими звучать тепер.

Тодішня мова закарпатських українців: Ян Станіслав, проф. Братиславського університету, написав старослов'янську граматику, першу в слов'янській мові, надруковану по його смерті. Він намагається показати, що церковнослов'янська мова Константина-Кирила й Методія — це ніби мова предків словаків - морав'ян. Ян

Станіслав належав до тих словаків, які були романтично захоплені Великою Моравою, як державою "словаків". Він проголошував ідею Великої Морави, яка охоплювала й теперішню Пряшівщину й Потісся, і що східний обряд на Пряшівщині — це континуація великоморавського східного обряду, та помагав перекладати церковнослов'янський текст Богослужень на словацьку мову з метою словакізації Пряшівщини. Великий ідеаліст повинен був у всьому розчаруватися. Історики, такі словацькі, доказали, що Велика Морави була дуже мала, що в словацькій Нітрі був не східний, а латинський обряд, тому на Пряшівщину з Нітри не міг поширитися східний обряд. Тому він в цій своїй останній книзі не згадав про всі первісно голошені погляди. Це зробило дуже прикре враження на пересічних словацьких ентузіастів, які не знають правдивої історії Великої Морави. Отже вкінці Станіславу залишилася лише мова, ніби мова великоморав'ян — це церковнослов'янська мова, яку він називає церковно-словенською. Автор цих рядків добре володіє словацькою і чеською мовами, отже мовами ніби предків цих народів, які творили людність Великої Морави. Кожний, хто знає ці мови, зразу скаже, що ці дві мови в теперішньому звучанні є з усіх слов'янських мов найменш подібні до церковнослов'янської, отже, мають найменше спільного з мовою Константина-Кирила й Методія. Кирило й Методій "моравською" мовою не могли перекладати грецькі тексти, бо спершу її не знали, а як її вже на терені Морави пізнали, то побачили, що це не мова, але галузі-діалекти всеслов'янської мови, поширені на малій області, бо вже Панонія говорила відмінно від Морави. В Панонії Методій перебував довше, як на Мораві, а в Нітрі — осередку тодішніх предків теперішніх словаків, взагалі не мав можливості діяти.

Константуючи все те, не можемо знову не згадати слова згаданих легенд, що, просвічені Божою ласкою, Кирило й Методій "в Болгарії" перекладали книги з грецької мови на слов'янську. Нам здається, що тут повністю виявилось Боже Провидіння, признаючи мову Богослужень і Святого Письма Кирила-Константина й Методія не для маленької "Великої Морави", але для величезних просторів народу Русі.

КОНСТАНТИН-КИРИЛО І МЕТОДІЙ ОХРИСТИЛИ ІСТОРИЧНЕ ЗАКАРПАТТЯ—ПОТИСЬКУ РУСЬ У 863 РОЦІ

Тоді дали йому також єпископа

У попередньому розділі ми бачили, що аж три легенди, а крім того й "Життя Климента Охридського", "Похвала Кирилу й Методію" і "Служба Методію" — говорять про те, що Константин-Кирило й Методій, ідучи на Велику Мораву зупинилися "в Болгарії" і охристили "Болгарію". Це дуже важлива вістка й ми доказали, що дослідники через не увагу переочили факт, що в наведених легендах йдеться про частину тодішньої Болгарії, Історичне Закарпаття. Отже легенди дають правдиву вістку. Константин-Кирило й Методій у своїй подорожі на Велику Мораву в 863 р. зупинилися на Історичному Закарпатті і його охристили та дали йому перше священство і єпископа.

Крім наведених легенд і Житій, маємо на це ще наступні докази:

1. Очевидець нападу Руси — Історичного Закарпаття — Потиської Руси на Царгород у 860 році, патріарх Фотій, згадуючи і переповідаючи цю подію в Окружнім Посланні з 867 року, повідомляє про місію серед тієї Руси і що та Русь стала християнською і прийняла єпископа.

У 35-му розділі свого Окружного Послання патріарх Фотій пише: "І не тільки цей нарід (болгари) змінив дотеперішнє нечестя на віру Христову, але й так звані роси, які перевищують усіх жорстокістю і скверновбивством; вони, підбивши всіх довкола себе, а через те впали в гордість і підняли руки навіть проти Ромейської держави. Але тепер вони самі змінили поганську і нечестиву науку, якої перше трималися, на чисту й непорочну віру християнську і з любов'ю стали друзями нашими, замість грабувати нас і замість робити нам лихо, що недавно було. І так розгорілося в них бажання та ревність віри, що прийняли вони єпископа й пастиря, а також християнські обряди й звичаї".¹⁰⁸

Це дуже важливе свідчення, бо патріарх Фотій Енциклікою (Окружним урядовим Посланням до всіх єпископів) стверджує факт, що РУСЬ прийняла Христову віру, що також прийняла висланого до неї єпископа. Ім'я єпископа патріарх не наводить, бо це не було суттєве для єпископів Церкви.

Св. Кирило і Методій, апостоли слов'ян і покровителі Європи

2. Про цю місію єпископа розповідає також цар Константин Порфирородний у своїй біографії імператора Василя I. Правда, він про це писав сто літ пізніше, але знаємо, що він мав до диспозиції держаний архів. Тому його інформації мають велику вагу. А цей цар пише, що імператор Василій I ще прихилив ту Русь тим, що послав їй дороги подарунки і архієпископа.

3. Анналі Андрея Дандулло, які описують перебування Константина-Кирила й Методія в Дальмації, подають, що Константин-Кирило охрестив болгарів і Русь і що це сталося за царя Михайла III. Цей документ, дуже важливий, згадує Болгарію і Русь спільно, підтверджує, що дорога Константина-Кирила й Методія на Велику Мораву вела почерез Болгарію і Русь — Історичне Закарпаття — Потиську Русь, що це сталося за царя Михайла III і що та Потиська Русь була охрищена.^{108a} Тут же відпадає всякий сумнів.

4. Анналіст Платина^{108b} каже, що це сталося за царя Василя Македонця. Цей цар прийняв послів з великою радістю і негайно вислав на Русь єпископа й двох святих мужів Кирила й Атаназія, які відзначалися мудрістю і святістю.

5. Чезаре Бароні^{108b}, кардинал і папський бібліотекар, у своїх Анналах пише, що Русь прийняла християнство за царя Василя Македонського, який був імператором по Михайлі III — у 867 році. Своє твердження опирає на грецьких хронографах Іванові Куроплата, Зонарі і Никифорі. А ті три твердять, що цар Василь вислав на Русь архієпископа. Куроплат називає ту Русь "Рос", а Кедрин "Руссі", а Никифор — "Рутені".

6. Ассемані^{108г}, сирієць, папський бібліотекар пише, що Русь напала на Константинополь за володіння царя Михайла III і патріярха Фотія, і дещо згодом, уже за царя Василя Македонця, послала послів, — і була охрищена найскоріше від усіх слов'янських народів.

Бачимо, що багато тогочасних старовинних документів говорять, що Історичне Закарпаття — Потиська Русь прийняла християнство, була охрищена найскоріше від усіх слов'янських народів і прийняла єпископа-архієпископа.

* * *

Вирінає питання: Хто послав на Русь — Історичне Закарпаття — місію і першого єпископа й архієпископа? Це питання ми не ставили б, коли б не йшла мова про дві важливі особи: Фотія та Ігнатія на патріяршім престолі в Царгороді.

Щоб нам це було ясне, спершу погляньмо на історичні дані того періоду:

Цар Михайло III володів в 842 — 867 роках.

Цар Василій I Македонський володів у 867 — 886 роках.

Ігнатій був патріярхом у 846 — 857 роках.

Фотій був патріярхом у 857 — 867 роках.

Ігнатій вдруге був патріярхом у 867 — 878 роках.

Фотій вдруге був патріярхом у 878 — 886 роках.

Цар Михайло III був прихильником Фотія. Цар Василій I був прихильником Ігнатія. Протектора Фотія — царя Михайла III вбили й на трон вступив Василій I — прихильник Ігнатія. Першим його кроком було змінити патріярха. Фотій мусів уступити, патріярхом став Ігнатій. Цей новий цар Василій I послав загадочній Русі — Історичному Закарпаттю — подарунки і архієпископа і тим ще більше здобув їхню приязнь.

Відповідь на поставлене питання виглядала б ясна: Місію на Велику Мораву, Константина-Кирила й Методія, яка зупинилася на Історичному Закарпатті — Потиській Русі, послав цар Михайло III і патріярх Фотій. Вони послали й першого єпископа в 863-му році. Архієпископа послав у 867 році цар Василій I і патріярх Ігнатій. Це відповідь, якщо дивимось на часи володіння згаданих царів і патріярхів і на згадані документи.

Але справа є складніша. Принаймні такою її бачать дослідники. Окружне Послання патріярха Фотія про ці події є з 867 року. Проф. М. Чубатий констатує, що Фотій не твердить в Посланні наче він навернув ту згадану Русь і встановив їй єрархію. Він тільки писав, що він послав їм християнську місію, та що "вони прийняли єпископа і пастиря. М. Чубатий вказує, що Фотій не навернув тієї Русі, ані не встановив у ній церковну єрархію. Це сталося вже за його наступника, патріярха Ігнатія.

Але так легко не можна прийняти погляд М. Чубатого. Місія Константина-Кирила й Методія вирушила у 862—863 роках. На Історичному Закарпатті була в 863 року, до весни 864 року. Отже в 863 році Константин-Кирило й Методій христили Історичне Закарпаття — Потиську Русь. Вістку про це до Царгороду послав Константин-Кирило й Методій. Тоді в Царгороді схвалили послати на Історичне Закарпаття — Потиську Русь, так ту землю тоді офіційно називали, єпископа. Це все сталося ще за Фотія. У 867 році Фотій пише про це в Окружнім Посланні, в якому констатує, що єпископа на згаданій Русі вже прийняли. Незабаром після того Фотія усунули, а наступив цар Василій I і патріяр Ігнатій. Цар Василій, бачучи радісну вістку в Посланні Фотія, посилає на Історичне Закарпаття — Потиську Русь дари і архієпископа. Історичне Закарпаття — Потиська Русь стає архієпархією.

Отець І. Нагаєвський закидає, що коли б Фотій вислав був єпископа, він був би це в Посланні підкреслив словами "я вислав єпископа". Але це не так. Патріярхи не звикли себе величати і, зрозуміло, що єпископа міг вислати лише патріярх. Патріярх Фотій не пише, хто вислав єпископа, лише констатує "був висланий". Зрозуміло, що був висланий патріярхом, який подає цю вістку, який пише це Послання. Кінець-кінцем всі єпископи знали, що акцією

місії керує патріарх. Ім'я посланого єпископа не згадав, бо це й не важне для останніх єпископів. Отже тут не можна добачати якусь причину до замовчування, як думає о. І. Нагаєвський.¹⁰⁹

Залишаю дискусію про рік написання Послання — енцикліки Фотія, чи це рік 867, 870, 879. Тому залишаю, бо Послання написано "пост фактум", отже не вирішує справу. Врешті вислів "згодом просили єпископа" вказує, що це сталося незадовго по нападі на Царгород. Важливе те, що під час писання Послання Потиська Русь уже мала єпископа.

Для тих, які не знають справи, пояснюємо, що дискусія ведеться з тієї причини, що патріарх Фотій ніби був "розкольником" (зн. не визнавав папу), а патріарх Ігнатій був правовірним (зн. визнавав папу).

У двадцятому столітті не є похвальним займатися питанням "правовірності" Фотія і Ігнатія, які жили в дев'ятому столітті. Тоді була одна Вселенська Церква. Східний розкол настав у 1054 році. Це питання дуже розумно вирішує вчений візантіолог Ф. Дворнік, чех, сам римо-католицький священник. "З Фотія зробили розкольника католики-латиняни, хоч він ним не був. Ігнатій мав також упередження до претенсій Риму!"¹¹⁰

Отже про християнізацію і єрархію Історичного Закарпаття — Потиської Русі — з церковної сторони заслужився патріарх Фотій. На це маємо ще дальші докази в легенді про хрещення Русі патріархом Фотієм. Погляньмо, що говорить та легенда про Фотія — хрестителя Русі:

Згадана легенда говорить, що Русь охрестив патріарх Фотій. Зрозуміло, що Фотій не міг хрестити Київську Русь, бо був патріархом у 857 — 867, і 878 — 886 роках, а Володимир Великий хрестив Русь, після новіших досліджень, у 990 р. Фотій помер понад сто років перед хрещенням Київської Русі. А все ж таки в легенді є правда. Фотій хрестив Русь і дав її першого єпископа-архієпископа. Але котру Русь? Проф. Чубатий думає, що Тьмутороканську, але цей його здогад не має ж о д н о ї підстави.

Опираючись на згаданий документ, вважаємо правдою, що Фотій хрестив Історичне Закарпаття — Потиську Русь, чи Закарпатську Русь, названу Руссю, Константином-Кирилом і Методієм і під тією назвою зголошену до Царгороду.

В чому справа? Грецький хронограф Зонарес та інші записали під роком 861, (Густинський літопис це подає під роком 868), що цар Василь Македонянин і патріарх Фотій вислав на Русь митрополита М и х а ї л а. Захарій Копистенський, автор "Палінодії", виданої в 1621 році говорить: "Іван Зонарес в третьому томі пише: "Цар Василь, з народом росским заключивши мир, вчинив, щоб той прийшов до визнання християнської віри. І коли обіцяв хреститися, послав їм архиерея Михаїла митрополита".¹¹¹

Запис хроніки Зонареса не можна так легко відкинути, тим більше, що є дані на його правдивість. Грецькі джерела ніде не говорять, що це мова про Київську Русь і про київського митрополита. Українські дослідники в минулому, не маючи можливості прослідити справу, цілком просто відкинули ці дані, бо Фотій жив сто років раніше хрещення Київської Русі. Вони слово "Русь" пов'язували лише з Київською Руссю. Але ж цар Константин Порфірородний, пишучи свій твір, брав дані з архіву царства. Тому проф. Чубатий написав: "Фактом є, що патріарх Фотій є пов'язаний з першою християнською місією в Приазійській Русі, себто в Тьмутороканській землі".¹¹²

Однак, як ми бачимо, на це нема жодних документів і та місія не мала нічого спільного з Тьмутороканню. Врешті, Тьмуторокань тоді ще не звалася Руссю, а охрищену Фотієм землю, джерело називає Руссю.

Отже тут йдеться не про Київську Русь, ані про Тьмуторокань, але про Історичне Закарпаття, Закарпатську, чи Потиську Русь, названу так Константином-Кирилом і Методієм на основі мови народу Історичного Закарпаття і так записаному в документах цісарського двора й патріархату в Царгороді.

У всіх грецьких документах (патріарха Фотія, царя Константина Порфірородного й інших) говориться, що послали тієї Русі п р и й ш л и до Царгороду просити про єпископа для тієї Русі. А коли прийшли просити, значить єпископа міг післати лише Фотій. Дискусія, що подія послання єпископа сталася щойно у 867 р. — це нереальне протягування такої важливої акції, якого не могли допуститися Константин-Кирило й Методій. Навпаки, логіка говорить, що Константин-Кирило й Методій, бажаючи забезпечити ріст прийнятого християнства на Потиській Русі, послали послів тієї Русі до Царгороду просити про єпископа. Тому вони залишилися на Історичному Закарпатті аж до весни 864 року (одна з причин), щоб посланого єпископа інформувати і ввести в уряд. А той прийшов, і тому Фотій міг у Посланню написати "прийняли єпископа".

А що з питанням архиєпископа? Цар Константин Порфірородний говорить, що архиєпископа на згадану Русь вислав імператор Василь разом з дарами, а тим самим архиєпископа призначив патріарх Ігнатій. Вступлення на візантійський трон імператора Василя спричинило усунення з патріаршого престолу Фотія. Але ці оба вступили на престолі щойно в 867 році. В тому році видав теж своє Послання патріарх Фотій. Новий цар Василь, довідавшись з Послання радісну вістку про охрещення Потиської Русі, послав туди дари й архиєпископа. Це, можливо, один з перших актів нового царя. Причину послання архиєпископа на Історичне Закарпаття добачуємося у великих просторах Потиської Русі і в тому, що терен там був вже підготований. Архиєпископа,

який за канонами Східної Церкви, мав у своїй провінції права майже рівні з патріяршими, ніколи не висилали на непевні місійні терени, але лише туди, де християнство зробило поступ. Те, що на Історичному Закарпатті було велике тяготіння до християнства, бачимо в порівнянні з наступними століттями, в яких Історичне Закарпаття зберегло свою назву Русь і свою віру та було до своєї віри прив'язане зі захопленням першого "кирилівського" прийняття християнства.

Отже можуть бути заспокоєні всі сторони в своїх поглядах. Місію Константина-Кирила й Methodія на Потиську Русь — Історичне Закарпаття — після патріярха Фотія; він також після на Історичне Закарпаття — Потиську Русь першого єпископа, а патріярх Ігнатій підвищив це єпископство до архієпископства, послаючи на Потиську Русь архієпископа.

* * *

Хто міг бути єпископом Історичного Закарпаття — Потиської Русі?

Розуміється, що першим єпископом Історичного Закарпаття був Константин Кирило. Цей христив Історичне Закарпаття зі своїм братом Methodієм, висвятив тут, перше священство й постарався про свого наступника, висилаючи, послів Русі до Царгороду з проханням послати їм єпископа.

Ім'я другого закарпатського єпископа, посланого з Царгороду, в Посланні патріярха Фотія не згадане. Крім того дані з джерел комплікують дослідження. Колбертинський літопис говорить про перебування єпископа на Русі разом з Кирилом Філософом, називаючи його Атанасієм. Невідомо, чи цей Атанасій був у супроводі Константина-Кирила й Methodія як єпископ, що залишився на Історичному Закарпатті (за згодою патріярха Фотія), чи був посланий на Потиську Русь щойно на прохання послів Русі. Питання ще більше комплікує аналіст Платина, коли пише, що цар Василій вислав на згадану Русь єпископа та двох мужів Кирила і Атанасія. Ім'я єпископа не згадане. Тут мова вже про архієпископа, бо такого після царя Василія. Питання, чи згадані Кирило і Атанасій не є тими самими, що їх згадують Колбертинські Аналі? Здається, що вони лише творили супровід того третього — єпископа — архієпископа, але могли бути й єпископами для великої території Потиської Русі, бо коли є архієпископ, треба, щоб були принаймні два єпископи. В кожному разі другим єпископом Потиської Русі мав би бути Атанасій.

Грецький хронограф Зонарес записав, що цар Василій I і патріярх Фотій вислав на згадану Русь митрополита Михаїла.

Ми вище ствердили, що ця вістка правдива, отже, єпископ Михаїл з титулом архієпископа-митрополита — це, з певністю, третій єпископ Історичного Закарпаття.

На Церковному Соборі в Константинополі, у 879-880 рр., який був скликаний на пропозицію папи Івана VIII й на прохання імператора Василя I, з метою оправдання і повернення на патріярший престіл Фотія, що й сталося, є підписи єпископів, а між ними теж підписи таких єпископів, як: Агатона з Моравії, Гавриїла з Охриди та Симеона з Дебельти. Це все з терену великої Болгарії. А тому, що єпископом Моравії був Methodій, Агатон міг бути його делегатом. Агатон міг бути єпископом Історичного Закарпаття — Потиської Русі і письменники його подають помилково як єпископа Моравії або єпископа Болгарії.^{112a} Це логічне, бо Потиська Русь номінально була під Болгарією, а на Моравії ще тоді, крім Methodія, єпископа не було. В Аналах Фульди під роком 873 є коротка записка: „В місяці листопаді архієпископ Агатон, легат грецького імператора Василя, прибув до короля Людовика з листами й дарами, щоб відновити давню дружбу. Король прийняв й відпустив його з великою пошаною”.¹¹³ Ця згадка підтверджує, що Агатон був архієпископом, як на це вказує підпис на актах Реституційного Собору. Не був він ані болгарським ані моравським єпископом. Міг бути архієпископом Потиської Русі — Історичного Закарпаття (не Київської Русі, як думає о. І. Нагаєвський). Імператор Василій Македонський вибрав Агатона за свого посла з причини сусідства Історичного Закарпаття з німцями. Отже, маємо ще одне ім'я: Агатон.

Так, маємо імена перших єпископів Історичного Закарпаття: Константин-Кирило, Атанасій, Михаїло й Агатон. Крім Михаїла, це вже були архієпископи. Після них архієпископом був Горазд перший закарпатець. Але про цього пізніше.

Погляньмо на наступні докази того, що Історичне Закарпаття було християнське і мало свого єпископа — архієпископа.

Ми вже цитували листа папи Івана XIII (965-972) до чеського князя Болеслава, в якому папа називає слов'янський обряд руським. Цього листа наводить чеський анналіст Косма. Правильно доводять дослідники, що папа не міг тоді говорити про руський обряд на Київській Русі, бо тоді ще його там не було. А тут папа говорить правду, бо відомий йому руський обряд на Історичному Закарпатті — Потиській Русі, до якої вже в той час мали претенсії мадяри. Папа мав ці відомості від німецьких місіонерів в Мадящині, з якими вже тоді східний обряд починав зводити боротьбу в обороні своїх позицій і за християнізацію мадярів; боротьбу, що тривала триста років. (Про це буде в наступних розділах.) Лист папи стосується, Історичного Закарпаття — Потиської Русі; це доказує й текст листа, в якому Русь згадується разом з Болгарією.

Крім наведеного тут, ще дуже важливе й те, що в другій половині десятого століття слов'янський обряд Константина-Кирила й Методія називався руським обрядом. Празьке єпископство було засноване в 967-972-их роках. Це вказує, що в тому періоді папа і західний християнський світ загально знав про руський обряд на Історичному Закарпатті. Це також доказує, що наша думка про те, що Історичне Закарпаття назвав Руссю Константин-Кирило й Методій і що та назва прийнялася на Історичному Закарпатті і в тодішньому християнському світі є правильна і підтверджена історичними джерелами.

Пілігрим, латинський єпископ з Пасав, писав до папи Венедикта УІ (974-983), щоб папа підніс пасавське єпископство до ряду митрополії. Просить папу висвятити для Панонії — терену моравської митрополії — єпископів, або доручити йому це зробити, бо на тих теренах було колись сім єпископських престолів східного обряду.¹¹⁴ Цей лист підтверджує існування сімох єпископств на теренах колишньої архієпархії Методія. Можливо сюди були враховані також єпископи Історичного Закарпаття. Нам здається це дуже правдоподібне, бо німці в тому часі ширили латинізацію Мадярщини і зводили велику боротьбу зі східним обрядом в Мадярщині. Папа дав згоду. Отже справа сімох єпископів на терені Панонії вже тоді була відома аналістам. — А. Петров, російський царський емігрант, який працював завдяки стипендіям мадярського уряду, не бере до уваги, дані Пілігрима, називаючи його „известным фальсификатором”. Не бачимо рації, щоб Пілігрим возвеличував східних, радше міг замовчувати дані про них.

„Чтенія” із „Житій Святих” в єпархіях Празькій і Гнізденській подають вістку про сім помічних єпископів Методія:

„Наприкінці ІХ століття Моравське архієпископство мало чотири дієцезії — Велеград, Нітра і дальші дві, які тепер важко визначити: в увагу приходять Вислиця чи Краків або Потисся”.¹¹⁵

Документами доказане існування Руського єпископства Вихорського — це в нижній течії Тиси, отже на Потиській Русі, назване ще й в XII столітті єпархією руською.¹¹⁶ Це околиця теперішнього Великого Варадину, в котрій у XII століттю було значне число русинів. І це вказує, що єпископ, названий руським, був для русинів, а не латинський єпископ „русської околиці” як хотіли б доказати декотрі мадярські історики.

Погляньмо на загадочне „Спішське єпископство”. Спіш — це західна частина Пряшівщини. Історики Вагнер і Бардоші згадують Спішське єпископство „греці рїтус” — східного обряду.^{116а} З об'явлених „Спішських кириличних фрагментів” видно, що на Спіші були кирило-методівські Богослуження, що на Спіші був осередок східного обряду”. Словацький історик Сасінек^{116б} також писав про це єпископство ще в минулому столітті. Але всі дані були лише

підкладом для здогадів, а не були конкретними доказами існування Спішського єпископства, як єпископства східного обряду і то русинів. Однак новіші знайдені дані доказують це. Погляньмо на ті документи:

„Спішська єпархія постала в 1198 році, але на старих основах старого єпископства з великоморавського періоду. Здається тому спішські владика мати ломаний хрест у своєму гербі. Алойз Мішкович пише, що у скарбниці капітули в Спіші бережуть східну мітру. Правда, „препошство” буля латинського обряду, але на Капітулі можна ще досліджувати в XIII столітті певний бірітуалізм. так препошт Мотгнер у своєму тестаменті з 1273 року лишив означену спрадшину священникам, котрі у процесіональній каплиці що суботи по Вечірні мали співати „Салве Регіна” чи Богородице Діво, радуйся”.^{116в} Бардоші, а за ним Мішкович, твердять, що спішський єпископ Яков, котрий ще діяв на кінці XIII століття, був єпископом східного обряду”.^{116г}

Коло 1297 року знаходимо згадку про спішського єпископа Якова (+1300 р.), який в грамотах згадується як самостійний єпископ з власною катедральною церквою. Туроцій і декотрі говорять, що Яков був єпископом лише на лице і на своє життя. Але грамота його згадує вже як єпископа без того, щоб говорила про його іменування або заснування спішського єпископства. По смерті єпископа Якова Спішського, Спішське єпископство було зліквідоване.^{116д} Ліквідував його Остригомський архієпископ. Пізніше там засновано латинське препошство, а після того єпископство. А те основували там, де вже перед тим деяке було.

Дуже важливим документом про Спішське єпископство є лист папи. „В 1402 році папа Бонифатій ІХ відновив спішському препоштові єпископські привілеї, бо грамота про ці привілеї згоріла з вежею під час великої пожежі, а в них згадує, що велике число рутенів і волохів, які живуть у сусідстві, відвідують церкву св. Мартина в Спішській Капітулі і навертаються на католицьку віру.”^{116е}

Здається, що вже в великоморавський період Спішська Капітула була осідком єпископа, бо препошт Лука в 1282 році храм на Капітолі називає катедральним. Також папа Бонифатій ІХ пише в 1402 році, що храм в Спішській Капітулі, хоч і є колегіяльний, але раніше був катедральний.^{116е}

„У спішській катедралі ще й тепер є дуже багато богомільних прочан під час відпусту, в день 14 лютого св. Валента, який спочатку відбувався в каплиці святого Валента, але перший спішський єпископ Карло Салбек відділив каплицю в 1781 році. Ця каплиця перед тим не була посвячена святому Валентові, а Пречистій Діві Марії „процесійній” і була старша як катедралка. Того ж дня там відбувалися від прадавна великі процесії. Коли звернемо увагу на день 14-го лютого, завагаємося, які ж процесії могли

відбуватися 14 лютого. Була це процесія Стрітенія, яке славилося на Сході в найстарших християнських часах. Прочанка Етерія з Галії описала таку процесію із свічками 14 лютого 385 року в базиліці Воскресення в Єрусалимі. Коли на Спіші відбувалась процесія в честь Пречистої Діви Марії 14 лютого, ясно, що це процесія Стрітення.”¹¹⁶³

Це цитували ми різних авторів. А наші висновки?

Знайдені документи доказують, що на Спіші, а це точно в теперішній Спішській Капітулі був від Кирилометодіївського періоду храм, посвячений Стрітенню Пречистої Діви Марії. Храм у це свято навідували великі процесії русинів і волохів. З історії знаємо, що волохи — це також русини, які займалися скотарством. Отже русинів-хліборобів називали русинами, русинів-скотарів — волохами. Храм Стрітення був катедральним, значить, було там єпископство, а документи нам згадують єпископа Якова. Знак східного хреста на гербі, єпископська східна мітра в скарбниці Спішської Капітули, моління „Богородице Діво” в східному обряді, лист папи про заселення околиці русинами та його згадка, що той храм був катедральним, — це все вказує, що в теперішній Спішській Капітулі був єпископ східного обряду, і то від непам’ятних часів, а останній помер у 1300-му році.

Після того проводити діяльність єпископові східного обряду на Спіші латиняни вже не дозволили.

Латинські місіонери прийшли на Спіш повернути „схизматичських” русинів у 1198 році. Заснували в Спішській Капітулі „препоштво” з метою латинізації русинів. Разом з тим колонізували Спіш німцями, робітникам в шахтах, які приносили латинським монастирям і „препоштву” великі прибутки. — Русини століттями не здавалися, каплицю вважали своєю, хоч взяли її латиняни; ішли на це місце процесіями як на „святе руське” місце, „святий руський храм” — цю катедралку Спішського руського єпископства. Врешті цю „каплицю-катедралку” русинів наказав у 1781 році уже перший спішський латинський єпископ (спішське латинське єпископство засноване в 1776 р.) Карл Салбецк закрити. Це період, коли русини Спіша домагалися приєднання Спішських русинських парохій до Мукачівської єпархії (за єпископства Андрея Бачинського), бо до того вони були під владою єпископа латинського в Спішській Капітулі, і згаданий латинський єпископ старався ліквідувати сліди східного обряду на Спіші, тим більше, що русини Спіша предявили справу цісареві Йосифові II. Вкінці цісар наказав спішському латинському єпископові передати українські спішські парохії під владу мукачівського єпископа. Але згаданий латинський спішський єпископ також міг постаратися про ліквідацію старинних історичних документів, які говорили в некористь латинян. Спішські русини за свою віру вели протягом століть велику боротьбу.

Питання спішського катедрального храму, посвяченого Стрітенню Пречистої Діви Марії привело нас до роздумів і сміливого висновку. Спішське єпископство могло бути засноване першими єпископами Історичного Закарпаття або першим архиєпископом Історичного Закарпаття. Є історичні дані, про які будемо говорити далі, що окремі області Історичного Закарпаття мали в своїх осередках визначні монастирі; в тих правдоподібно, після звичаю Східної Церкви, мали осідок єпископи. А на Спіші є ще одна можливість:

Архиєпископ Горазд з іншими визначними єпископами і учнями залишили Мораву, ідучи на Історичне Закарпаття іншою дорогою, а можливо й втікаючи. Пройшовши „великі гори”, що відділяли Мораву від Історичного Закарпаття, зупинилися на горбку де є тепер Спішська Капітула.

Це було в зимі коли їх вигнано з Морави, за даними „Житія Методія” Горазд зі своїми людьми зупинився на рідній землі, між своїми і на тому горбку вирішив поставити храм, що став катедральним храмом і осідком єпископства. Храм посвятили в честь Стрітення Пресвятої Богородиці на пам’ять того, що тоді, в те свято прийшли на той горбок і були між своїми та врятовані.

В той період місцем перебування єпископа був монастир. Отже в Спішській капітулі був і монастир східного обряду. На це є докази. Ще в 1274 році згадується в Спішській Капітулі монастир; латинський записувач його назвав монастирем св. Мартина. З назви св. Мартина бачимо, що перед тим монастир звався інакше, і що тоді вже був у руках латинських монахів.

* * *

В колишнім Абавському комітаті, (це південно-західна частина Пряшівщини, на південь від Спішської області, тепер в Кошицькому районі, але в Мадярщині) згадується в історичних документах село П о п и, і то в 1243 році, де під час татарського нападу була церква, посвячена апостолові Петрові, в якій згоріли якісь документи. Словацький дослідник Варсік так пише про це село: „Підкреслюємо, що трохи на південь від села Поповець (це в Абавському комітаті), в сусідстві села Фай, лежало д у ж е с т а р и н н е (підкреслення наше) село П о п и, про яке довідуємося, що вже під час татарського нападу була там церква, посвячена св. апостолові Петрові, в якій згоріли якісь документи. Це село згадується в 1243 році, як Попи, а в 1276 році „де Попи”, пізніше село загинуло, але аж дотепер збереглася назва „Олшовпопи — Нижні Попи”, що належить до села Фай. Мадярське слово „поп” постало із старослов’янської церковної назви „поп - сацердос”. Далі цей автор пише, що разом з цим селом знищено 7 інших сіл (Раки, Прилоги,

Поповець, Широке, Решети, Сідлець і Конотопи). Назви сіл вказують, що це були українські села. Тому що це час вступлення на малярський королівський трон Карла Роберта, Анжуовця, запеклого ворога східного обряду в Малярщині і першого його лівкідатора, треба припускати, що знищення села Попи та ще сім українських сіл в його околиці й інших сіл в Абавайській області, було його вчинком для ліквідації повстання Петра Петровича.

Назва села „Попи” казує, що там було більше попів, село згадується як дуже древнє, а до того багато попів вказує на те, що це мав бути монастир, а в нім єпископ. Тому що це теперішня Мішкольцька область в Малярщині, могло це бути єпископство на території теперішньої греко-католицької Мішкольцької єпархії.

Тут ще хочемо вказати на документований факт, „згоріння документів, грамот”. На таку втрату грамот в татарському нападі відкликувалися закарпатські монастирі, особливо Грушевський монастир, але доказів на це наші історики не відшукали. Вперше згадав про це закарпатський історик Юрій Жаткович; на жаль, він не навів джерела, на основі якого те написав. Тепер ми навели такий документ, а разом із цим вказуємо й на більше авторів, котрі наводять ті документи.^{116к}

* * *

Тут ще треба було б навести цілий ряд монастирів у середньому і нижньому Потиссі, де також в декотрих були єпископи. Але дані про це подаємо в одному з дальших розділів цієї праці, де говоримо про їх ліквідацію.

* * *

У 1977 році в Михайлівцях (на захід від Ужгороду, тепер на Словаччині), на теперішній автобусній площі, біля греко-католицької церкви, прямо перед римо-католицькою церквою, робітники, копаючи канал, на глибині двох метрів натрапили на підземні мури. Ці мури робітники відкрили ще в 1951 році, але тоді про те не дбали. Тепер розкопами зацікавились археологи й відкопали фундаменти одноапсидної ротунди, яка має вигляд підкови в розмірі 9.5 метра, орієнтована в напрямі схід-захід і має риси будов з великоморавського періоду. При вході до ротунди відкрили тесаний камінь з туфиту з розмірах 80 x 55 x 40 см., але з одної сторони бракує частина каменя. В камені є витесано 12 письмен тексту, який — за поглядом фахівців — набагато старший від арпадівського періоду. Текст, правдоподібно, старослов'янський, бо букви мають характерні для кирилиці знаки. На це звернули увагу й закордонні фахівці. На жаль, світлина письма на камені не була опублікована. Автор цих рядків особисто переглянув місце знахідки і констатував, що ротунда належала до широкого селища,

обнесеного муром, правдоподібно м о н а с т и р я . На жаль, не ведуть далі; розкопів. Частинно відкриті є лише огорожі, які вказують на те, що той монастир окружало більше будов. На нашу думку, це був східний монастир, на що наводимо такі докази: місце знахідки є на березі річки Лаборець, на дуже гарному місці, так як решта, монастирів Історичного Закарпаття: мукачівський, монастирський та інші. Назва міста Михайлівці певно походить від цього Михайлівського монастиря. В Михайлівцях також відкопали кладовище більше ніж з 100 гробами з XI і початку XII століття. Знайшли там монети, сережки, кераміку, судейський перстень із зображенням суду Соломона та інше. В околиці Михайловець археологи часто знаходять пам'ятки з IX і X століть. Це вказує, що Михайлівці були визначним релігійним осередком. Згаданий камінь був виготовлений і покладений в основу ротунди, певно на пам'ятку події будови ротунди.

Вияснення цих питань дали б розв'язку багатьох питань, напр., напис на камені засадничо рішив би питання кирилиці, як письма Кирила й Методія. В кожному разі знахідка є з періоду перед приходом малярів, а це означає що є з періоду християнізації Історичного Закарпаття.

Що це було місце духовного осередку східного обряду, можливо й єпископства, видно й з того, що на площі перед ротундою римокатолики збудували свій храм. А вони будували свої церкви (костели) виключно на місцях попередніх церков.

* * *

Треба згадати також Мучаківський монастир з єпископом. Документально-писемно перший мукачівський єпископ Іван згадується 1491 року. Але цей єпископ Іван не міг бути першим Мукачівським єпископом, бо інакше в грамоті не були б слова „кум соліта юрісдікціоне” — із властивими правами. Отже ті права мав хтось і перед ним, права єпископські всім відомі. Закарпатський історик Михайло Лучкай (1789-1843) твердив, що перед першим, в документах згаданим Мукачівським єпископом Іваном, повинні були існувати в Малярщині — на Історичному Закарпатті єпископи східного обряду, але були насиллям зліквідовані так, як вихорський (біхорський). (Про цю подію будемо говорити далі).

* * *

Ще до монгольського нападу, відомого як татарського (1241-1242), існував у горішнім Потиссі Грушівський монастир. Татари знищили монастир і його грамоти. Цей монастир у 1391 році одержав від Константинопільського патріярха Антонія ІУ ставропігійське право і патріярх вийняв його монахів з-під управи місцевих єпископів та підчинив безпосередньо патріярхатові.

Ігумен монастиря Пахомій був назначений екзархом. Коли патріарх виймає монахів з-під права єпископа чи єпископів, це значить, що в тому часі, отже в 1391 році, був або й були на Історичному Закарпатті єпископи, конкретно хоч би Мукачівський.¹¹⁷

На Історичному Закарпатті і по його завоюванні мадярами (Нижнього Потисся на початку XI-го століття, Вишнього Потисся аж на межі XII-XIII століть) були єпископи. Але мадярська влада, як говорять документи, християн східного обряду називала *поганями*.^{117a} Зрозуміло, що як такими не займалася на стільки, щоб їх признавати або писемно документувати. Справу трохи налагодив київський митрополит Ісидор в 1440 і 1443-х роках. Сталося це так:

У 1436-му році був назначений і висвячений на Київську митрополію грек Ісидор. Цей зайняв свій престол, але зразу, в 1437 році, їхав на феррарський Церковний Собор, що засідав від 8 січня 1438 у Феррарі, а з причини чуми від 26 лютого 1439 — у Флоренції. Яким шляхом їхав на цей Собор митрополит Ісидор, невідомо. Однак його поворотний шлях сушею через Мадярщину і Польщу вказує, що й до Флоренції їхав тією самою дорогою. 6 липня 1439 року на Соборі дійшло до проголошення про з'єднання Церков. Ісидор вертався до дому, як „Руський кардинал” В березні прибув до Буди (тепер Будапешт). Зійшлися латинські єпископи. Що там була в справі східного обряду велика дискусія, бачимо з Письма до віруючого народу про з'єднання Церков, яке з Буди розслав митрополит Ісидор. В Письмі писав: „Ісидор, милістю Божою преосвященний архієпископ всієї Русі... Зрадійте й звеселіться сьогодні, бо Церква Східна і Західна, які деякий час були розділені і собі взаємно ворожі, нині поєдналися правдивим єднанням у первісну, свою єдність, мир і давню злуку, без усякого поділу. — А ви, латинські народи, без усякого вагання повірте справді в усе те, що належить до грецької віри. **Бо вони всі хрищені, а хрищення їхнє — правдиве і святе** та перевірене Римською Церквою, що воно однако і правдиве, як і хрищення тієї Церкви.”

Повторяємо: це не випадково писав митрополит Ісидор. Це було написане навмисне, з певною метою. Протягом століть мадяри, під впливом латинської Церкви, християн східного обряду на Історичному Закарпатті називали *поганями*. Так це є дотепер в документах і навіть історіях. Дуже важливе й те, що свого листа Ісидор писав в Будині, бо це вказує, що знав ситуацію українців Історичного Закарпаття, а це в першу чергу стосувалося Історичного Закарпаття.

Знаємо, що митрополит Ісидор, переїжджаючи Галичиною, відвідав єпархії в Перемишлі, Львові й Холмі. Зупинився там приблизно на три місяці. Не хочеться повірити, що коли пише свого листа для віруючих русинів, при тому в Будині в Мадярщині, щоб тих русинів не навідав на Історичному Закарпатті, конкретно в Мукачівському монастирі, де тоді жив єпископ Закарпаття. Під

осінь 1441 року митрополит Ісидор був у Москві ув'язнений; мусів втікати і тоді вже певно ішов через Закарпаття, бо спішив до короля Владислава III, який резидував у Будині. Це тим вірогідніше, що в Будині митрополит Ісидор написав „Диплом Владислава” про зрівняння українського духовенства в привілеях з латинським, відповідно до постанов флорентійського Собору. Погляньмо на слова Диплому Владислава:

„Владислав з Божої Милости король Мадярщини... Повідомляємо оцим письмом тих, кому цього треба, всіх сучасних і наступних, до відома яких дійде це письмо, ось про що: ... Церква східного обряду була привернена до одности й давно бажаної одности з святою Римською і Вселенською Церквою, і то так, що сама Східна Церква і її настоятелі та весь клир того ж грецького і руського обряду, який існує на просторах наших володінь нам підчинених, — який у часі цього непорозуміння й роз'єднання **знаходився в деякому приниженні**, сьогодні, з приверненням свободи, можуть віддаватися богопочитанню та вдосталь благати доброго нашого Спасителя за спасіння душ віруючих і за збереження святої віри в стані люб'язного життя.

„Отож, на славу всемогутнього Бога, який відкупив нас найсвятішою кров'ю, всім церквам, всім єпископам тобто владикам, настоятелям, духовенству й усім церковним людям того ж грецького і руського обряду, ми вважали за відповідне дати всі ті права, свободи, обряди, звичаї і привілеї, і їх оцим письмом на повсякчас даємо: як ним користуються й утішаються всі церкви наших володінь у Польщі й Мадярщині й інших, їхні архієпископи, єпископи, прелати й усі інші особи церковного стану. — Крім того бажаємо й оцим постановляємо, щоб віднині ніхто з достойників, капітанів та урядовців земських і ніхто з наших підвладних — не перешкоджував у виконванні правосуддя згаданих єпископів - владик і прелатів того ж грецького і руського обряду...” Виготовлено і дано в Буді, в п'ятницю перед неділею 22 березня, року Господнього 1443, в присутності преподобного в Хресті отця і пана Симона з Розган, єпископа Ягерського...¹¹⁸

Що вказує цей Диплом? Вперше, що його склав сам Ісидор, а король підписав. Стиль і лагідність першої частини, що говорить про з'єднання, рівність є такий гарний і лагідний, на який не спромігся б гордий латинський єпископ. По-друге, документ ясно говорить про справи, для латинян неприємні (переслідування християн східного обряду, захоплення маєтку Східної Церкви, заборона руським єпископам виконувати їх єпископську владу тощо). Це говорити публічно для латинян також не дуже приємне. Все ж таки були присутні в короля при підписанні Диплому латинські єпископи, між ними ягерський, пан Симон з Розганівців, (походженням італієць, що його предки дістали Розганівці — село біля Кошиць, від короля Карла Роберта за заслуги при ліквідації

повстання Петра Петровича). Село Розганівці, маєток його роду та ще багато інших сіл, розположене біля Кошиць, в той час заселене українцями. Ягерські єпископи були гробокопателями Руської Церкви в Мадярщині, на Історичному Закарпатті.

Цей Диплом потвердив існування, не заснування мукачівського єпископства, а може ще в тому часі існуючих і інших єпископств, і від того часу хоч Мукачівського єпископа не респектували, але хоч толерували і назвали в документах єпископом. Отже, в 1443 році, хоч непрямо, говориться в документі мадярського короля про закарпатського руського єпископа, досі обмежуваного в правах. В цьому заслуга митрополита київського Ісидора.

Було б нереальним говорити, що тим Дипломом було створене Мукачівське єпископство. Треба брати до уваги загальні обставини. Знаємо, як боролися латинські єпископи проти встановлення Мукачівського єпископства в триста років пізніше. Тим більше ніяк не згодилися б на створення нового руського єпископства в рамках, своїх латинських єпископств. А коли це було б сталося, було б це зазначене і тоді представникам Української Церкви Закарпаття в т.зв. „боротьбі за свободу Церкви Закарпаття” це не раз докоряли б. Але цього не було. А коли б на Закарпатті в часі підписання Диплому не було єпископа східного обряду, мадярські латинські єпископи не мали б потреби підписувати Диплом, навпаки, дуже резолютно відмовилися б його підписати, вказуючи, що в Мадярщині нема руського єпископа-владика. А в Дипломі виразно говориться: „в присутності... єпископа Ягерського”, в єпископстві якого було руське Мукачівське єпископство. Отже, мадярський латинський світ у 1443 році своїми єпископами лише мовчки підписав текст Диплому короля, взагалі не думаючи його дотримувати... А Диплом лише констатував те, що було від віків: — існування закарпатського руського єпископства і єпископа.

* * *

В грецьких документах періоду християнізації Історичного Закарпаття говориться про закарпатських єпископів і архієпископів. Певно на основі, того, що первісне єпископство Історичного Закарпаття стало скоро архієпископством, і це логічне з причини величини території Історичного Закарпаття, єпископи Закарпаття носили титул архієпископа, навіть патріарха. Так, єпископ Йосиф Стойка (1692-1711) носив титул: „Милостію Божією архієпископ православний мараморощський”, — єпископ Доситей Теодорович (1711-1734) — „милостію Божією архієпископ православний мараморощський”.¹¹⁹ А віденський цісар в листі до Ракоція, який в'язнив мукачівського єпископа Василя Тарасовича, наказує, щоб єпископа Тарасовича випустили на волю, й титулує його патріархом.¹²⁰ В нашому народі на Закарпатті є стале передання,

що на Закарпатті було єпископство від прадавна і навіть нарід звав того єпископа „патріархом”, „патріархом народу”. Це не лише з боку релігійного, але і з боку національного, тому що єпископ був у нас одночасно і представником нашого народу і першим оборонцем його прав. Це слово „патріарх русинів” повторяли не раз латинські мадярські єпископи; так назвав мукачівського єпископа і примас Мадярщини архієпископ Ліппай, а цей добре знав обставини і знав, що говорить і пише.

* * *

В історії Закарпаття згадуються руські єпископи без сталого осідку, які ходили зі села до села. Це наслідок ліквідації більше єпископств, які існували на Історичному Закарпатті. Найскорше були вигнані руські єпископи з нижнього і середнього Потисся: далі із Спішу та з інших епархій. Ці єпископи, втративши осідок, ходили по селах. Зрозуміло, що це була насильна ліквідація руських єпископств зі сторони латинян і мадярських урядів.

* * *

Роки виникнення латинських єпископств на Історичному Закарпатті також є доказом того, що від прадавна на Історичному Закарпатті були лише руські єпископства, а взагалі не було латинських. Подаємо дати заснувань латинських єпископств на терені Історичного Закарпаття:

Спішське — 1776 року, Рожнявське — 1776 року, Сатмарське — 1803 року, Кошицьке — 1804 року.

* * *

Зрозуміло, що по заключенні Унії Рим цікавився Мукачівською епархією і просив відомостей про неї. Перші дані дав до Риму, на запит Конгрегації, 1654 року, мадярський латинський архієпископ Юрій Ліппай. Він пише, що Мукачівське єпископство існує вже довго, правдоподібно засноване Константинопільським патріархом. Буде найліпше його підтвердити. Ягерський латинський єпископ не може домагатися жодних прав, бо хоч одна частина русинів живе також в границях його епархії, однак ніколи не були його вірними.

Але тому, що ягерський єпископ посилав до Риму фальшиві дані, домагаючись невизнання Мукачівського єпископства, від імені грекокатолицької Мукачівської епархії 1749 року був Апостольському Престолові переданий меморіал. У 4-ій главі меморіалу доказується, що ще перед приходом мадярів на Закарпатті жили русини з іншими, слов'янами, а саме з болгарами, і вже тоді

закарпатські русини були християнами. В главі 5-ій меморіалу подаються дані, що ті слов'яни християнізували мадярів і що два мадярські вожді були охрищені в Константинополі.¹²¹

Чудотворна ікона в Маріяповчі, намальована Закарп. малярем Степаном Папом 1675 р., ікона прослезилася 1696 р. і була перенесена до храму св. Степана у Відні, а в Маріяповчі осталася тільки копії цієї ікони, що знову слезили 1715 і 1905 р.

ЩЕ ПРО ДЕЯКІ ВАЖЛИВІ ФАКТИ

Ми бачили історію охрищення Закарпаття, бачили також перших єрархів Історичного Закарпаття. Все досі наведене буде ще більше підтвержене в дальших частинах цієї праці. А тут, висновуючи в загальних рисах цю частину праці, хочемо звернути увагу на дуже важливі моменти, які доповнюють характеристику християнства на Історичному Закарпатті.

1. Константин-Кирило й Methodій, засновуючи на Історичному Закарпатті єпископство, яке певно і з допомогою Methodія стало архієпископством, надали Церкві Історичного Закарпаття характер **незалежної помісної Церкви**. Цю засаду скріпили також у своїх учнів, пізніших єпископів. В жодному випадку Константин-Кирило й Methodій не підпорядкували єпископство і архієпископство Історичного Закарпаття константинопільському патріархові. Українська Церква Історичного Закарпаття завжди трималася засади, що вона незалежна помісна Церква. Як далі побачимо, цієї засади трималося теж українське священство та єрархія Київської Русі по прийнятті християнства. Ми вказуємо на такий випадок: У 957 році до Царгороду поїхала київська княгиня Ольга. В її товаристві було кілька десятків осіб, а між ними старий руський священник Григорій. З опису їх прийняття в Царгороді бачимо, що візантійський імператор, як християнський імператор, повів себе невідповідно до священника Григорія, зараховуючи його до найнижчої групи почету княгині.¹²² Причина цього? Єдино те, що цей священник був з незалежної помісної Церкви і ту засаду скріпив і княгині Ользі, а пізніше й Володимирові Великому. Вкажемо ще на випадок із Закарпаття: в XIV столітті константинопільський патріарх Антоній IV надав монастиреві в Грушові (верхнє Потисся) на Закарпатті право "ставропігії". Ігумен того монастиря Пахомій вийшов тим чином з підпорядкування мукачівському єпископові. Але цей стан тривав коротко, бо мукачівський єпископ Іляріон примусив ігумена Грушівського монастиря підчинитися владі мукачівського єпископа. Бачимо, що мукачівський єпископ не респектував розпорядку константинопільського патріарха. Це доказує, що Мукачівська єпархія, а також всі єпархії Історичного Закарпаття ніколи не входили під юрисдикцію константинопільського патріарха, бо інакше єпископ Іляріон не осмілювався б виступити проти свого духовного начальства.

2. Нами вже згаданий Колбертинський літопис говорить про перебування єпископа на "Русі" разом з Кирилом філософом; того єпископа вислав на ту Русь імператор, на просьбу руського князя. — Питання того єпископа ми вже розглянули, це єпископ Атанасій, якого ввів до керування єпископством Історичного Закарпаття Константин-Кирило і щойно після того його місія відійшла на Мораву.

Але Літопис згадує теж князя з тієї Русі. Той князь післав посольство до Константинополя і просив про єпископа. Це перша вістка, що рівночасно з християнізацією Історичного Закарпаття згадує князя того ж Закарпаття. Це період, коли у слов'ян витворювалися князівства. Так, у Нітрі був князем Прибина, на Мораві Моймир, був князь і на Історичному Закарпатті. Дальші хроніки пізніше згадують також імена князів: Лаборець — на Верхньому Потиссі, Кеан — в Середньому Потиссі, Глад і його наступник Ахтум — на Нижньому Потиссі і в Заліссі. Історично доказано, що князь Лаборець звів бій з мадярами у 896 році, обороняючи самостійність Закарпаття і його вбили мадяри. Був тоді вбитий також вождь мадярів Алм. Ось так ліквідували перше руське, себто українське князівство на Закарпатті. Через землі князів Кеана і Глада мадяри перейшли в Задунайщину без бою, але син Глада Ахтум мусів був обороняти свою незалежність перед королем мадярів Стефаном I., і також поляг у бою. Тоді було зліквідоване теж його єпископство у Вихорі, записане в історії, як "руське єпископство", і монастир руських ченців східного обряду в Марошграді. Про ці події пишемо в дальших розділах.

А тепер поглянемо, що це була та "Велика Морава". Дані, які там знайдемо, дуже важливі для історії християнства на Історичному Закарпатті.

Розріз давнього вигляду собору св. Софії (Реконструкція О. Повстенка).

КОНСТАНТИН-КИРИЛО І МЕТОДІЙ ТА ВЕЛИКА МОРАВА

Що то була "Велика Морава"?

Будемо цитувати чеських і словацьких авторів, поважних вчених, академіків. Це дуже важливе, тому що у старших дослідників витворилася якась велична уява про цю державу на основі романтичних, а не історичних поглядів. Навіть проф. М. Чубатий бачить цю державу великою, що охоплювала навіть "Білу Хорватію" на терені нинішньої Лемківщини й Галичини.

* * *

Вперше цитуємо з "Деїн Словенска", видання Словацької Академії Наук.¹²³ Опрацював авторський колектив професорів університету.

"Великоморавська держава виникла злученням Моравського і Нітрянського князівства. (ст.85). Моравське князівство простяглося, правдоподібно, в Старому Місті при річці Морави, звідки князівська влада поступово поширювалася на цілу територію Морави аж до Дунаю і на Загор'є. Першим відомим князем того князівства був Моймир, з ім'ям котрого зустрічаємося у 833 році. Другий надплеменний осередок виник навколо Нітри. Нітрянське князівство поступово поширило свою владу на західню і середню Словацьчину з матранською областю. Спільною границею обох тих князівств були Малі і Білі Карпати. На чолі Нітрянського князівства перед 833 роком був Прибина".(ст.87).

"Моравський князь Моймир вигнав Прибину з Нітрянщини і став основоположником моймирської княжої династії і ранішньо-февдальної держави, яка найчастіше називається як Велика Морави. Назва "Велика Морави" походить ще з твору візантійського цесаря Константина Порфірородного (912 - 959) "Про управу держави". Удомашнили її історики періоду барокко і просвічення" (ст.87-88).

"Західні джерела називають жителів Великоморавської держави латинськими назвами склаві, склаві марагензес, марагані, вініді. Старослов'янські джерела їх означають назвою словени, а князівство називають "Моравою". (ст.89).

Король Людовик, званий Німець, (король Східнофранконської, пізніше Німецької держави), у 846 році покоровив Моймира і скинув його з княжого трону. Князем назначив Моймирового небіжа

Ростислава" (ст.89). "А Прибину дав за вірну службу як лено, цілу Задунайщину, з титулом воєводи. Наступником Прибини був син Коцель (десь в роках 861 - 864)" (ст. 91).

"У 861 році Ростислав вислав посольство до папи Миколи I з просьбою вислати на Мораву єпископа і місіонерів, які володіють слов'янською мовою. Посольство не знайшло в Римі належного зрозуміння. Тому в 861 - 862 роках Ростислав рішив звернутися прямо до Царгороду. Супровід Константина й Методія, слов'янських апостолів, прийшов на Велику Мораву в кінці літа 863 року" (ст.93 - 94).

Далі в цій історії наведені відомі дані, що Святополк зрадив свого стрия Ростислава; дав його в руки німців, які осліпили його і ув'язненого тримали до смерті. А Святополк за весь час своєї влади боровся за існування, бо німці постійно нападали на державу Святополка. Святополк мусів визнати суверенність німецького короля Людовика Німця. Жертвою політики Святополка став також князь Коцель, якого ім'я згадується востаннє 874 р.(ст.100). Святополк зрадив і Методія. Помер Святополк 894 року. Між його синами настала ворожнеча, а напад мадярів означав ліквідацію Великоморавської держави. Моравани згадуються в документах востаннє 903 - 904 року (ст.118).

* * *

А тепер поглянемо на декотрі пояснення вищесказаного, які дає у своїй історії словак Людо Зубек.¹²⁴

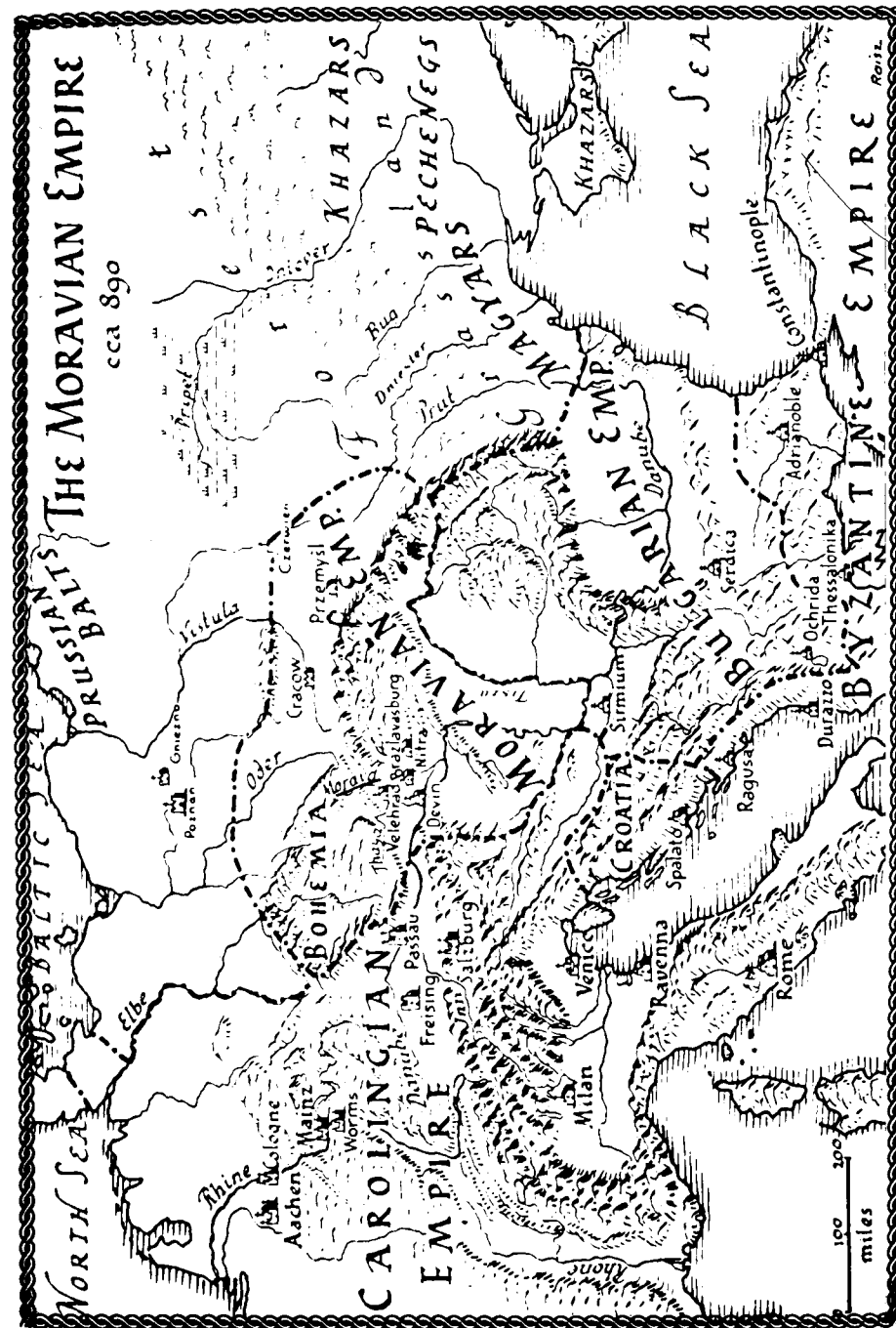
"Прибина, перший відомий нітранський князь. Що про нього знаємо? Майже нічого. Хіба те, що був нітранським князем, що з Нітри його вигнав Моймир, і що втік у Панонію". (ст. 36).

"Про Моймира не знаємо нічого більше, хіба те, що скинув і вигнав Прибину (правдоподібно в 833 році); після того став володарем Великоморавської держави, а в 846 році постигла його подібна доля, яку він приготував Прибині". (ст.40).

"Що було від 846 до 863 року? Ціле володіння Ростислава було виповнене боротьбою проти короля Людовика Німця і його сина Каролмана". (ст.49). "А коли б ми хотіли собі уявити, як приблизно виглядала столиця Ростислава або його палата, ми мусіли б покликати собі на допомогу фантазію". (ст.73). "Є погляди, що та столиця могла бути на місці тепершнього Старого Міста і Мікульчиць на Мораві, або в Нітрі чи Девині. І це питання не вирішено, хоч новіше вчені схиляються поглядами на Мікульчиці" (ст.73).

* * *

Тепер поглянемо, що пишуть чеські академіки в творі "Велика Морави"¹²⁵.

Велика Моравська Держава біля 890 р.

"Є майже непереглядне море нових фактів, які ми в останніх роках дістали й висновки з них зроблені, а особливо новий науковий підхід до справи, який оцінює сторінки раніше занедбані або навіть заперечувані, що дозволяє нам якраз тепер бачити взаємини й відносини в їх дійсній і дотепер не пізнаній або недоціненій інтензивності, а не у спрощеній і деколи навмисне перекрученій, або применшеній і понижуючій подобі" (ст.5).

Величина моравської держави була в поодиноких фазах її існування різна. Протягом доби також, безсумнівно, мінялося не лише юридичне, але й фактичне відношення поодиноких частин моравської держави до її осередку, котрим була південна частина Морави. — Означити північносхідні границі моравської держави є, зокрема, не легко" (ст.24).

"Пізніше візантійське літературне означення "Велика Морави", яке з'являється у відомій компіляції царгородського цісаря Константина УІІ Порфірогенета "Де арміністрандо імперіо" годиться повністю властиво лише на частину існування Моравської держави, а це на Святополкову скомпліковану державну цілість, яка виникла і тривала десь у 874—894 роках, отже, приблизно два десятиліття. Досить невідповідною була протягом 19 століття назва "Велика Морави", узагальнювана аж до теперішнього, прямо її знеуживання. Треба розважити, що Константин Порфірогенетос ужив, правдоподібно, означення "Велика Морави" первісно лише тому, щоб відрізнити середньоевропейську Мораву від південної (сербської) Морави, якраз так, як говорив про "Велику Хорватію" закарпатську, на відміну від югославської Хорватії" (ст.25).

"З територій, якими первісна Морави з часів Моймира I розширилася, більша частина була прив'язана до осередку лише зв'язками, які мали ще стало вигляд **переддержавної міжплемінної данини**, так як це відношення недавно дослідила і формулювала наша правноісторична література. З цього виходить, що тут є мова про зв'язки переважно вільні, які згаданим ширшим рамкам Великої Морави, безперечно, давали характер в значній мірі ефемерний" (ст.25).

"Факти, з котрих є політична історія моравської держави складена, нас перестерігають, щоб ми не ідеалізували тодішню суспільну дійсність на нашій території. Тут бачимо багато огидного: інтриги, зради, найгрубіше насилля, віроломність і майже безперервні потоки крові" (ст.34).

"Так сказано, без запримічення всіх тогочасних істориків, Велика Морави зникла з усім своїм матеріальним і культурним багатством. Як зникла, можемо хіба догадуватися. Історичну вістку про те ніхто не залишив, а це вже є саме від себе показчиком" (ст.35).

* * *

Цитуємо ще дуже поважного словацького історика Яна Тібе-нського:¹²⁶ "В першій чвертині 9-го століття зразу об'явилася в Європі нова держава. Візантійський цісар-письменник Константин Порфірогенет (905-959) назвав її Великою Моравою. Але в його добі вже ця держава не існувала. Наприкінці осені 863 р. прийшли на Мораву Константин і Методій. На Мораві тоді була війна, країну знепокоював Людовик Німець. Як Методій вертався з Риму на Мораву, там була знову війна. Тому довше залишився у Коцеля. Коли знову вертався з Риму як архієпископ, його зловили німецькі єпископи і два з половиною року в'язнили. Між тим Святополк віддав Ростислава німцям, а ті осліпили його. Роки влади Святополка були роками сталих воєн; дуже мало було мирних років. А щодо простору Великоморавської держави — це була теперішня Словаччина до середини і теперішня Морави, а в один час до ріки Влтави і Чехія. Але Панонія (це є Задунайщина) не належала ніколи. Там володів Коцель, як підданий франконського цісаря. Приписувані Святополкові країни, які він забрав, військом не обсаджував на постійно, задовольнявся лише даниною від них".

* * *

Візьмим ще чеського історика¹²⁷ "Природньо, що Святополкові важко присудити свідому ідею створення міцної слов'янської держави".

А що пише старший словацький історик д-р Франт Бокес?¹²⁸

"Святополк у 883 році напав на Панонію і спустошив її. Наступного року відновив напад і повторив спустошення Панонії, від Раби на схід, ще грізнішим способом. Такі акції проводив Святополк майже з варварською безоглядністю"¹²⁹.

"Не вміємо з певністю означити, де був головний осередок держави, але можливо, що було більше осередків. Подібно не є певне, де був осідок Методія, якого єпархія була територіяльно більша і не співпадала з територією Великоморавської держави. Такими можливими осідками визначають (за більшістю здогадів) Велеград, Девін, Братиславу, столичний город Білгород, Рабу, Остригом і вкінці Нітру, але ані один з цих здогадів не є переконливий, щоб нас пересвідчив повністю"¹³⁰.

Вкінці погляньмо на "Відкриту Історію", це твір словацького історика Павла Дворжака.¹³¹ Вже сама назва твору говорить, що автор відкриває те, що перед ним не було ясне з браку документів, або що було затаюване, навмисно перекручуване або збільшуване. Ми будемо його цитувати лише в частинах, що стосуються Великої Морави. Він опирається на найновіші дослідження історичні й археологічні. Його твори схвалені цілим колективом словацьких академіків, імена котрих наведені у вступі до творів.

„Моймир — це перший відомий князь Морави, то значить Нітрянщини і Поморав'я. Став він ним так, що вигнав з Нітри Прибину, який відійшов і осів над Балатоном, в лені, яке отримав від короля Людовика Німця; побудував там фортецю, яку старі хроніки називають Мосабург — при теперешнім селищі Золовар. Побудував ще більше церков і в 860 чи 861 році загадково згинув. На основі писемних вісток, вбили його Моравани. Князем став його син Коцель. У 1946 році в балатонському Золоварі археологи відкрили фундаменти базилики, яку однозгідно визначували на період Прибини. Але знайшли й дальші церкви, напр., в Золосантов, Пейчі (на обох місцях мури з 9-го століття).¹³²

„Святополк вчив синів, щоб жили в згоді — пише візантійський цар Константин Порфірородний і додає: але сини лише рік жили в згоді й почали проти себе внутрішню війну; прийшли мадьяри, повністю їх знищили і зайняли їх країну. Рештки люду розійшлися, повтікали до сусідних племен, до болгарів, хорватів та інших племен”.

Очевидно, словацькі романтики створили з Великої Морави якусь імперію. Але не відомо, де вона була, де був її осередок. Це тому, що коротко тривала. Одні говорять, що в Нітрі, інші — що на Мораві, треті — що в Панонії; ані не відомо де був Вишеград. Так само невідомо, де був осідок Кирила й Методія. Моравани хотіли його мати на Мораві, словаки — в Нітрі, Братиславі, Трвані чи Тренчині; мадьяри знову при Остригомі бо й там є Вишеград. Отже в ті питання вкладали власні бажання, прагнення, а не факти.¹³³

„Невідомо, де Методій помер, де похований. Існує думка, що тіло Методія винесли його учні, вигнані Святополком, щоб не дійшло до його зневаження. Ніби його похоронили десь у лісі, чи десь у малій церковці, або може й відвезли до Болгарії. Можливо його гріб знищили мадьяри або учні Методія, по знищенні Морави, перенесли його на невідоме місце”.¹³⁴

„Історики ані не знають, коли впала Великоморавська держава, знають лише те, що під ударами мадярів”.

„Де східні границі Великої Морави? Питання остає без відповіді. Тодішні держави не мали ані означеного характеру, ані границі, ані національність-взаємність; це все розвинулося пізніше.

„Великоморавська держава спласла як прибитий м'яч. Останні згадки про Великоморавську державу є з років 903 і 905, а вістка з 906 року говорить, що Великою Моравою перейшли мадьяри.

„Хто властиво були моравани? Різні автори їх різно називають, а то переважно під впливом політичного оцінювання фактів: чехами, словаками, мораванами. Ця дискусія ніколи не знаходила остаточного висновку. Тому вирішили її назвати „староморавською” національністю.”¹³⁵

„З'єднувала їх мова слов'янської Літургії. Але й та національність формувалася дуже коротко, над міру коротко, коротше як тривала Велика Морави, приблизно від володіння Ростислава до кінця влади Святополка. Посли Ростислава називають себе слов'янами; і староруський літописець з 1113 року говорить про подунайських слов'ян як про слов'єнів. Термін словак з'явився вперше щойно 1458 року і то в Чехах, але не в названні себе так народом, який сьогодні зветься словацьким”.¹³⁶

* * *

„Поважа і Нітрянщина, як батьківщина слов'єнів, здається, є не спірні. Теперішню середню і східну Словацьчину, на жаль, з певністю, ані культурно, а, отже ані в вужчому зміслі слова, в вужчому як є поняття „слов'янський” етнічно включити не можемо.”¹³⁷

„Те, що ціле Потисся давало сіль Великій Мораві, не значить, що було піддане Великій Мораві або було в її межах.

„Латинські священники не забороняли нечесні подружжя. Між Методієм і Святополком була незгода через більше число чужоложниць у Святополка...”

„Віхінг дуже непопулярна постать в нашій словацькій історії. Фальшував папську буллу. По смерті Методія став головою Великоморавського християнства і то на цілих вісім років. Вигнав, ув'язнив або продав у неволю учнів і священство Великої Морави. Історики про нього пишуть: „На основі вісток, які про нього маємо, людина низьких моральних якостей і підлого характеру, який за особистий зиск не гдився ані обману ані зради.”¹³⁸

„Великоморавська держава в'яжеться зі Святополком, особою осудженою історією, прославленою романтиками, завойовника і віроломника і т.д. Хроніка західнофранконського опата Регіна (відома як об'єктивна) пише: „В тому часі Святополк, король моравських слов'єнів і мораванів, мужчина між своїми наймудріший і дуже обманливого духа, дожився останнього дня. Його державою короткий час невдало управляли його сини, поки мадьяри все, аж до основ, не зруйнували.”¹³⁹

„Віхінг (по смерті Методія) став головою Великоморавського християнства і то на цілих 8 років. Але з 893 року існує вістка, що він відійшов до західнофранконського володаря Арнулфа і став павським єпископом. Але баварський єпископат це його іменування уневажнив.”¹⁴⁰

„По відході Віхінга не знаємо про єпископа в Нітрі взагалі нічого. Не знаємо, хто став наступником Віхінга, яка була доля його уряду, вірних...”¹⁴¹

„З 900-го року є вістка, що папа висвятив для Великої Морави одного архієпископа і трьох єпископів. Проф. Ян Станіслав говорить, що один з єпископів напевно мав осідок у Нітрі. Але його

гіпотеза не знайшла більшого відгомону. У 900-му році нам зникають сліди по нітрянському єпископстві. Майже двісті років про нього не чути.”¹⁴²

У своїй черговій книзі „Одкрите деїни — Давновеке Словенско” П. Дворжак дає деякі уточнення до даних з попередньої книги „Старе Словенско”. Цитуємо:

„Словацькі історики пішли дак далеко, що народну історію створювали собі часто, дослівно, „з повітря”, на основі своїх уяв і бажань.”¹⁴³

„Панонія не належала до Великоморавської держави. Девін (фортеця на Дунаї при Братиславі, зам. наша) був сторожем великоморавських границь.”¹⁴⁴

„Легенда про Прибину росла до фантастичних розмірів. Церквою Прибини в Нітрі були останки старинної римської будівлі, церква св. Еммермана, частинно заслонена великою, багато молодшою катедрою. Але археологія доказала, що церква св. Еммермана є на 200 років молодша ніж Прибина. Навіть археологи констатували, що на замку Нітри нема великоморавського поселення.”¹⁴⁵

„Прибина, вигнаний з Нітри Моймиром, став ленником Людовика Німця. По смерті Прибини (вбитий мораванами) володів в Долішній Панонії його син Коцель. Коцель град, по-новому називаний Мосабург. Коцель був прихильний слов'янам, про що свідчить його підтримування місії Методія. У 876 і 880-их роках згадується Коцеля вже як мертвого, а з 896 року є вістка, що цісар віддав Панонію з містом Мосабург в охорону князя Браслава. У 900-му році, по наїзді старинних мадярів. Панонське князівство дефінітивно зникло.”¹⁴⁶

„У хроніках, раніших від Великоморавської держави (отже, в хроніках, котрі вже не мусіли мати стовідсоткових, інформацій), згадується Велеград як осередок Великої Морави, а велеградська церква, як єпископська. Декотрі історики вбачали цей Велеград в сербському Білгороді, інші в Оломовці, далі в Старім Місті, інші в Угорському Градищі, в Девині, Братиславі, Трनावі, Тренчині, інші в Острохолмі (теперішній Остригом), інші в Мікулчицях. Деякі історики назвали Велеград байкою. Навіть є думки, що князь Святополк і Методій не могли бути в одному місті, бо між ними не було згоди.”¹⁴⁷

„Методій з в'язниці вернувся до морав'ян, де перед тим, намісце Ростислава, став Святополк. І якраз з тим великоморавським королем, який жив веселим життям західних володарів, Методій не погодився. Методій був строгим християнином східного типу; не диво, що згіршувався над Святополковими конкубінатками. Тому Методій жив у скомплікованих обставинах, в немилості короля. Так це було аж до його смерті в 885 році. Тінь недоброзичливості залишилася і на його учнях. І так Святополк, нацькований німецьким монахом, нітрянським єпископом Віхінгом, їх вигнав.”¹⁴⁸

„На основі тогочасної Панонської легенди, Методія похоронили в головному Моравському храмі. На основі її молодшої версії, болгарської легенди, в храмі, посвяченому Діві Марії, по лівій стороні, в стіні за головним престолом. Версій про місце останнього відпочинку Методія є більше. Більшість є того погляду, що тіло Методія винесли його учні, вигнані Святополком, щоб не допустити до зневаження і за твердженням деяких істориків поховали на незаметнім місці в лісі, а згідно з іншими — у малій скритій церковці; на основі ще іншої версії відвезли до Болгарії і т.д. Також є повір'я в те, що це було в великоморавському головному храмі, та що його гріб знищили старинні мадяри, ба що перетривав і ті події, а на нове невідоме місце його перенесли щойно після розвалення старого храму.”¹⁴⁹

„Шукали тіло Методія на всіх місцях, властиво всюди, де лише думали, що могло б там бути.”¹⁵⁰

„В Мікулчицях (на теперішній Мораві) знайшли археологи 6 церков. Одна з церков, тринавова базиліка, довга 35, а широка 9 метрів, є досі найбільшою об'явленою великоморавською церквою. В Мікулчицях стояло більше як 10 церков”¹⁵¹

„Константин Порфірогенетос пише: „Коли по смерті того Святополка сини його один рік у мирі витримали, постала між ними сварня і роздор і один проти другого почали внутрішню війну. Прийшли турки (йдеться природно, про старинних мадярів), цілком їх знищили і зайняли їх країну, в котрій і тепер живуть.”¹⁵²

„Напад мадярів похоронив Велику Мораву” — констатує П. Дворжак у своїй третій книжці „Відкритої Історії”.^{152 a}

* * *

Ці дані про Великоморавську державу ми наводимо навмисно, щоб українські історики не засвоювали неправильні погляди чи твердження. Ці дані дуже важливі і треба їх пам'ятати.

Помилкові погляди приводили до помилкових висновків, як у питаннях християнства на українських землях так і в питанні приналежності Закарпаття.

Так у проф. М. Чубатого знаходимо дуже багато неправильностей, наприклад: „з Нітри ширилося християнство через Карпати аж до Галичини”; „християнство з Нітри мало вплив і на християнізацію мадярів”; „мадяри не пошкодили Нітрянську область”; „можна сміливо сказати, що на терені Білої Хорватії (М. Чубатий тут розуміє Галичину) християнство поширилося ще за життя св. Методія. Проникло воно сюди двома шляхами — із заходу, прямо з Моравії, та з півдня — через Карпати, з Нітри”.¹⁵³ „Знищивши осередок великоморавської держави, мадяри залишили майже ненарушеними великі її периферії: Нітрянину, себто нинішню Словачину, східні частини Чехії на заході та Білу Хорватію на сході. Біла Хорватія, може тому, що її населення було етнічно різне від населення Моравії, осередку держави, навіть

стрінулася з деякою прихильністю мадярів. Константин Порфірородний інформує нас, що 906 року князь Білої Хорватії (дотепер мабуть підручний великоморавського князя) заключив навіть „подружній зв'язок і договори з турками (мадярами)”. Мало це статися тридцять літ після прилучення Білої Хорватії до Великоморавської держави, отже 906 року. У 906 році Біла Хорватія опинилася під мадярським протекторатом, зберігаючи автономію під власним князем.”¹⁵⁴ „Користуючись з хвилевого ослаблення Німеччини, Святополк, в 872-875 роках поширив межі своєї держави також далеко на схід, прилучаючи до великоморавської держави Білу Хорватію, слов'янську країну між горішньою Вислою і Карпатами. Перед слов'янськими апостолами відкрився новий місійний терен на сході”¹⁵⁵

Неправильно пише також А. Великий, коли каже: „Святополк був таки змушений вигнати учнів Методія з Морви”.¹⁵⁶

Дуже помиляється теж І. Нагаєвський: „Ціла Галичина входила у склад Великоморавської держави під назвою Білої Хорватії”¹⁵⁷, або на іншому місці пише: „Нас більше цікавить справа християнізації Великої Морави, до якої входили тоді чеські, польські і західноукраїнські племена. Як відомо, на теренах Східної Галичини до виникнення Великої Морави, була т.зв. Біла Хорватія. По упадку цієї держави, моравські князі Ростислав і Святополк прилучили всі ці землі до Моравії, але удільні князі зберегли свою широку автономію”, — а далі пише, ніби з Великої Морави ішло християнство до Галичини.¹⁵⁸

Вкінці в цьому питанні ще зачитуємо проф. М. Чубатого: „Папа Іван IX (898-900) вислав до Великоморавської держави до князя Моймира, найстаршого із трьох наслідників Святополка, митрополита Івана в товаристві двох єпископів, Даниїла та Бенедикта, з дорученням встановити повну єпархію для великоморавської Церкви. Та до нині в науці лишається невиясненим питання, що властиво означала акція папи Івана IX з 899 року?” М. Чубатий думає, що це було відновлення слов'янської єпархії.¹⁵⁹

Над наведеними неправильностями українських істориків ми змушені зупинитися принаймні гаслами:

1. З Нітри християнство взагалі не могло йти на українські землі. Нітра була повністю латинська, бо була в руках Вікінга. Тому ані не могла мати східний обряд ані впливати на мадярів.

2. Мадяри повністю знищили Велику Мораву. Археологія тепер відкриває лише величезні руїни міст.

3. Акція папи Івана IX була посиленням латинських єпархій, як правильно твердять дослідники. Потреба в цьому була велика, тому що Вікінг утік з Нітри і було безладдя в його єпархії. Нарешті, звідки папа взяв би зразу аж трьох слов'янських єпископів? Ані не мав причини відновляти слов'янську Літургію в державі „Великій Мораві”, яка в дійсності вже тоді не існувала.

4. Нема потреби звеличувати Святополка. Словацькі й чеські історики пишуть інакше. Ані Ростислав ані Святополк ніколи не прилучили Білу Хорватію до Великоморавської держави; щонайбільше лише Святополк міг туди піти розбоем, як ходив до Панонії, а не, щоб прилучити. Зараховувати Галичину до Великоморавської держави, як це пише Чубатий і Нагаєвський¹⁶⁰, це велика помилка. Нагаєвський робить це на основі документу про границі Празького єпископства. Про це М. Грушевський пише так: „Прикарпаття ніколи не належало до Чехії. Фундаційна грамота празького єпископства є витвором останньої чверті XI в., подиктована тодішніми претенсіями празької катедри на моравську дієцезію”.¹⁶¹ До цього ми додаємо, що подібно було на Закарпатті, де Егерська латинська єпархія на папері простягалася від Еґру на схід до безконечности... Так було і з празькою. Це означало лише те, що тоді ще в Галичині не було латинського єпископа і тому терен Галичини „на папері” прилучили до найближчого латинського єпископа, тоді празького. Нарешті, чеські дослідники доказали, що згаданий документ сфальшував празький єпископ Яромір. Хотів досягнути ліквідацію конкурентного єпископства в Оломовці і тому дав зготовити фундаційну грамоту празького єпископства з 1086 року, яка доказувала празькі претенсії на Оломовцькі маєтки.¹⁶²

5. Проф. М. Чубатий має неправильний погляд, який стосується Білої Хорватії. Називає нею лише Галичину, коли до Білої Хорватії належало також Історичне Закарпаття. Звідки взяв проф. Чубатий протекторат мадярів над Білою Хорватією — Галичиною, ніби 906 року? Це він згадує аж два рази. За це його мадяри возвеличали б. Але самі вони ніде не пишуть про це. Правда, Білу Хорватію, в розумінні Чубатого - Галичину, мадяри не знищили там тоді вони не були. Мадяри — в ті часи це азійська орда монголів, яка не мала поняття про якийсь протекторат, яка все нищила й рівняла з землею, як про це пишуть словацькі й чеські історики, німецькі хроніки та підтверджують археологічними розкопками, орда яка ішла все далі, все знищуючи, і коли б її були не спинили повним розбиттям у 955 році франки, певно була б опинилася в теперішній Іспанії. Свій висновок, такий неісторичний, Чубатий зробив на основі вістки Константина Порфірородного. Однак Константин Порфірородний говорить не про Білу Хорватію-Галичину, але про Білу Хорватію-Нижнє Потисся, де один з тодішніх потиських біло-хорватських, це значить слов'яно-руських князів, на ім'я Глад, перепустив мадярів без бою перейти на Задунайщину, і вони дійсно відійшли за Дунай.¹⁶³

6. Фактом є, що до Перемишля християнство пішло, але не з Морави, а тим більше не з Нітри. В Мораві св. Методій мав мало місіонерів для Морави й Чехії та Панонії, а з Нітри не пішли жодні місіонери; там був всесильним єпископом Вікінг, ворог Методія і східного обряду, так що в самій Нітрі не допустив східну Літургію.

До Перемишля і взагалі Галичини християнство пішло з Історичного Закарпаття ще тоді, коли на Великій Мораві діяв Методій.

Треба бачити Велику Мораву такою, якою вона в дійсності була. Тому ми її показали словами словацьких і чеських істориків. Є дуже неправильне, коли українські історики прилучують Закарпаття до Великоморавської держави. Погляньмо і на цю справу:

„Зі значною правдоподібністю можна припускати, що в IX ст. ці краї (розуміється — Закарпаття, замітка наша) стояли в повній залежності від Великоморавської держави” — пише М. Грушевський.¹⁶⁴ — Що Грушевський міг помилитися не дивуємося, бо писав свою історію перед півстоліттям. Певно на основі тієї „правдоподібності” В. Пачовський також прилучив Закарпаття до Великоморавської держави,^{164a} а той погляд перейняли після них різні автори в історичних і в неісторичних працях і це подають як факт.

Проф. М. Чубатий у своїй основній книзі „Історія християнства на Русі-Україні”^{164b} — про Закарпаття пише лише кілька рядків у цьому зміслі: „що торкається теперішньої Карпатської України, то там поширилося християнство з Великої Морави, яка сягала мабуть до Тиси, де прибрала напрям на південь. Таким чином, границі великоморавської держави обіймали майже цілу Карпатську Україну з Пряшівщиною”.¹⁶⁵ „Тому християнізації з боку Нітранського місійного центру могли легко підпадати предки західної частини Карпатської України та Пряшівщини”.¹⁶⁶

Зразу замічаємо, що серйозні чеські і словацькі історики ніколи нічого подібного не стверджували, ані тепер не стверджують. Але в словаків були і є пропагандисти, які твердять те саме, що проф. Чубатий. Натомість словацькі вчені пишуть, що ті пропагандистські погляди не можна брати серйозно. А пропагандисти, на основі своїх гасел, називають українців Пряшівщини новочасними переселенцями і тому за т.зв. „словацького штату” (держави) плянували їх „возами вивезти” на Україну, а ці гасла повторились і за володіння Дубчека (в 1968 році).

Проти цієї фальшивої і протинаукової пропаганди виступив ще за демократичної Чехословаччини ужгородський канонік, заступник голови т-ва „Просвіти” і визначний історик Закарпаття, д-р Василь Гаджега.¹⁶⁷ Він вказав на історичну правду, що Закарпаття, а в ньому і Пряшівщина ніколи не належали до Великоморавської держави. Дивно, що наші вчені цього великого вченого і надзвичайно сумлінного історика не добачили. Тепер уже не може бути історичної праці про Закарпаття без солідного простудіювання історичних праць д-ра Василя Гаджеги. Тут не місце цим питанням займатися детальніше. Ми подаємо лише головні докази, які наводить д-р В. Гаджега на підтвердження свого становища.

1. Як далеко сягала Моравська держава на схід? До околиць, котрі завоював Святополк. А цей завоював лише Нітру. Про це свідчать баварські єпископи 900-го року в листі до папи Івана IX.¹⁶⁸ Чеський великий історик Халовпецькі каже, що східна границя Моравської держави сягала до пралісів теперішньої середньої Словаччини.¹⁶⁹ А чеський учений проф. Нідерле говорить, що ті праліси є природними границями старої Словаччини, границями між словаками і русинами, але від XI-XII ст. на схід від цих пралісів почали між русинами поселюватися словаки.¹⁷⁰ Отже від пралісів у середній Словаччині на захід є „старе Словенско”, князівство Нітри, а на схід розширюється країна Русинів (конфініум Рутгенорум).¹⁷¹ Влада Святополка ніколи не сягала поза ті праліси, а може ані не до них.

2. Д-р В. Гаджега далі навів Фульдський літопис з 892 року, (про який ми все згадували) і пише: „В вересні 892 року послав німецький цісар Арнулф окреме посольство до болгарського царя Владимира з просьбою, щоб відновити давній мир, а зокрема, щоб заборонив довіз соли на Мораву”. Копальні соли були на Історичному Закарпатті, яке тоді належало до Болгарії і яке тоді продавало сіль також Мораві. Коли б Історичне Закарпаття належало до Великої Морави, німецький цісар не звертався б до болгарського царя. Отже Закарпаття не належало до Великої Морави навіть в часях найбільшої слави Святополка.¹⁷²

Цікаво, як цю подію коментує словацький історик Ф. Бокес: „Коли усвідомимо собі важливість соли в тих часах, можемо констатувати, що тим дуже дошкульно пошкодив Святополкові”.¹⁷³ Отже цей історик замовчав правду. Але пропагандисти говорили: Тим, що Закарпаття давало сіль на Мораву, належало до Морави. Але такі погляди збиває таки словацький, вже згаданий визначний історик П. Дворжак: „Те, що ціле Потисся давало сіль Великій Мораві, не значить, що було піддане Великій Мораві, або було в її рамках”.¹⁷⁴

Так обороняв правду д-р В. Гаджега перед п'ятдесяти роками. Цю правду признають тепер і словацькі історики, як ми їх вище цитували.

Але ми приведемо ще один доказ. Найкращим доказом того, що Закарпаття, а в ньому і Пряшівщина, не належали до Великоморавської держави є факт, що на Пряшівщині дотепер і протягом усіх віків залишився східний обряд і східна Літургія. Це доказує, що сюди не сягав ані вплив ані влада, Святополка, ані Віхінга, бо в тому випадку це все було б зліквідоване так, як у Великоморавській державі. А це дуже важливий доказ.

Це ми навели, щоб неознайомлені зі справою українці, мали ясне поняття в цих питаннях і неприхильникам не давали можливості цитувати автора - українця на підтримку своїх теорій, про які знають, що є неправдиві.

**Пяшівський катедральний собор св. Івана Христителя
і єпископська резиденція**

Повний образ Великої Морави вкаже нам ще погляд на діяльність Константина-Кирила й Методія на Великій Мораві.

* * *

ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСТАНТИНА-КИРИЛА Й МЕТОДІЯ НА ВЕЛИКІЙ МОРАВІ

В головних рисах накреслимо діяльність Константина-Кирила і Методія на Великій Мораві. На їх діяльність поглянемо лише тому, що декотрі українські дослідники, опираючись на безпідставних даних романтичних авторів, самі дають помилкові висновки, як це ми вже вказали при даних про Велику Мораву. Отже, слідкуймо за подіями:

Князь Ростислав вітав Константина-Кирила й Методія. Але не вітало їх франконське латинське священство, якого було багато на чолі з Віхінгом. Тому мирний період праці обох Апостолів був короткий — приблизно три роки (864-867), хоч і в тих роках була війна. А після того прийшло обвинувачення братів, дорога до Риму (867-869), смерть Константина-Кирила, Методій залишився сам; далі ув'язнення, осліплення й відсунення Ростислава, зрада Святополка не лише Ростислава але й Методія, трирічне ув'язнення Методія (до 873 року), підорвання його здоров'я, дальші й сталі війни на території Великої Морави, нове обвинувачення перед Римом, заборона слов'янського Богослуження папою Іваном VIII, нова дорога Методія до Риму з метою оправдання, злочинна праця Віхінга і німецьких місіонерів, які поширювали повір'я, толерували розпусту Святополка, а також самі не були морально на висоті — це все унеможливило працю і такому генієві, яким був Методій. А вершина усього — екскомунікація Віхінга і дорога Методія до Царгороду, щоб рятувати свою працю, щоб не пропала, щоб залишилася: висвятити єпископів і священників для його місійної території. Вкінці, підірваний на здоров'я побоями, холодом, голодом, переслідуванням і під час ув'язнення, Методій умирає, сказуючи на свого наступника — Горазда.

Ця вся праця — страждання тривали від весни 864 до весни 885 року, отже майже 21 рік. А як з цих років відрахуємо три роки ув'язнення, роки подорожі до Риму і Царгороду і назад, роки воєн на Великій Мораві, убивства й грабежі, самотність Методія без моральної і матеріальної підтримки, а навіть ворожого ставлення Святополка до Методія, протидії франконського латинського духовенства, стримування Методія поза межами Великої Морави — бачимо, що для праці серед населення Великої Морави не залишилося багато років.

Погляньмо на хронологію великої Морави:

- 861 — посольство Ростислава в Римі.
 862 — посольство Ростислава в Царгороді в Михайла III.
 862 — кінець року і до весни 864 — Константин-Кирило і Методій на Історичному Закарпатті.
 863 — на Мораві війна Людовика Німця проти Ростислава.
 864. — Ростислав оточений військами Людовика в замку Девін.
 864 — прихід Константина-Кирила й Методія на Велику Мораву. В серпні там знову війна. Заключений мир триває до 869 року; в ті роки великий наїзд німецьких місіонерів на Велику Мораву.
 864-865 болгарський хан Борис приймає християнство.
 867 — дорога Константина-Кирила й Методія до Риму.
 868 — Константин-Кирило й Методій зупиняються й діють в Панонії, а відтак відходять до Риму.
 869 — 14-ого лютого — Константин-Кирило вмирає в Римі.
 869 — літо — Методій висвячений на єпископа і з титулом архієпископа і папського легата вертається на Велику Мораву, але не дістається туди з причини війни; Карломан на чолі трьох німецьких армій знищив Нітранщину і спалив великоморавські міста.
 870 — квітень — Ростислав полонений Святополком, осліплений і ув'язнений.
 870 — листопад — Методій ув'язнений баварськими латинськими єпископами; Святополк під впливом Віхінга стає ворогом Методія.
 873 — листопад — Методій вертається на Велику Мораву.
 874 — 880 сталі війни Святополка з німцями.
 880 — Святополк хоче відсунути Методія; посилає на нього скаргу до Риму. Методій знову в дорозі до Риму, щоб оправдатися „з ересі”.
 881 — дорога Методія через Історичне Закарпаття і Болгарію до Царгороду.
 882 — Повернення Методія через Болгарію і Історичне Закарпаття на Велику Мораву, — дбайливий переклад Святого Письма.
 885 — 6 квітня — смерть Методія. Святополк не визнає Горазда наступником Методія. Віхінг узурпує управу Моравською Церквою, фальшиво інформує папу.
 885 — 886 папа забороняє слов'янське Богослуження, вигнання учнів Методія з Морави.
 894 — весна — смерть Святополка.
 895 — війна між синами Святополка.
 896 — мадяри впадають на верхнє Закарпаття (Мукачівщину і Ужанщину); князь Ужгорорду — Лаборець боронить

свободу землі і гине, гине також верховний вождь мадярів Альм, — ще один бій під Землином. новий вождь мадярів Арпад не торкає Середнє і Нижнє Потисся, виводить мадярських кочовиків за Дунай, в Панонію.
 900 — мадяри з Панонії нападають на Велику Мораву і її ліквідують.

904 — 905 остання вістка в історії про Велику Мораву.

Бачимо, в яких обставинах прийшлося працювати Константинові-Кирилові й Методієві, особливо Методієві. Все таки їх праця геніяльна з проявами і вислідами не так у Великій Мораві, як в Панонії. Це генії, які родяться може раз на тисячоліття. Заснували учбовий заклад з надзвичайним успіхом. По трьох роках діяльності вже спрямовували до Риму багато учнів на висвячення на священників і єпископів. Учні були з Болгарії (Климент, Наум, Ангелар), з Історичного Закарпаття (Горазд, Сава, Лаврентій та інші); від Ростислава, набрали їх і в Коцеля в Панонії (Константин, званий Преславський та інші), де й зупинилися, щоб їх підучити. Були це учні з усіх територій, якими оба брати проходили. Приведення до Риму учнів, гідних стати й єпископами, вело деяких дослідників до логічного висновку, що брати вже не бажали вернутися на Мораву. Працю на Мораві мали продовжувати висвячені єпископи і священники. Але Апостольський Престол не вважав реальним висвятити на єпископів ще недавніх поган, тому висвятили Методія на єпископа, а учнів на священників.

По цій акції для Методія наступили дуже трагічні роки. Лише Божа ласка помагала Методієві в таких обставинах працювати.

* * *

Погляньмо на особу Святополка очима істориків і „Житій”:

Святополк на своєму дворі тримав латинського духовника, який відправляв йому латинську Літургію. Керувався радами франконського латинського священства. Діяльність того священства не мала успіху серед народу не лише задля мови, але й тому, що це священство проповідувало різне повір'я, а крім того „не відзначалося побожністю”.

Погляньмо, як Святополка характеризують „Житія”: „Святополка, людину суворо і незнаючу добра..., що був рабом жіночих розкошів і що валявся в багні гидких стосунків... не звертав увагу на слова Методія, а навпаки поводився з ним, як з ворогом”¹⁷⁵ Святополк — людина „підла”¹⁷⁶, „був напів звір і був жорстокий”¹⁷⁷ „Князь Святополк був цілком тупий, щоб міг зрозуміти деякі божественні речі, однак тому, що був вихований дуже суворо, та прямо говорячи, мов звір, однак, як вже було сказано, був нечистою розкішшю позбавлений розуму”¹⁷⁸

Методій напевно осудив Святополка за осліплення Ростислава й передання його німцям. Тому часто зупинявся в Панонії в Коцеля.

Словацькі історики висувають Коцеля, вказуючи, що Коцель відіграв велику роль в місійній діяльності Константина-Кирила й Methodія та в поширенні слов'янської Літургії і слов'янського письменства. Був це ревний християнин. Дуже радо прийняв обох братів; коли йшли з Морави до Риму, затримав їх у себе, дав їм 50 учнів і домагався в папи, щоб Methodій був єпископом. Коцель володів Панонією (Задунайщина), над Болотяним озером. Був сином вигнаного з Нітри Прибини, володів як підданий франконського цесаря. Панонія ніколи не належала до Велико-моравської держави. Всього два рази напав Святополк на Панонію і знищив та пограбував її околиці. Але і в Коцеля не міг Methodій затримуватися довго, бо Коцель був васалем німців. Тому німецькі латинські єпископи погрозили Коцелеві: „Якщо його будеш пердержувати в себе, не позбавишся нас так легко”¹⁷⁹ Коцель побудував багато церков над Болотяним озером. Убили його, як і його батька Прибину, морав'яни.¹⁸⁰

Отже Methodій був примушений перенести свій осідок кудись інде. Думаємо, що в Панонію, незважаючи на володіння Коцеля, а ним могло бути лише Історичне Закарпаття. Історичне Закарпаття могли в той час називати теж Панонією, як це і тепер називають деякі історики. Історія не знає міста осідку Methodія. Був це мандрівний місіонер і єпископ. На Історичному Закарпатті міг перебувати завдяки легкій комунікації Солянню дорогою.

На більш успішну працю Methodія в Панонії, ніж на Мораві, вказують „Житія”. „В західних, отже панонських і моравських країнах, заблестіли, як сонце, відігнали темноту гріха і освітили їх книгами. Гідного і побожного Methodія висвятили на архієпископа на престол святого Андроника, апостола П а н о н і ї.”^{180б} „Як Methodій відходив з Риму до Панонії...”^{180б} — „Через вас обох, святі Кириле й Methodіє, Мезія (це північна Болгарія — зам. наша), і Панонія і країна Моравська... — Тебе, блаженний, оспівує країна Моравська, яка власнить твоє чесне тіло, і країна Панонська, Святий, тобою просвічена”^{180г} Учні Methodія нерадо згадують Мораву: „А Моравська країна, як віщував Methodій, за кривди із — за їх вчинків і за блудництво і за вигнання правовірних Отців і за страсті, що вони витерпіли від блудників, яким морав'яни повірили, скоро прийняли відплату від Бога. По небагатьох роках прийшли угри і поневолили їх землю і спустошили”^{180г}

Наслідки праці Methodія були більші поза Великою Моравою, ніж на Мораві, а саме в Панонії та в Історичному Закарпатті. Це наводимо тому, щоб українські історики не констатували легко такі погляди: „Вже Святополк наступник Ростислава на моравському княжому троні, спрямовав свої полки, доходючи до Одри на заході, і верхньої Висли на півночі, поза Карпатами. Всі нові здобуті землі, як входили в склад Моравсько-панонської держави, входили тим самим і до Панонської архієпархії Methodія. безперечно, що його

апостольського духа мусила заманювати церковно нерозорана північ поза Карпатами”¹⁸¹

Повторюємо: під назвою „Панонія” в період Константина-Кирила й Methodія могли легко розуміти, а правдоподібно й розуміли також територію Історичного Закарпаття. Дуже правдоподібно, що Methodій у важких хвилинах (війни, вороже ставлення Святополка тощо) перебував якраз на Історичному Закарпатті. А це могло принести там лише благородні наслідки.

* * *

Methodій був вже ослаблений вічним неспокоєм, був вже немолодий; бачив, яка загроза йде на його місійну працю. Папа мав для нього лише слова потіхи, спічуття; бачив, що папу латинські єпископи не слухають і обмаюють, при тому папа далеко, а латинські єпископи близько. Геній в праці не міг залишитися негенієм у тій ситуації. Methodій вирішив рятувати висліди своєї праці і страждання; він у 881 році вирушив у подорож до Константинополя. Яка була мета цієї подорожі?

Про цю подорож є більше гіпотез. Але всі дослідники згоджуються в тому, що в часі цієї подорожі Рим і Константинопіль були в приязних відносинах.

Чеський історик Бідло пише, що Methodій вирушив до Константинополя в жовтні або листопаді 881 року, а вернувся на Мораву 882 року.¹⁸² Як причину цієї подорожі наводить, що Methodій ішов як посол папи Івана УІІІ. Цей папа хотів припинити спори й Methodієві дав завдання полагодити взаємини між Римом і Царгородом (справа Фотія), щоб не дійшло до остаточного розходу між Римом і Царгородом.

Дальші дослідники висловлюють погляди, що царгородський імператор хотів порадитися з Methodієм про поширення християнства серед балканських слов'ян; що Methodій ішов просити цесаря, щоб подбав про його учнів з Морави, бо бачив, що їм грозить, інші знову: що Methodій був в Царгороді аж по смерті папи Івана УІІІ (+ 15 грудня 882 р.) Огієнко пише, що на прохання Methodія в Царгороді був висвячений Горазд і може ще кілька з поміж його учнів на єпископів, але доказів про це не наводить. Ріхтер припускає, що разом з Гораздом в Царгороді були висвячені ще два єпископи, щоб так Methodій вже міг сам святити дальших єпископів. Житіє Methodія говорить, що Methodія покликав імператор. Methodій взяв із собою і учнів, а з них, вертаючися на Мораву, одного священника й диякона зі слов'янськими книгами лишив у Царгороді. Одні думають, що це був священник для руських купців при церкві святого Маманта, званої ними „у Мами”, інші, що тим священником був Константин, пізніше названий Преславським, який був залишений на дворі болгарського хана Бориса-Михайла. — „Житіє” Methodія пише, що цесар сповнив все, що собі Methodій бажав. Патріярх Фотій його торжественно відпроваджував у поворотну подорож. Цесарем

був Василь I (867-886), а Фотій був вдруге патріярхом, тепер визнаваний також папою Іваном VIII. „В дорозі до Константинополя Методій залишив Мораву, правдоподібно, перед зимою 881 року, вернувся на весні 882 року. Подорожував територією Бориса, хана Болгарії” — пише Дворнік.¹⁸³

Які наші висновки? Коли точно відбулася ця подорож, невідомо. Одне певне, що це було при кінці життя Методія, в останніх роках його життя. Тут не важливе, чи Методія післав папа, чи викликав його цісар, чи, взагалі, ані це, ані те, але ішов сам. Може йому якраз дуже пригодилося, що його призвали або послали. Він ішов із своїм пляном: висвятити єпископів. „Кожну волю його сповняли, що лише хотів, і внічому не відмовили” — пише „Житіє”. Розуміється, що Методій подбав про свого наступника і ще про двох єпископів, щоб міг сам висвячувати єпископів. В номінації свого наступника Методій керувався добром Церкви. Як архієпископ і папський легат мав право вибрати свого наступника, бо іменування єпископом не було тоді застережене папі, так як тепер. Методій назначив своїм наступником Горазда і подбав, щоб той був в Царгороді висвячений, згідно всіма правилами, в присутності трьох єпископів. Докази на це наведемо в дальшій частині.

Ще треба знову підкреслити, що до Царгороду і з Царгороду Методій ішов відомою йому „Соляною дорогою”, це значить Історичним Закарпаттям. Цей факт вказує, що „Соляна дорога” була Методієві відома, бо цією дорогою він прийшов на Мораву.

Вернувшись на Мораву, Методій докінчив переклад цілого Святого Письма. Доля його місії й Церкви була забезпечена. Мав наступника архієпископа Горазда, мав єпископів і мав переклади богослужбових книг і Святого Письма на слов'янську мову. Вмирав спокійно, що буде духом жити в Горазді... Це найбільший чин Методія, що його виконав, бо Гораздом післав в Україну християнство і єрархію.

* * *

А що стосується ще гробу Методія.

„Житіє” говорить, що Методій був похоронений в єпископському храмі Пречистої Діви Марії, по лівій стороні в стіні, за головним престолом. А де був той храм? Є різні здогади: на моравському Вишеграді, котрий невідомо де був, в Оломовці, Нітрі, Девіні, Остригомі мадярському, де є також Вишеград і так зветься дотепер, в Білгороді Столичному, в Мікулчицях на Мораві, Моравській Ступаві, Старому Місті на Мораві і т.д. Історія досі не знайшла ні столицю Ростислава чи Святополка, ні столицю Методія. Чехи і словаки дослівно „перерили” всі місцевості, які могли б бути столицею Методія. З доби Методія знайшли багато храмів, цілі міста й оселі, але не знайшли столицю Святополка, ані столицю чи гріб Методія. Можливо між тими багатьма руїнами храмів, що їх знайшли археологи на Мораві, був теж храм Методія,

але його гріб навряд чи знайдуть, бо його могли: а) рятуючи від зневаження, сховати й похоронити на новому місці, нікому невідомому; учні Методія, б) могли його зліквідувати віхінгівці по вигнанні учнів Методія з Морави, щоб до гробу не приходили вірні, що дуже правдоподібно, бо при переслідуванні учнів Методія віхінгівці нищили все, що пригадувало віру Методія; в) вкінці, можна припустити, що, ліквідуючи храм, мадярська навала зліквідувала й гріб Методія. Важко припустити, щоб тлінні останки Методія учні віднесли до Болгарії чи Історичного Закарпаття. Це були б певно згадали в „Житії” Методія. Наш погляд: тіло Методія зліквідував Віхінг.

* * *

А кінець всього на Великій Мораві? Святополк не визнав Горазда Методієвим наступником. Зі смертю Методія почалося жакливе нищення всього, що Методій виконав. Його учнів ліквідували в'язненням, побоями; роздягнених вигнали над Дунай в осені чи в зимі, багатьох продали жидам у неволю і тих заволокли на торги з невольниками... Інші повтікали в групах трьох-чотирьох і, крім трьох, які пішли до Болгарії (Климент, Наум, Ангелар), пропали про них сліди... Все захопив у руки Віхінг та франконське латинське духовенство. Святополк поставився нечесно до ліквідації слов'янського обряду. Обманув Горазда й Климента.

Так на завершення, немов прокляття за злочин на Праведних (як пророкував Методій), прийшла кара — напад мадярів, який все зрівняв з землею... На Великій Мораві не залишилося нічого зі слов'янського християнства і ніщо вже звідти не могло поширюватися. Якщо залишилися одиниці, то вони доживали свого віку... і їх „добивали” — як пише літопис:

„По том же многим літом минувшим, і пришед Войтіх во Мораву, і во Чехи, і во Ляхи, разруши віру правую, і руськую грамоту отверже, а латинскую грамоту і віру постави, і правия віри ікони поже, а єпископа і попи посіче, а другия разгнав...”¹⁸⁴

Літопис пише це вже про ліквідацію східного обряду в Панонії і в Нижньому Потиссі, на Історичному Закарпатті. Про це докладніше буде в дальшій частині.

3.

Яке письмо склав Константин-Кирило: — глаголицю чи кирилицю?

З періоду діяльності Константина-Кирила й Методія та їх учнів на Мораві не збереглися жодні писемні пам'ятники, хоч історичні джерела й археологічні знахідки доказують, що на Мораві були школи, в яких учили читати й писати¹⁸⁵, але писемних пам'яток на Мораві не знайдено, навіть широкими архео-

жителі були християнами і відправляли свої Богослуження по слов'янськи в латинському обряді. Там їхню Літургію знайдено, написану слов'янською мовою — глаголицею. Папські документи вказують, що те глаголичне письмо і переклад зробив святий Єронім, який походив з Далмації, був правдоподібно слов'янином і народився в 340—350-их роках. Сам Єронім пише: "Дуже старанно зроблений переклад Біблії я дав народові моєї мови". Життя Єроніма є докладно досліджене. Сказані слова можуть стосуватися лише його перекладу Біблії з грецької і єврейської мови на латинську, відомої під назвою "Вульгата". Правда, що в Далмації знайшли глаголицею писану Літургію слов'янською мовою, але ті рукописи є з періоду по-кирилівського, недавніші. Ту Літургію вживають на далмаційських островах ще й тепер. Факт, що глаголиця зі слов'янською Літургією втрималася досі, а особливо в часи, коли Рим був заборонив вживати азбуки Кирила і його слов'янського перекладу Літургії, пояснюють так: тому, що папа, по смерті Методія заборонив вживати слов'янську Літургію разом з кирилицею, згадані слов'яни Далмації залишили в себе глаголицю під pretextом, що її склав Єронім. Так і дісталася до папським документів вістка, що глаголицю склав Єронім.

Інші вчені думають, що глаголицю склав і переклав латинську Літургію на слов'янську мову для Хорватії, Славонії і Далмації аріянин Улфіяс, а тому, що папа був би твір аріянина не схвалив, присвоїли його Єронімові. Традиція також говорить, що глаголиця — це дуже давнє слов'янське письмо і первісно було письмом аріянським. Інші дослідники думають, що глаголиця була письмом хозарським, принаймні хозарських християн. Хозари прийняли юдаїзм і разом з ним староеврейське письмо в кінці УІІІ ст. по Христі. Те письмо певно було відоме слов'янам, які були хозарами, до їх розграму (965), в торговельних і воєнних зв'язках. Але по хозарах не залишився ні один писемний пам'ятник, тому важко висловити думку, що хозари створили собі із староеврейських письмен нашу глаголицю.

"Можливо, що глаголиця є з часів перебування слов'янських учителів у Коцеля і у Венеції, але в жодному випадку не можна сумніватися в безпосередній її зв'язок з моравською і панонською діяльністю Кирила й Методія" — пише видатний голландський славіст Н. Ван-Вік.¹⁸⁶

Є і такий погляд що глаголиця і кирилиця близькі собі за часом і можливо й автор був той самий. Вкінці велика скомплькованість письмен глаголиці, петлі завити, хвостики тощо привели до висновку, що глаголиця була створена нерозвитком, як інші азбукви, а індивідуальним чином вміло, штучно. Глаголицю склали штучно, щоб нею писати богослужбові книги, бо кирилиця була заборонена папою. Створилася вона так, що до букв кирилиці додавали всякі ключки. Творчі глаго-

лиці навмисне так хотіли скомплькувати букви кирилиці, щоб чим менше були подібними на кирилицю. А зробив це наступник Методія, Горазд, який потайки вернувся на Мораву і тим чином помагав моряв'янам і чехам рятувати їх східний обряд.¹⁸⁷

З періоду діяльності Константина-Кирила і Методія та їх учнів не збереглися жодні писемні пам'ятки, писані глаголицею. Найдавнішими знайденими пам'ятками з часів по кирило-методіївських та їх учнів — це написи на стінах і плитах церкви богларського царя Симеона (893—927) в колишній столиці Болгарії, Преславі. Ті написи є частинно написані кирилицею, а частинно глаголицею. Найдавніший запис глаголицею — це запис в 982 році на грецькій акті Іверського монастиря. Найстарший глаголицький рукопис — це "Київські листки" — є недатований. Це сім пергаментових листків, знайдених в Єрусалимі в 1874 році, які відносяться до початку Х століття. (Більше про ці листки в дальшому розділі).

Знайдені глаголичні рукописи вказують, що в західних слов'ян вживалася глаголиця. Лінгвісти знаходять там часто мовні окремішності, характерні для західних слов'ян. У Х—ХІ століттях майже у всіх західно-слов'янських народів, у зв'язку з поширенням латинського обряду, слов'янське глаголичне письмо було витиснене латинським. Глаголиця збереглася дотепер лише в декотрих католицьких парафіях слов'ян Далматського побережжя і то лише в богослужбових книгах.

* * *

А тепер погляньмо на кирилицю.

Під кирилицею розуміємо грецьке письмо доповнене новими буквами, які потребує слов'янська мова і яких грецька мова не мала. Інакше кажучи: — кирилиця — це теперішня слов'янська азбука. У кирилиці форма букв проста, чітка. Із 43-х букв 24 запозичені з грецьких письмен, а останні 19 побудовані самостійно, бо грецька азбука не мала букв для тих звуків (б, ж, з, ц, ч, ш, щ, у, ю та інші). Отже кирилиця побудована на грецькій основі.

З періоду діяльності Константина-Кирила й Методія та їх учнів не залишилися жодні писемні пам'ятки кирилиці. Найдавнішими знайденими кириличними пам'ятками по періоді Константина-Кирила й Методія та їх учнів — це написи на стінах і плитах церкви болгарського царя Симеона (893—927) в колишній столиці Болгарії, Преславі. Ті написи є частинно кирилицею, а частинно глаголицею. Знайдений також напис з 943-го року в Добруджі (Румунія) і напис з того ж часу на гробниці Мостича в Преславі. Найдавніше датованим кирилицею писаним рукописом є "Остромирове Євангеліє", переписане в 1056—1057 рр., замовлене новгородським посадником Остромиром, та "Ізборники Святослава", виготовлені в 1073 і 1076 роках для князя Святослава (це збірник морально-поучних статей).

Кирилиця поширилася у східних і південних слов'ян і з неї розвинулися письмена: богларське, руське, македонське і сербо-хорватське. До 70-их років XIX століття кирилиця вживалася також в Румунії.

* * *

Але крім глаголиці й кирилиці було в слов'ян ще одне письмо. Слов'яни мали письмо і до Константина-Кирила й Методія. Існування письма у слов'ян в докирилівський період донедавна заперечувалось, але советські й болгарські дослідники майже доказали його.

Письмо постало у слов'ян самостійно ще в глибокій давнині. Ще давно, до часу взаємин з греками, у слов'ян були первісні типи письма, типи „черт і різів”. Це вже слов'яни мали в першій половині першого тисячоліття по Христі. Те письмо ще було до часу розділення загальнослов'янської мови на галузі, не пізніше середини першого тисячоліття. Це доказують спільні слова у всіх слов'ян: писати, читати, письмо, книга. Правда, те первісне письмо — це були примітивні знаки. Згадують їх і в письменних пам'ятниках, напр., арабський подорожник Ібн Фалдан, арабський письменник Ель Массуді († 956 р.), єпископ Тітмар (976-1018). Доказують це археологи також знахідками Черняхівської культури (названа так від села Черняхівка, недалеко Житомира). Ця культура займала в II-IV ст. по Христі обширний простір лісостепової України, званої територією полян. У 107 році імператор Траян завоював Дакію і населення території Черняхівської культури мало зв'язки з римською імперією.¹⁸⁸

„Черти і різі” були добрі для торгівлі, для рахунків, а слов'яни потребували писати також договори, записи і для того вживали грецьке і латинське письмо. Про це так говорить Чорноризець Храбр в „Сказанні о письменах”: „Предже убо словене не іміху книг — но чротами і різами читаху і гатааху (рахували), погани суци. Крестивши же ся, римськими і греческими писмени нуждахуся (писати) словенску речь без устроєнія ... І тако бішу много літа. Потом же чоловіколюбєц Бог ... посла им святаго Константина философа, нарицаемаго Кирила, мужа праведна і істина, і сотвори имо 30 писмена і осмь, ова убо по чину греческих писмен, ова же по словенстїи речи ...” Вчені думають, що той Храбр це учень Методія Константина; інші, що то сам царь Симеон.¹⁸⁹ Це „Сказаніє о письменах” написане в Болгарії скоро по смерті Методія.

На основі сказаного підсумовують, що так витворилося „протокирилівське письмо”. Аналогічно було й в інших народів: фінікійське письмо постало на основі єгипетського; староеврейське, арамейське й грецьке — на основі фінікійського; арабське на основі арамейського, латинське на основі грецького;

західноєвропейські на основі латинського. Не були, отже, вийнятком ані слов'яни. Вживали письмо народів, з якими стикалися.

Постання того письма треба відвести до VII-VIII ст., коли почали формуватися слов'янські держави і була вже потреба письма. Це доказує й „Житіє Кирила” (Гл. VIII). Константин-Кирило в дорозі до хозар в 60-х роках IX ст. відвідав Херсонес і знайшов там Євангеліє і Псалтир, писані „роуськими письмени писано”; також зустрів там чоловіка, що говорив по-руськи, тобто староруською мовою, почав з ним розмовляти і, привчившись його мові, незабаром почав читати й говорити по-руськи, з чого многі дивувалися. — Рукопис того „Житія”, що зберігся в Москві, подає: „А грамота руская явлена Богом дана в Корсуні русину і от неяже научися філософ Константин оттуду сложив і написав книги руским язиком ... а також шед научи Мораву і Ляхи і Чехи і прочая язики ...”

Висловлювано погляди, що ті „руські письмена” — це готські (Голубинський), самаританські й навіть сирійські або хозарські письмена. Але, коли б були такими, Константин-Кирило так скоро їх не навчився б розуміти і читати. При тому „Житіє” говорить, що він ту „бєсїду” порівняв зі своєю, македонською. Мало правдоподібне, що ті книги були записані глаголицею (як думає Огієнко), чи „протоглаголицею”. Найправдоподібніше те „руське письмо” було „протокирилівське”, з якого пізніше Константин-Кирило перебрав до своїх грецьких букв ще ті слов'янські букви і так створив кирилицю. — Чи маємо право назвати „руське письмо” глаголицею? Адже ж Русь не мала нічого спільного з тими народами, яких букви ніби ввійшли в глаголицю. Неймовірно, щоб глаголицю склали на Русі, бо Русь тоді не могла знати ні староеврейське, ні фінікійське ні самаританське письмо, щоб його собі перебрати; навпаки, щодня зустрічалася з письмом грецьким і римським, і почала писати по-руськи грецько-латинськими письменами. Це „руське” письмо дало основу кирилиці.

Спричинює тут трудність знайдене слов'янське Євангеліє і Псалтир. Болгарин А. Львов доказував аналізою лексики, що слова про Євангеліє і Псалтир є вставкою в „Житії”, але вчені це вважають неправдоподібним. Бо відомо, що на Русі в той час вже були християни і дуже можливо, що багатший купець міг мати й перекладені частини Євангелія й Псалтирі.

* * *

Бачимо, що первісно були дві слов'янські азбуки: глаголиця і кирилиця. Котру із двох азбук склав Константин-Кирило і котра була першою?

Всі джерела говорять, що Константин-Кирило склав якусь одну азбуку. Говорить про те „Житіє Кирила”, що до нас дійшло

заніе о письменах” Черноризца Храбра, написане в Болгарії, незабаром по смерті Методія, що підтверджується відкликом на те, що „ще живі ті, які їх бачили” (значить Кирила й Методія).

Ані одне джерело не говорить котру азбуку склав Константин-Кирило. Знайдено писання глаголицею і кирилицею. Котрі з них склав Константин-Кирило ?

Дальший запит: коли міг Константин-Кирило скласти ту свою азбуку? Храбр пише, що це було в 855 році. Але цю дату не можна прийняти, бо в тому році оба брати ще не думали про місії. Думку Храба підтверджує проф. Чубатий становищем, що брати приготувалися на місії серед слов'ян Приазівщини : “Існує можливість, що азбуку кирилицею таки створив св. Кирило ще перед 860 роком, готуючись до хозарської, згідно руської місії”.¹⁹⁰ Але ж “Житія”, як Кирила так і Методія ясно говорять, що Константин-Кирило створив слов'янські письмена, довідавшись, що має йти на Велику Мораву. Як прийшли послы з Морави, Константин-Кирило почав молитися, щоб просвітив його Бог і “з'явився йому Бог, який вислуховує молитви своїх слуг, і зразу склав письмена і почав писати слова Євангелія...” (Гл. XIV, Гл. V). Як це узгіднити з твердженням Храба ? Дослідники це вирішили. Рік 855 у Храба виходить по-візантійському літочисленню, а по-александрійському літочисленню виходить, що слов'янська азбука була створена Кирилом у 863 році, значить, незабарі перед тим, як він ішов на Мораву.¹⁹¹

Так, без сумніву, одна азбука була складена у 862 чи 863 році, а друга — на Мораві — і то після смерті Методія й вигнання його учнів з Морави. Котру із цих двох азбук склав Константин-Кирило ?

Більшість дослідників признає азбукою Кирила — глаголицею.

Згідно з ними — кирилицею створив Климент Охридський вкінці IX і початком X століття в Болгарії.

Менше число дослідників обстоює думку, що азбукою Кирила є — кирилиця. А глаголиця втворена для морав'ян в часи переслідування там східного обряду. Це гіпотеза чеського вченого Добровського і розвинута дальшими дослідниками. Цей погляд приймаємо такою ми.

Подивімся на аргументи:

1. Константин-Кирило не міг скласти глаголицею. Чи міг би був Константин-Кирило дати народові, який ще не мав письма, таке трудне письмо як глаголицею ? Та ж глаголиця і для теперішніх вчених людей є дуже трудна. І лише Константин-Кирило, як вчений, філософ, професор університету по-теперішньому: дипломат, святий, мав би бути настільки обмежений, що дав би неписьменному народові таке трудне письмо ? Константин-Кирило

добре знав, що римляни, хоча мати письмо, взяли грецькі письмена, а потім з часом їх упростили. Це саме зробив Константин-Кирило, складаючи письмо для слов'ян. Не складав щось нове й трудне, недоступне й недостатне, що й для нього самого було б трудне для запам'ятання. Він, як геній не міг зробити таку “школярську” помилку, як скласти трудне письмо. Дуже розумно замітив вчений Ягіч: як лише Константин побачив важку глаголицею, склав легку кирилицею. (Зрозуміло, якщо існувала така глаголиця). Тим більше — не міг Константин-Кирило скласти трудне письмо, коли вже бачив в Криму, в Херсонесі “руське письмо”, про яке Храбр твердить, що це були грецько-римські букви, вживані в письмі Руси. Єдиний мотив, котрим міг би керуватися Кирило у випадку складання ним глаголиці — це прагнення до оригінальності, до прославлення себе навіть в некористь дорученого йому завдання... лише під цією умовою можна припустити, що Кирило, замість вже давно прийнятих слов'янами грецьких букв, зайнявся їх переробленням, видумуванням різних петельок, кружків, вусиків і хвостиків. Як вказує А. С. Будилович, Кирило в тому випадку заслужив би на назву “радше фокусника, ніж філософа”. Але цей мотив протиставиться всьому, що відомо про скромного, далеко не славожадного характеру і глибокого розуму Кирила”.¹⁹²

2. Ту думку підтверджують і “Житія”. “Житіє Кирила” пише, що Константин-Кирило, довідавшись, що має йти на Мораву, почав молитися, щоб Бог просвітив його, щоб він міг створити слов'янські письмена. І “з'явився йому Бог, який вислуховує молитви своїх слуг, і зразу склав письмена і почав писати слова Євангелія: В началі бі Слово...” (Гл. XIV). Цісар Михайло III також писав Ростиславові: “і так ми тобі післали того, кому письмена Бог з'явив...” (Гл. XIV). “Бог вселив філософові слов'янські письмена, так що хутко їх склав і вирушив у моравську дорогу”. (Життя Методія, Гл. V). — Ці всі вислови були б несерйозними, коли б Константин-Кирило склав глаголицею.

3. Уже тому, що кирилиця має в основі грецький маюскул, (великі букви, бо текст Святого Письма у Візантії в IX ст. можна було писати лише великими грецькими буквами), вказує на автора грека — Константина-Кирила. Коли б Константин-Кирило склав глаголицею, це певно було б позначене, записане. А що склав кирилицею на основі грецької азбуки, це логічне і самозрозуміле, то му автори не потребували це підкреслювати.

4. Кирилиця дістала назву від самого винахідника — Кирила, так ту азбуку назвали по його смерті, в його пам'ять. Це великий доказ ! Адже ж не називають винахідником того, хто не зробив винаходу. Та ж Кирило не потребував по смерті пишати працею іншого. Це дуже добре мусіли розуміти ті, які азбуку назвали кирилицею. Ту назву дали учні під проводом Методія, з пошани до свого вчителя, як винахідника.

5. "Житіє Климента Охридського", учня Методія, говорить, що Климент по приході в Болгарію "винайшов також знаки інших письмен, для більшої ясности, відмінні від тих, які винайшов мудрий Кирило". На основі цих слів декотрі твердять, що кирилицю вивідав Климентій. Дослідники на це відповідають: Житіє Климента Охридського має багато історичних неточностей, тому вважають його недостовірною легендою. Далі: тогочасний дуже важливий документ "Сказаніє о письменах" Храбра про це мовчить. Коли б то була правда, Храбр, як богларин, напевно похвалився б укладенням нової азбуки. А він навіть не згадує про існування іншої слов'янської азбуки, крім складеної Кирилом. Дослідники доказали, що ті, які признають авторство Климента, помилково зрозуміли первісний текст "Житія" Климента. Йдеться там про питання зробити Святе Письмо виразнішим для болгарського народу, а не про винайдення кирилиці.¹⁹³ Бо коли б щойно Климент Охридський винайшов кирилицю, тоді як вона дісталася в Чехію, де папа аж три рази строго заборонив її? Тоді як у Сазавському монастирі східного обряду в Чехії все писалося кирилицею. (Сазавські ченці щойно по 1054 році почали писати глаголицею, щоб їх не обвинувачували у зв'язках зі Східною Церквою, яку латинники тоді називали "схизматицькою"). Климент Охридський міг хіба доповнити азбуку-кирилицю. Азбука Константина-Кирила складалася з 38 букв. У пізніших рукописах кирилицею (XI ст.) зустрічаємо 43 різні букви. Отже, здається, що п'ять букв (чотири йотировані голосні і "ук"), яких ще не було там, були тими знаками інших письмен, які створив Климент. Те що сказано в "Житію Климента", треба розуміти не як складення Климентом нової азбуки, але як доповнення азбуки Кирила новими буквами.¹⁹⁴

6. Є здогади, що глаголицю міг скласти Константин-Кирило, йдучи до Риму, для далматійців; можливо й на їх прохання, тому вона там залишилася дотепер. Коли б ми це припустили, тоді глаголиця могла бути складена лише виключно для далматійців. Але не хочеться вірити, щоб це зробив Кирило; це пояснюємо в дальшій точці.

7. Є здогади, що друга азбука — згідно з нашим поглядом — глаголиця, могла бути створена Методієм в самій Мораві, коли першу азбуку-кирилицю почали переслідувати. Це за життя Методія не могло статися, — як говорять вчені; така велика подія, заміна вже засвоєного письма великою кількістю учнів і переписування всіх слов'янських книг, певно була б позначена. Це теж припинувало б усю місійну працю Методія. А цього Методій ніколи не допустив би.

8. Але інша ситуація настала на Мораві по смерті Методія і вигнанні його учнів. Про те, що було з Церквою на Мораві, нема вісток. Лише відомо, що слов'янські книги нищили; папа ще раз у

890 році, це значить після чотирьох років по вигнанні учнів, повторив заборону слов'янських книг. Нову азбуку (розуміємо глаголицю) могли тоді ввести для того, щоб нею переписані слов'янські книги вивести з-під папської заборони і зберегти від знищення. При тому нова азбука не могла бути кирилицею, тому що кирилиця дуже подібна до грецького письма, отже друга моравська азбука могла бути лише глаголиця. Автором її міг бути наступник Методія — Горазд, якого по вигнанні учнів Методія з Морави, не згадується ані в Болгарії ані на Мораві. "Горазд правдоподібно потайки вернувся на Мораву, щоб там продовжувати діло, повірене йому Методієм. Метою його було якнайбільше віддалити глаголицю від кирилиці, аж до невпізнання, а Горазд мав усі здібності це зробити. Та ж його завдання було лише в тому, щоб переробити вигляд букв і зробити їх неподобними до грецьких. А це ще підложено легендою про Єроніма! Ця легенда мала затерти зв'язки з Кирилом і Методієм, а тим самим зробити спрjemливим те письмо для Риму. Ця мета — застоування глаголиці для богослужбових книг була осягнена і Рим це потвердив".¹⁹⁵

Переслідування слов'янського письма тривало довго: 886 р. вигнання учнів Методія; 890 р. папа Стефан VI ще раз заборонив слов'янські книги й Богослуження, а ще через 25 років, коло 915 року, заборону повторив папа Іван X. В умовинах переслідування всього методіївського, зв'язаного з візантійською Церквою, в Чехії і Мораві, другою азбукою могла бути лише глаголиця. Коли б глаголицю був склав Константин-Кирило, заборона папи стосувалася б глаголиці. А це не сталося, бо глаголиця залишилася в південних слов'ян латинського обряду майже ще досі, а також знаходимо її, як далі побачимо, в Чехії. Отже, глаголицю не склав Константин-Кирило. Також по смерті Методія кирилицю не могли створити, бо існування глаголиці вказує, що кирилиця була переслідувана, отже була скоріше складена як глаголиця.

9) Найдавніший рукопис, писаний глаголицею, який дійшов до нас — це „Київські листки“, 7 пергаментових листків, принесених з Єрусалиму в 1874 році і покладених в Бібліотеці Духовної Семинарії в Києві. Про ці Київські листки пишено докладніше в наступньому розділі; тут лише зазначаємо дослідження: належать вони західним слов'янам; їх мова має в порівнянні з іншими пам'ятниками багато чехізмів, а це вказує, що вони були написані або принаймні переписані в Мораві або Чехії. Змістом „Київських листків“ є ніби богослужбовий текст якоїсь західної Літургії. Константин-Кирило склав текст Літургії, вирушаючи на Велику Мораву, отже тоді ще не знав, ані не чув моравську чи чеську мову. Отже не був їх автором, а тим самим не був ані автором їх глаголичного письма.

10) Що стосується так званого „Реймського Євангелія”, котре є слов'янське і частинно написане кирилицею, частинно глаголицею (глаголиця додатково вплетена), яке подарував Карло IV монастиреві „На Слованах”, то треба знати, що Карло IV, чеський король, пробував ввести слов'янське Богослуження та покликав до цього хорватських ченців у згаданий монастир, а хорватські ченці писали глаголицею, щоб не були підозрівані в симпатіях до Східної Церкви.

(Тим, які більше цікавляться питанням кирилиці й глаголиці, пропонуємо перечитати книгу В. А. Истрина: „Возникновение и развитие Письма”, Москва 1965, ст. 402-483).

* * *

Наші висновки: Ще в першій половині I-го тисячоліття, в період формування у слов'ян племінного ладу, існувало в них первісне письмо типу „черт і різів”. Це були різні черти, зарубки, племінні й родові знаки, знаки власности, календарні знаки і т. п. Це письмо на Закарпатті, яке не вживали мадяри (тримали неписьменним), існувало ще в нашій молодості. Люди значили собі різні дані на палицях, або на посадженому дереві біля хати. Але ці письма черт і різів не відповідали для торговельних договорів та інших документів, тому слов'яни у VII-VIII столітті, коли в них постали перші князівства і розвивалися торговельні зв'язки з Візантією, прибрали собі грецьке і римське письмо та пристосували собі його до своєї мови. Отже писали по-руськи, тобто по-українськи, грецькими й латинськими буквами. З одним таким письмом познайомився в Херсоні Константин-Кирило і, відходячи на місію в Велику Мораву, склав для слов'ян азбуку, певно повживши в ній і ті „руські букви” які бачив у Херсоні й в Криму, вважаючи, що вони вже є частинно вжиті в слов'ян. Ту нову азбуку, основу на грецькій, учні Константина-Кирила назвали кирилицею.

Наприкінці IX і на початку X століття азбуку Кирила доповнив в Болгарії кілька новими буквами учень Методія, Климент, званий Охридський. Одночасно з Климентом, в Мораві наступник Методія, архієпископ Горазд, прагнучи врятувати слов'янське Богослуження від переслідування латинського німецького духовенства, переробив кирилицю і створив на її основі глаголицю. Ця глаголиця деякий час виконувала своє завдання, рятувала слов'янське Богослуження. З Чехії проникла вона до південних слов'ян, але практичніша кирилиця згодом її витиснула і стала народним письмом слов'ян.

Для нас тут, зокрема, важлива акція Горазда. Бачимо, що він рятував Моравську Церкву. Був з нею в постійному зв'язку.

Морави і Чехи знали про Історичне Закарпаття й були з ним у постійних зв'язках, особливо ченці Сазавського слов'янського монастиря. Коли цих чеських ченців князь Спітігнев в 1055 році вигнав із Сазави з їх монастиря, тому що вони трималися східного обряду і не хотіли його залишити, вони знайшли притулок в монастирі на Історичному Закарпатті, в Тормові, в горішнім Потиссі.¹⁹⁶

Отже, вище висловлена думка вчених про акцію Горазда, є підтверджена також документами. Ці думки ще доповнюємо доказами в розділі: Зв'язки Історичного Закарпаття з Чехією.

Яку Літургію переклали на слов'янську мову Константин-Кирило і Методій?

Це питання дуже важливе, бо Літургію, яку переклав Константин-Кирило й Методій, таку вперше відправляли на Історичному Закарпатті і така там залишилася, бо на Історичне Закарпаття, після Константина-Кирила й Методія, ніхто благовість Євангелія вже не приніс. Ту саму Літургію служили вони на Великій Мораві і та також поширилась у слов'ян Середньої, Південні і Східної Європи.

Подивімся на це питання:

1. Одні дослідники тримаються твердженню, що Константин-Кирило й Методій переклали на слов'янську мову літургію східного — візантійського обряду і неї трималися аж до кінця. Римський обряд в церковнослов'янській мові був уведений аж по смерті Константина-Кирила й Методія хорватськими глаголистами. Це становище зайняв відомий чеський славіст, римсько-католицький священик Йозеф Добровський. Тримається його також більшість східних дослідників.

2. Деякі підтримують думку що Константин-Кирило й Методій переклали на слов'янську мову східно-візантійську Літургію, з нею прийшли і її служили на Великій Мораві, та пізніше переклали на старослов'янську мову також римську Літургію. Проф. Дворнік думає, що це сталося у 864 році, після поразки Ростислава, коли той мусів прийняти німецьких священиків. Дослідник Гривец думає, що це сталося перед їх подорожжю до Риму, та що в Римі вже відправлялася латинська Літургія в церковнослов'янській мові.

3. Деякі дослідники твердять, що переклад латинської Літургії на старослов'янську мову Константин-Кирило й Методій зробили щойно в Римі, а ще інші, що це сталося щойно після повернення з Риму на Мораву (Ягіч, Пастрнек, Рітіг, Вайс). Це стверджують теж словацькі вчені. Напр. проф. Ян. Станіслав

Успенська катедрна церква Києво-печерської Лаври, зруйнована 1941 р.

Золотоверха Михайлівська Церква в 1935 р.

пише, що Літургія на Великій Мораві первісно була у східному-візантійському обряді, але пізніше її замінили західним обрядом і Місал переклали з латини. Подібну думку висловлює і проф. д-р Антон Багін: „Св. Константин разом із своїм братом св. Методієм переклали „вибрані Служби церковні“, а це літургійні формуляри східної, візантійської Літургії (св. Івана Золотоустого і св. Василя Великого). Можливо, що так сталося ще перед приходом на Велику Мораву. Є певне, що солунські брати переклали на старослов'янську мову також літургійні формуляри Літургії західної (Літургія св.

Петра). Це доказують цінні старослов'янські пам'ятники: Київські Листки і Віденські Листи.”¹⁹⁷

4. Інша група дослідників, що Константин-Кирило й Методій прийняли обряд римський, а саме після повернення на Мораву, коли стали на службу Західній Церкві (Гінзел), або, що висвяченням на єпископів в Римі св. Методій уважав своїм обов'язком триматися римської Літургії (Гінзел).

5. Вчені — Копітар, Міклошіч, Рачкі та інші лишили питання кирилометодіївської Літургії невирішеним.

6. Існує група дослідників становище котрої є таке: Константин-Кирило й Методій переклали на церковнослов'янську мову латинську Літургію і її відправляли. Тому ця група дослідників винайшла теж спеціальну назву для цього нового обряду „слов'янський обряд“, але під тією назвою не треба розуміти візантійський, грецький обряд. З українських вчених так думає проф. М. Чубатий, пишучи: „Вони переклали на слов'янську мову західну Службу Божу. Котру саме — це нині справа наукової дискусії. Більшість думає, що вони зіслов'янили Літургію, вживану в поближнім патріархаті аквілейським, над північним Адріатиком; дехто думає, що могла то бути Літургія вживана серед італо-греків, так звана „Місса Грека“. Проф. Дворнік думає, що це була т.зв. Місса св. Петра, яка була зложена на основі грецького перекладу Служби Божої Григорія Великого. Ця Служба Божа мала бути вживана в деяких околицях візантійського патріархату, а передусім у грецьких монастирях Риму і південної Італії. Що солунські місіонери зіслов'янили одну з Літургій, вживаних на Заході, свідчить єдиний документ, який зберігся нам, а саме так звані „Київські Сакраментарні Фрагменти“. Це є 7 пергаменових листків, знайдених в минулім столітті в Єрусалимі та перенесених до Києва, які були переховувані в бібліотеці Київської Духовної Семінарії. Списані вони в IX-у столітті на терені Великоморавської держави глаголицею, мабуть в тогочасному культурному осередку Мосабург (над Болотняним озером). Це є частина латинської Літургії в слов'янській мові, але пристосованої до практики Східної Церкви”.¹⁹⁸ Проф. Чубатий пише, далі що Літургія Константина-Кирила й Методія була якоюсь мішаниною латинської і

візантійської Літургії (ст. 108). „Кирило-методіївське християнство, крім церковно-слов'янської спільної мови, не мало поза тим багато спільного з пізнішим християнством Східної Європи. Воно мало свій окремий слов'янський літургійний обряд, посередній між обрядом візантійським і латинським” (ст. 108).

„Кирило-методіївське християнство, з окремим слов'янським обрядом, не збереглося до нині як церковна одиниця ніде на слов'янській землі” (ст. 116). Проф. Чубатий твердить, що Кирило-методіївське християнство перейшло на територію тодішньої Білоруської землі (червенські городи з Перемишлем), „тільки християнство перемиської землі було трошки інше, бо слов'янського, а не візантійського обряду... і то ще писане глаголицею” (ст. 231). „Перемиська область зберігала „слов'янський обряд” святого Методія... Кирилиця на місце глаголиці могла сюди прийти пізніше...” (ст. 260). „В часі хрищення Київської Русі слов'янський обряд проквітав в Чехії, Польщі і Словаччині та на західних областях Русі” (ст. 232).

До цих слів проф. М. Чубатого треба ще додати: „українці, ви не маєте нічого спільного з Кирилом і Методієм! Вони видумали якусь глаголицю, а щоб її вміти читати на це треба високошкільну освіту. Видумали якийсь „слов'янський обряд”, мішанину латинської і візантійської Літургії, яка не устоялася і зникла. Нащо нам, отже, прославляти Кирила і Методія? Хоч це голошу лише на основі якихось 7 листків, зміст яких не знаю означити, і не знаю сказати, хто в Україні зліквідував той „слов'янський обряд” і поширив теперішній візантійський, але ви зате спокійно з'їдьте те, що вам подаю...” (Ще треба вказати на наукові неточності проф. Чубатого: осередок Мосабург і Болотяне озеро ніколи не належали до Велико-моравської держави; на Словаччині в Нітрі ніколи не цвіло східне християнство, бо там був Віхінг — і далші неточності).

До цієї точки ще треба додати, що подібно до проф. Чубатого думає проф. Дворнік, римо-католицький священник, чех, а з мадярських дослідників проф. Імре Тимко, теперішній гайдудорозький греко-католицький єпископ, котрий пише, що глаголицю винайшов Константин-Кирило, що обидва брати ширили християнство в латинському обряді, а на східний знак їх християнства вказували лише слов'янська мова Літургії і болгарсько-візантійський її дух.¹⁹⁹

7. В чеському місячнику для священства — „Духовні пастирж” ч. 1, за 1978 рік, Войтех Ткадлчік²⁰⁰ відстоює іншу думку („У висновку мушу сказати, що літургійний кирилометодіївський чин ріс і розвивався органічно з візантійської основи і поступово був доповнюваний і збагачуваний західними елементами. Найбільше це виявилось в Службі Божій. До первісних Літургій св. Івана Золотоустого і св. Василя Великого додали також Літургію св. Петра.” (ст. 9.) „Але не сміємо собі уявляти їх літургійний чин як

погордження візантійською спадщиною, або як її залишення, але радніш як доповнення і збагачення східної літургійної основи найціннішими елементами західними. Так витворили новий літургійний обряд, котрий не залишив східний фундамент і став відкритий для ціннощів західних” (ст. 9).

Подивімся на вище подані погляди ближче:

1. Погляди, що Константин-Кирило й Методій переклали латинську Літургію на слов'янську мову основані не на доказах, а л е н а з д о г а д а х , д у м к а х .

2. Ніде в пам'ятниках, Житіях чи переданнях не згадано ані натяком, щоб Константин-Кирило й Методій переклали на слов'янську мову якусь латинську Літургію і щоб вони її служили і ширили. Цього не могли зробити. Аджеж Літургію переклали у Візантії, на Мораву ішла в і з а н т і й с ь к а місія і не могла нести латинську Літургію. Вкінці цього вимагав і престиж і візантійська гордість.

3. Прихильники „про-латинської” Літургії опираються на „Київські листки”. Що представляють собою наведені „Київські листки”? У 1872 році російська місія в Єрусалимі віднайшла 7 пергаменових листків, які дала до бібліотеки Духовної Академії в Києві, і які з тієї причини дістали назву Київських листків. На них є глаголицею, старослов'янською мовою написані якісь молитви, н е в і д о м и й т е к с т , з якого не можна зробити висновки, що це літургійні тексти, бо тепер є відомі тексти всіх Літургій, які існували. Отже ще ніхто не доказав, що це справді літургійні тексти, тексти Служби Божої. Це лише якісь молитви і в жодному випадку не Літургія, не Служба Божа. Навіть дослідники не можуть узгодити, яка це могла б бути Літургія. Це все і більш нічого. Крім того, мова згаданих Листків д у ж е в і д р і з н я є т ь с я від перекладів Константина-Кирила й Методія. Має б о г е м і з м и , які доказують, що ті Листки ніколи не писав і не перекладав Константин-Кирило й Методій. Прихильники думок або поглядів проф. Чубатого, Дворніка і Тимка ніколи не мали того доказу, що ту „Літургію на Листках”, якщо вона взагалі була якоюсь Літургією, переклав Константин-Кирило й Методій. А новий мовний розбір тих мистків вказав, що Константин-Кирило й Методій не були їх авторами і перекладачами.

Для прикладу подивімся, що про „Київські листки” — як „літургійний текст” — пише чужинець, видатний голландський славист Н. Ван-Війк, який видав книгу „Історія старослов'янської мови”. Повагу книги підтверджує факт, що її перекладено на російську мову і видано в Москві.²⁰¹ Автор тут займається діалектною основою старослов'янської мови. Розглядає моравські і паннонські елементи в складні (синтаксі) старослов'янської мови. З книги цитуємо: „Мова Кирила і Методія була македонська, тому, що основні переклади зробив у Константинополі, коли не

знав моравської мови. А крім того, в цьому переконую сама мова." (ст. 18). „Основою мови Кирила був македонський діалект біля Солуна" (ст. 19). „На моравсько-паннонській почві правдоподібно був і переклад Чину Літургії (міссала), але чи є Київські Листки уривками того перекладу, ми не знаємо" (ст. 22). „Пам'ятники, що відбивають чехізми, свідчать про чеське походження тих текстів (Київські Листки, Празькі глаголичні уривки)" (ст. 20). „В Київських Листках маємо тексти з несумнівними чехізмами" (ст. 25). Далі автор пише на ст. 50, що про Київські Листки з їх чехізмами є різні думки, майже кожний дослідник пише щось іншого.

Розгляньмо ще погляди інших дослідників Київських Листків: „Як закид, що автором Київських Листків не був Константин-Кирило, звичайно наводиться, що переклад не є дослівний і є недосконалий. Коллар (словацький дослідник) пише, що переклад є „незграбний", Пастрнек навіть вказує на „дуже слабе вміння латинської мови" в перекладача, а Вайнгарт (проф. Братиславського університету) пише, що переклад „не є таким досконалим, як це бачимо в євангельських перекладах Константина, зокрема в знанні латини вказує недостатки". „У випадку Київських Листків ані не йдеться про переклад у властивому значенні того слова, але радше про вільну перерібну і перевіркування." „Також правдоподібно є те, що вже латинський первотекст Київських Листків, якого точний текст невідомий, мав деякі хиби, які віддзеркалися в перекладі. Що автор Київських Листків не мав в намірі лише перекладати, але і художньо творити, вказує розподіл текстів в окремі частини, які можна вважати поетичними віршами." На основі формулювання Й. Вашці — Київські Листки були доповненням до Літургії святого Петра. А могли б ми це висловити й навпаки, і може більш обосновано, що Літургія святого Петра була доповненням до Київських Листків"²⁰²

Про Київські Листки це все і більш нічого. І на цьому „ніщо" деякі дослідники ширять антинауковий погляд. Бачимо, що паде основа, на котрій декотрі дослідники будували свої гіпотези.

Константин-Кирило й Методій несли із собою Літургію; без неї не було рації їхати на Мораву, отже мали її вже перекладену в Константинополі. Здоровий розум говорить, що обрядово та Літургія могла бути лише східна-візантійська. В жодному випадку не принесли ту, що ніби з неї якісь частини є в Київських Листках, бо в Константинополі моравсько-чеську мову не знали.

4. Проф. М. Чубатий вказує, що на думку проф. Дворніка тією літургією в Київських Листках, або тією, котру переклав Константин-Кирило й Методій, є Літургія святого апостола Петра. Цей свій погляд проф. Дворнік основує на тексті з „Життя Методія", глава XI. Наведемо його дослівно: „Іншим разом, як Святополк воював з поганами без найменшого успіху і вичікував, наближалася служба святого Петра; (Методій) післав до нього і говорив: „Якщо

мені пообцяєш, що с в я т и й д е н ь П е т р а перебудеш в мене і з своїми воїнами, вірю в Бога, що тобі їх (ворогів) скоро видасть. Що і сталося." Бачимо, що проф. Дворнік не пізнав східного обряду. Авторів цих рядків траплялося ще декілька разів, що латинські дослідники, не знаючи східного обряду, робили хибні висновки, а довідавшись у розмові про правильне значення обрядової дії, зразу змінювали свій погляд. Звичайний невіжа про східний обряд з ясного тексту Життя Методія зразу пізнає, що тут ідеться не про Літургію апостола Петра, але про п р а з н и к , с в я т о апостола Петра. Методій хотів, щоб Святополк разом з військом зберіг це свято. Отже слова „ближалася служба святого Петра" значить Служба на святий Петрів день ославлення-апостола Петра. Служба святого Петра, це Богослуження в празник апостола Петра, а не Служба апостола Петра чи яку склав апостол Петро. І дивне! Згадані Київські Листки також так говорять про службу святої Філіцитати, це значить також про Богослуження на її честь, а не про Службу, яку вона склала! Цю дійсність не годиться замовчувати. Наші вірні також тепер говорять: служба Петра, празник Петра, „Іди, синку, до церкви, нині служба Миколая"; очевидно, що під тим розуміють п р а з н и к , с в я т о Миколая, а не Службу Миколая (бо таку св. Миколай не склав).

На жаль, неправильне пояснення Дворніка перебрав і В. Ткадлчік (ст. 7).

(Тут зазначаємо, що слов'янський переклад Літургії апостола Петра знайшов у пізнішому с е р б с ь к о м у рукописі з 18 століття, в сербському монастирі в Хиландарі, на Атосі, російський єпископ Порфирій Успенський в 1858-1861 рр.).

Так паде і друга основа поглядів про латинську Літургію в діяннях Константина-Кирила й Методія.

5. Константин-Кирило й Методій не витворили жодну п о с е р е д н ю Літургію, ані не переклали латинську Літургію на старослов'янську мову. — Треба мати на увазі, що Константин-Кирило й Методій народились у східному-візантійському обряді, в ньому працювали, його над усе любили. Константин-Кирило і Методій — це велетні доби. Вони не понизилися настільки, щоб відкинути своє, до того оригінальне і первісне, апостольське. Та ж вони прийшли на Мораву на те, щоб проповідувати те своє східне! Константин і Методій — це не фігурки в історії, яких посувають, це творці історії. Вони творці східного-візантійського обряду в церковнослов'янській мові, а не якогось конгломерату, з якого зродився б якийсь латинсько-візантійський „обряд".

6. Константин-Кирило й Методій ані не мали права витворювати щось „посереднє" ані доповнювати Літургію частинами західної Літургії, — до того ще в Літургії, яка в той період дуже була усталена і незмінна. Цього вони собі ніколи не дозволили б. В Життєписах східних Святих читаємо, як дуже і старанно вони

дбали, щоб ані одне слово в обряді літургії не було порушене. (Дивне! Проф. Чубатий, напр., не вірить, що Методій висвятив єпископів, бо каже, що Методій був „святець” і не переступив би, приписів, згідно з якими необхідно при висвяті трьох єпископів. При тому, кожному відомо, що висвячення одним єпископом є правосильне. Для проф. Чубатого є неможливим, що Методій допустився недотримання тієї дрібниці, але при тому для нього цілком беззакидним стає ніби введення Кирилом і Методієм до Церкви якогось „слов'янського обряду”. Де тут послідовність?)

7. Коли б Константин-Кирило і Методій були ввели латинську Літургію, німецькі латинські єпископи не були б до них ставилися так ворожо. У в'язниці вистачало, щоб Методій сказав: та ж моя Літургія латинська, переклад латинської! — Але він це не сказав, так як і Христос не сказав на суді: „ви помиляєтесь, я не Син Божий!” Доказом того, що Літургія Кирила і Методія не мала нічого спільного з деякою латинською, це стало причиною нагінки на ту Літургію аж до її повної заборони. Аджеж, не були б її заборонили, лише були б наказали: вона правильна, латинська, лише служіть її по-латинськи! Але до неї поставилися ворожо, бо вона була східно-візантійською. Було б неправильним пояснювати, немов би німецькі єпископи не були проти візантійського обряду лише проти слов'янської мови в Літургії. Аджеж ту мову дозволив папа. Напади німецьких єпископів і священства не перестали, доки візантійський обряд не був повністю зліквідований. Вони навіть ліквідували носіїв того обряду і то безжалісно.

8. Факт, що з того якогось „посереднього слов'янського” обряду не залишилися жодні сліди в слов'янському світі, вказує, що такий обряд не існував. Коли б був існував, був би залишився. Історія знає лише обряд Кирила і Методія, той, який Східна Церква мала стало і незмінно та має його й тепер. Також такий обряд ніде не процвітав. Один однісінький чеський монастир в Сазаві біля Праги — це не значить процвітання. А на Словаччині ніколи не було жодного східного обряду, бо ми вже бачили, що там „володів” Віхінг. Та ж український народ є першим спадкоємцем Кирило-Методіївської місії, їх праці, а в нашій історії ніхто ніколи не чував, щоб на деякій українській території деколи була служена та „слов'янська Літургія”. А коли б була, була б залишилася, бо наш нарід боровся за свою Літургію, за свій обряд, любив його і за нього вмирав, але вирвати його в себе не дав. Наш нарід, наша історія знає лише про східний обряд від Кирила і Методія, той що його наш нарід має й тепер.

9. Якщо Константин-Кирило й Методій ввели свій окремий „слов'янський обряд”, який зник, по якому нема сліду — це значить, що оба брати дуже трагічно помилилися, бо своє життя дали за труд, який загинув разом з ними. Це далі значить і те, що були вони

дуже обмежені люди, а зразу надміру розумним став Климент Охридський чи хтось інший невідомий, що дав слов'янам теперішній візантійський обряд. Чи так без сліду могла пропасти праця Кирила й Методія? Навпаки, так могла поширитися „непраця” Кирила й Методія і то фальшиво під їх іменами? Це справді не серйозне. Ми тепер мусіли б прославляти не Кирила й Методія, але Климента, чи когось невідомого... Але хто той невідомий? І хто був той такий великий, що вмів відкинути „слов'янський обряд” Кирила й Методія й поширити на українських землях теперішній візантійський обряд? Хто його створив, коли, де, хто його в нас поширив? — дослідник повинен шукати правду і лише правду. А перед висловленням свого погляду повинен на нього дивитися під аспектом всіх його наступних явищ.

Це все сказане доводить, що Константин-Кирило й Методій переклали на слов'янську мову Літургію-Службу Божу візантійського обряду і вперше відправили її на Історичному Закарпатті так, як її відправляють на українських землях і тепер. На Історичне Закарпаття після Константина—Кирила і Методія ніхто вже благовість Євангелія не приніс.

10. Для вичерпання теми наводимо й те, що не припускаємо навіть можливості, що Константин-Кирило й Методій вже на Мораві переклали на слов'янську мову також латинську Літургію. Не припускаємо, щоб її переклали в періоді, коли Методій був переслідуваний. Учні Методія, а також вірні з Морави і в Панонії уже привикли до східної візантійської Літургії, прийняли її, жили з нею, а її міняти означало б загальмувати місійну працю, все змінити, описувати, вчити, викликувати сумніви і неспокій. А цього Методій не міг допуститися. Латинська Літургія була перекладена на старослов'янську мову щойно пізніше, по Методієві.

11. Для доповнення питання Літургії Константина-Кирила й Методія додаємо, що також в інших ділянках духовного життя Константин-Кирило і Методій залишилися при східному візантійському обряді. Цитуємо В. Ткадлчіка:²⁰³

„По закінченні перекладу Святого Письма служив св. Методій східну Літургію в честь св. Димитрія (ЖМ 15,3). Це значить, що й на схилі свого життя служив східну Літургію”. (ст.7)

Грецькі твори св. Кирила на прославу св.Климента папи були перекладені на Мораві на старослов'янську мову й ті є східного обряду.

Богослуження в честь св. Кирила з належним канонам, складене ще на Мораві, згідно з текстами, є східного обряду.

Богослужбовий канон про св. Димитрія Солунського був складений в великоморавський період або Крилом або Методієм. Цей канон був відомий і в Чехії і на його взір був складений чеський канон в честь св. Вацлава. Оба канони, в честь св. Димитрія і в честь св. Вацлава, є у візантійському обряді. „В Першій старослов'янській

легенді про св. Вацлава, постриження дане св. Вацлаву, є описане способом, що відповідає візантійському обрядові. Також на кінці першої легенди про св. Вацлава той самий автор парафразував або майже дослівно цитував похоронні молитви східного обряду, відомі зі Синайського Евхологіона. Цей обряд міг перебрати лише з Морави зі школи Методія.” (ст. 8).

„Празькі уривки — „Празьке зломки” — є приписувані сазавському монастиреві і на основі їх східного обряду доводять, що сазавський монастир по повороті слов'янських монахів зі заслання, в 1064 р., прихилився до східного обряду, хоч в його першій фазі, за життя св. Прокопа, був там правдоподібно римсько-слов'янський обряд. Але якщо вже в X. столітті володів у Чехії, у правилі (оффіцію) східний обряд, як це доказує канон про св. Вацлава, тоді нема причини твердити, що римський обряд був в оффіцію в XI столітті, в період св. Прокопа”. (ст. 9).

„Коли отже маємо за доказане в Чехії церковне правило (оффіціум) східного обряду для X століття святовацлавським каноном, а для XI століття Празькими уривками, тоді це можна пояснити лише продовженням традиції, перейнятої з Великої Морави. Бо коли б св. Методій відправляв правило (оффіціум) римським обрядом, ми не вміли б пояснити, звідки взявся східний обряд в оффіцію в Чехії X і XI століть. Отже все це свідчить про те, що св. Методій відправляв оффіціум (правило) східним обрядом.” (ст. 9.) „Проти цього наводять хорватські глагольські офіції про св. Кирила й Методія в римському обряді, яких постання датується до X-XI століть, а то до Чехії з періоду Пршемисловців. Але ці є збережені щойно з другої половини XIV століття і наступних, тому і їх походження треба класти аж у той період, до монастиря Емаузького”. (ст. 9).

Що стосується „Віденських Листків” є це також лише „може загальні літургічні формуляри” і наше ставлення до них є те саме, що до Київських Листків.

На закінчення вважаємо потрібним вказати на те, що погляди, думки про латинську Літургію оперті не на доказах, але на здогадках. Це мали б дослідники підкреслити, а не проголошувати свою думку як факт, дійсність. Безперечно, дослідник може мати свій погляд, свою думку, але повинен підкреслити, що це його думка, чи думка кількох, але не подавати те як загальне становище. Та ж відомо, що лише частина дослідників і то латинського віровизнання висловила ту думку. Історична критика не допускає історичних фактів без доказів, але вважає їх або як суб'єктивну думку автора, якщо мають деяку основу, або як казки, якщо вони безосновні.

Константин-Кирило й Методій переклали на старослов'янську мову східну візантійську Літургію, її відправляли на Історичному

Мучаківський Владика Теодор Ю. Ромжа
(1944-1947) — замучений більшовиками за вірність
Католицькій Церкві.

Закарпатті і на Великій Мораві й в Панонії, без жодних доповнень з інших Літургій і так Літургія в їх перекладі пройшла віками аж до наших днів.

5.

Яка була доля учнів Методія?

„Сказаніє о переводі Священного Писанія”, яке збереглося в Хіляндарськiм монастирі на Атосі, перераховує найближчих учнів Методія. Подає нам імена сімох учнів Методія, хоч він мав їх понад двісті і то дияконів і священників. Імена сімох визначних учнів є ці: Горазд, Сава, Лаврентій, Климент, Наум, Ангелар, Константин. Там говориться, що були вони вперше ув'язнені, а після того з усіма слов'янськими священниками вигнані з Морави чи продані в рабство.

Тому що в'язнили учнів Методія в Нітрі робилися висновки, що їх зловили і привели до Нітри, столиці Віхінга. З цієї самої причини далі робимо висновки, що вони мусіли жити спільно, в монастирі Методія, тому що їх могли легко всіх зловити. До них, ув'язнених,

ніхто не міг прийти, щоб їх відвідати чи побачити. Вкінці Святополк і Віхінг вирішили вигнати їх з Морави. Частину з них, а це молодших, продали жидам у рабство. Але частина з них втекла. Розділилися на групи, щоб легше обминути переслідувань. Одні пішли вздовж Дунаю і дісталися до Болгарії.

„Воїни, взявши Святих, вивели їх з міста і, роздягнувши їх, вели нагих. Терпіли від холодного вітру, який дув у тім подунайськiм краю..., а як уже були далеко від міста, ті, що їх вели, залишивши їх, повернулися назад”. (Ж.М.)

З наведеного бачимо, що були вигнані наприкінці 885 року або на початку 886 року.

Ті, що були продані жидам, були підведені як раби на продаж до Венеції. Там їх викупив один візантієць і відвіз до Константинополя, де про них постарався цісар Василь. Деякі залишилися в Константинополі, як священники, інших післав до Болгарії. Між болгарськими були: Климент, Наум і Ангелар. Константин, званий Преславський, уже раніше був у Болгарії, де його залишив був Методій, вертаючись з Царгороду. Климент і Наум походили з Болгарії; Константин правдоподібно з Панонії, а звідки походив Ангелар, невідомо. Климент заснував монастир в Охриді і помер, як єпископ, у 916 році, і був похоронений в Охридськiм монастирі. Вивчив коло 3,500 учнів. Наум помер в 910 році також в монастирі який заснував, Константин заснував школу в Преславі, де був єпископом. Ангелар незабаром по приїзді до Болгарії помер.²⁰⁴

„Життя” ніщо не говорять про долю Горазда, Сави й Лаврентія. Приймаємо за певне, що Горазд, Сава й Лаврентій та ще багато з-поміж учнів Методія, яким Болгарія була надто далека і чужа, перейшли на ближче і рідне їм Історичне Закарпаття. Доказ того „приймаємо за певне”, виявлений в великому поширенні християнства на Історичному Закарпатті, християнізації мадярів і християнізації Руси-України, як про це говоримо далі.

Константин Порфірородний пише: „Багато учнів пішло до сусідніх народів болгарів, хорватів...” Тут зазначаємо, що Історичне Закарпаття звали тоді Болгарією, бо було частиною Болгарії, і Хорватією — після племені білих хорватів. Але це не значить, що вони пішли до Галичини, як думає Чубатий, А. Великий і Нагаєвський. В Галичині ще не була рільня підготована, її підготували вони аж по переході із Закарпаття.

Горазд — був закарпатцем. Це виводимо з його імені. Горазд — виключно українське закарпатське слово (в цій вимові ще й тепер), значить — добробут. „Жий у горазді! — Мав би ти, сину, горазд!” слова благословення батьків. Ні чеська, ні словацька мова Великої Морави не знали ані не знають слова „горазд”. Отже Горазд закарпатець, так його звали, коли ще був поганином; це ім'я геній Константина-Кирила залишив і при хрищенні, бо це гарне ім'я і не противилося традиції християнства. А якщо йому при хрищенні змінили ім'я Горазда на інше, в практиці воно залишилося, так як, напр., Володимир Великий, похрищений Василем, але надалі називали його Володимиром.

Що Горазд був закарпатець, не з Морави, бачимо й з того, що Святополк його не прийняв на наступника Методія. Слова „Життя”, що „цей є вашої землі муж” не мусіли означати Велику Мораву, але територію слов'янську, так могли тоді називати цілі області, бо тоді не було обмежень. Думаємо, що слова „ваш” і „вашої землі муж” треба розуміти як „слов'янин”.

Цей Горазд був єпископом, а перебравши управу по Методієві, став архієпископом. „І вказав їм на одного з відомих учнів своїх, називаного Гораздом, і сказав: „Цей з вашої землі свобідний мужчина, вчений добре в латинських книгах, правовірний. Це нехай буде воля Божа, і ваша любов, як також і моя”^{204 a}. А „Життя Климента Охридського” пише, що Методій „священників, дияконів і субдияконів в області своєї Церкви лишив двісті. Між ними першість зискав собі Горазд... якого сам Методій, доживаючи останню годину, проголосив Моравським архієпископом”^{204 b}, а далі пише, що Горазд дуже добре володів обома мовами: слов'янською і грецькою.^{204 c}

Уряд архієпископа почав Горазд виконувати відразу. На похороні Методія відправляв літургію і всі обряди в трьох мовах: грецькою, латинською і слов'янською, — згадує болгарська легенда.

Що Горазд був архієпископом видно з того, що був головою делегатів своєї Церкви в переговорах з франконським священством і Святополком. Франконське латинське священство знало, що він є архієпископом, бо трималося засади: „Горазда переможемо і робимо йому перестороги... кричали блудники... бо коли б залишився жити, знову ожив би нам Методій”.²⁰⁵ Методій міг ожити в Горазді як архієпископові. І Рим знав, що Горазд є архієпископом. Папа Стефан УІ по смерті Методія писав: „Наступникові, якого Методій, наперекір всім правилам святих Отців, осмілюється назначити, нашою апостольською владою заборонити служити, доки він сам не з'явиться до нас і особисто не пропонує свою справу.” Папа не писав, що вчинок Методія — назначення по собі архієпископом Горазда неправосильний, але лише „заборонити служити — виконувати свій уряд, доки нам особисто не представиться”. А ця заборона стосується не священства, але єпископства. Папа не писав би, коли б Горазд не був єпископом. Аджеж, папа не міг цікавитися звичайним священником і справу звичайного священика легко вирішив би сам Віхінг.

Є дані, що й останні, поіменно згадані учні Методія, були єпископами і то ще на Мораві, та ж і Горазд, як архієпископ, потребував хоч двох єпископів — суфраганів. Болгарський Синодик в 1211 році так подає єпископів з-поміж учнів Методія: Горазд, Климент, Сава, Наум.

Не можемо не токнути деяких закидів проти єпископства Горазда та інших. Хоч „Життя” виразно говорять — як ми цитували, — що Горазд був єпископом-архієпископом, проф. М. Чубатий пише: Методій був митрополитом для великоморавської держави включно з Нітрою та Панонією. Однак на ділі не мав митрополії, бо не мав принайменше двох суфраганів-єпископів, як того вимагали церковні канони (ІУ та УІ), прийняті на першому Нікейському соборі в 325 році. Тим чином Методій не міг висвячувати нових єпископів та розбудовувати нові єпархії для своєї митрополії на новонавернених територіях, зокрема Білої Хорватії.²⁰⁶ Чубатий сумнівається, що Методій висвятив Горазда неканонічно на архієпископа, (значить, не маючи ще двох співсвятителів), а як причину того наводить, що Методій „був святець”.²⁰⁷

Дивні висновки. Проф. Чубатий напевно читав згадані „Життя”, напевно знав, що Методій перед смертю ішов в Царгород, де виконали всю його волю, отже, мав можливість висвятити своїх учнів цілком канонічно, а що висвятив їх — це потверджують „Життя”. Наперекір тому М. Чубатий готовий повалити всю працю Константина-Кирила й Методія й перемінити її в ніщо лише тому, що Методій не мав суфраганів, що був „святець”. Чи ж на стільки був Методій обмежений, що лишив усе напризволяще — працю, посвячену трудами, боями, терпінням, в'язненням, що залишив

на зневіру двісті учнів, яких вивчив і залишав — лише заради дрібниці? Та ж висвячення правосильне і від одного єпископа. Це Методій знав. Знає це теж проф. Чубатий. Ні, Методій „як святець”, якраз тому що святець, рятував Церкву і не побоявся переступити приписи канонів, так як не побоявся екскомунікувати Віхінга. Методій вмирав і бачив в небезпеці архієпархію, тому висвятив єпископів... хоч декотрих висвятив у Царгороді, але висвячував ще й на Мораві інших і то на очах народу, з метою, щоб нарід бачив, що вони єпископи, щоб вірні бачили й вірили... Тому кричали франконські латинські місіонери: „в Горазді нам ожив би Методій!...”

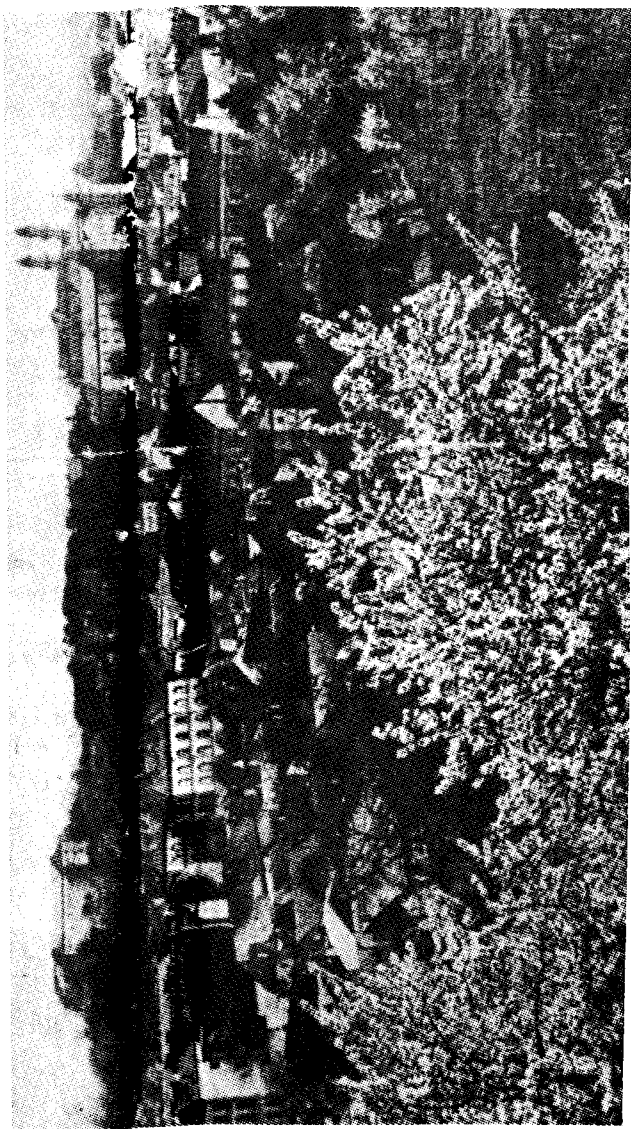
Архієпископ Горазд не пішов в Болгарію — осередок. Він вернувся до дому, на Історичне Закарпаття. Уже відомий П. Шафарик висловив думку, що Горазд із Савою та іншими пішли до північнозахідних границь Болгарії самостійно, значить, іншою дорогою. Це впливає з того, що ім'я Горазда наведене в списку болгарських архієпископів з 1145 року зразу за ім'ям св. Методія і перед ім'ям Климента Велицького, а також з Григоровичового констатування про велику людову й богослужбову традицію і почитання цього святого як передового зі святих семипочитників.²⁰⁸

З Гораздом пішло багато учнів, а між ними Сава і Лаврентій, напевно оба єпископи. В Методія з Гораздом було більше закарпатських учнів. З ними пішло багато священників з Морави; всі вони були одружені, отже відходили зі своїми сім'ями. Близьке Закарпаття було їм вигідне. Крім того вони знали, що на Закарпатті є єпархія, архієпископство і священство.

Історичне Закарпаття в християнстві так зміцніло, що архієпископ Горазд міг вказати напрям на Київ! — а при тому ще й продовжувати тристолітню боротьбу за східне християнство в мадярів.

Спершу погляньмо на це останнє. Бо там побачимо дальші докази про християнство і єпархію на Історичному Закарпатті. А теж доказує правильність нашої думки.

Загальний погляд на Ужгород
(на горі вліво — Замок, вправо — еп. резиденція і собор)

ІУ

ДАЛЬШІ ДОКАЗИ ПРО ХРИСТІЯНСТВО І ЄРАРХІЮ НА ІСТОРИЧНОМУ ЗАКАРПАТТІ

В попередній частині ми бачили, що Історичне Закарпаття було християнське і мало єрархію: архієпископа і єпископів ще перед приходом мадярів. У 896 році напали на Історичне Закарпаття мадяри, які після боїв з князем Лаборцем пішли на Задунайщину. На початку XI століття мадяри почали повертатися і поволі забирати окремі області Історичного Закарпаття. Найскоріше, боями проти князя Охмута, захопили Нижнє і Середнє Потисся і Залісся. Тоді зліквідували вони Вихорське єпископство і монастир східного обряду в Марошграді. (Про це точніше буде мова далі). Але минуло ще ціле століття, поки захопили, як останню частину Історичного Закарпаття, теперішню Закарпатську область УССР і Пряшівщину.

Мадяри захопивши українські землі, переймали від українського населення мову, культуру й християнство. Погляньмо, що про це пишуть мадярські історики: „Але найбільшу роль відіграли слов'яни в християнізації мадярів і поширенні християнства. Християнські слова, наприклад: керест, молост та інші ми перебрали із слов'янських мов, частинно з болгарськослов'янської, частинно від задунайських слов'ян. Булчу і Дюла, мадярські вожді, вже в середині X століття охрестилися в Константинополі”. В навершенні мадярів до християнства найбільшу заслугу має священство слов'янських народів Мадярщини”.²⁰⁹

У 1971 році видав книгу Імре Тимко, теперішній греко-католицький єпископ в Гайдудорозькій єпархії в Мадярщині. Книга розміром 544 сторін має назву: „Східне християнство, Східні Церкви”.^{209а} Дані з цієї книги будемо точно цитувати. В цій книзі І. Тимко пише: „В кінці VII століття джерела говорять про значні поселення слов'ян і в Потиссю, Семигороді, Карпатах і між Дунаєм і Тисою”.²¹⁰ Напевно на території Мадярщини було східне християнство й вірні, бо в могилах з VII-VIII століть аварського походження знайдено часто „візантійські хрести”.²¹¹

„На основі Аноніма в Нижнім Потиссі володів болгаро-слов'янський князь Глад; він, як подає хроніка Аноніма, помагав Борисові, болгарському ханові християнізувати болгарів”.²¹² Нарід Глада був християнський. Глад перепустив мадярів на Задунайщину без бою. Населення Глада в його країні злилося з мадярами, передаючи їм східний обряд християнства.²¹³

Ми вже бачили, що тими "болгаро-слов'янами" на Історично-му Закарпатті були лише предки теперішніх українців. Інші слов'яни там не були, ні перед тим ні після того. А це, крім інших доказів, до к а з у є м о х р и с т и я н с ь к и м и словами, що їх мадяри перебрали. (В дужках даємо мадярське слово українськими буквами, так, як по-мадярськи вимовляється, а далі мадярськими буквами, так, як це слово по-мадярськи пишеться. Зазначаємо для читача, що латинське а без наголосу читається по-мадярськи як українське "о" буква "а" з наголосом, як українське "а").

крест — (керест, kereszt)
християнин — (керестийнь, kereszteny)
христини — (керестельні, kereszteni)
св. Вечер'я — (сент вочоро, vacsora)
Вечірня — (вечерне, vecsernye)
милость — (молост, malaszt)
піп, поп, попонько — (поп, попочно, pap, papocska)
чудо — (чодо, csoda)
пекло — (покол, pokol)
середа — (сердо, szerda)
четвер — (читиртик, csütörtök)
п'ятниця — (пінтек, péntek) і т. д.
Навіть слово Бог-істина, по-мадярськи „Іштен, Isten” походить від українського слова „істина”.

Дуже важливим доказом є назва Господа нашого Ісуса Христа. Слово "Господь, Пан", по-мадярськи "УР" в мадярській мові за-садничо вживається лише після прізвища, напр., пан Надь — Нодь ур. — Лише при назві Ісуса Христа те слово "господь, пан — ур" вживається перед прізвищем: "Господь Ісус Христос — Ур Сїзуш Крістуш". Це також перебране із слов'янського вживання разом з християнством.

Спеціально і навмисно вказуємо тут на ці християнські назви, особливо на слово **крест — керест**. Моравські слов'яни вживають слово "кріж", отже, мадяри могли взяти ті християнські слова лише від слов'ян Історичного Закарпаття — це значить від українців. Крім того ми бачили, що мадяри зліквідували Великоморавську державу; з неї залишилися лише руїни, які тепер відкопують чеські археологи. Також Нітрянщина, на теперішній Словаччині, будучи під управою Віхінга, залишилася в латинському обряді і не могла поширювати церковно-слов'янські терміни.

Мадяри прийняли також дуже багато українських слів. Наведемо хоч частину.

зображати — абразолні, ábrázolni
обруч — обронч, abroncs
обрус — оброс, abrasz
стіл — остол, asztal

столяр — остолош, asztalos
Бог-Істина — Іштен, Isten
баба — бабо, bába
боб — боб, bab

забобон — бобоно, babona
баран — барань, barany
баранчик — баранько, bárányka
брат — борат, barát
борозда — бораздо, barázda
барда (топір) — бард, bárd
барка — барко, bárka
башта — баштьо, bástyа
бесіда — бесейд, beszéd
бесідувати — бесилні, beszélni
буйвол — біволь, bivaly
бук — бік, бүк
блоха — болго, bolha
бовван — балван, balvány
борона — бороно, barona
брита — боротно — borotva
бречка — брічко, bricska
борсук — борз, borz
бурян — бурян, burjan
брошка — брош, bros
буйний — буйо, bujó
ціль — цил, cel
цілити — цілозні, célazni
ціп — чийп, csép
цівка — чийв, csev
внук — уноко, unoka
вечеря — вочоро, vacsora
варта — варто, varta
вулиця-улиця — утцо, utca
вандрівник — вандор, vándor
ворожити — ворожолні, varázsolni
ворон — ворйу, varju
воробець — верийб, veréb
вести — везетні, vezetni
воск — віоск, viasz
відра — відро, vidra
відро — ведер, veder
вінко — вінко, vinkó
вірш — верш, vers
вили — вілло, villa
вихор — вігор, vihar
віко — вийко, véka
воевода — войдо, vajda
вітрило — віторлот, vitorlat
волокни — вонзолні, vonzolni
волочити — вонтотні, vontatni
зубела — зобол, zabol
залог — залог, zálog
замок — зар, zár
заводити — закогні, zokogni

зелений — зилд, zöld
звук — зинге, zöngе
диня — дїне, dinya
дойка — дойко, dajka
дойчити — дойкальні, dajkálni
дошка — деско, deszka
двір — удвор, udvar
дворник — удворнок, udvarnak
дорогий — драго, draga
дріт — дровт, drót
дротар — дровтар, drótos
дуда — дудо, duda
діжа — дийжо, dezsа
гагати — гагогні, gáogni
гарцювати — горцолні, harcolni
голуб — голомб, galamb
горбатий — гирбе, görbe
галиба (клопіт) — голібо, galiba
губа — гомба, gomba
гній — гоной, ganaj
гатити — гатолні, gátolni
гать (гребля) — гат, gát
граблі — геребле, gereblye
гати — готьо, gatyа
грізд — герезд, gerezd
горлиця — герлице, gerlice
гунар — гунар, gunar
глиста — гілісто, giliszta
гребсти — геребелні, gerebelni
галушка — голушко, haluska
хами — гам, ham
хиба — гібо, hiba
хоснувати — госналні, használni
хосенний — госнош, hasznos
хосен — госон, haszon
хотар — готар, határ
хор — кор, kar
куля — гольо, golyó
каша — кашо, kása
колач — колач, kalács
клепач (молот) — колопач, kalapács
колос — колас, kalász
канта (конівка) — конно, kanna
казан — козан, kazan
каня — каньо, kánya
карась — карас, karász
кропець — копор, kapor
капуста — капосто, kaposzta
кочан — кочан, kocsán
копито — копто, kaptа

котловина — котлон, katlon
ковпак — колпог, kolpag
клітка — калітка — колітко, kalitka
кіш — кош, kas
каравай — корой, karaj
картач — кортач, kartács
карта — картьо, kártya
кастроля — койстро́н, kajsztron
коса — косо, kasza
косар — косаш, kaszar
косити — косалні, kaszálni
копати — копалні, kapálni
короткий — курто, kurta
комин — кийминь, kemeńy
кум — комо, кома
куколь — конколь, konkoly
кухня — коньго, konyha
копіє — копйо, kópja
коцка — коцко, kocka
ковбаса — колбас, kolbasz
керма — кормань, kormany
корчага — коршов, korsó
кошара — кошар, kosár
коштувати — коштолні, kostolni
кост (харч) — кост, koszt
коткодакати — коткодачолні, kotkodácsolni
ковач — ковач, kovács
колиба — коли́бо, kaliba
квас — коvas, kavas
книга — киньв, kőnyv
круг — кир, kőr
камінь — кив, kő
кукурудза — кукорі́цо, kukorica
ключ — кулч — kulcs
ключар — кулчар, kulcsar
лада — ладо, láda
ляк — лок, lak
лямпа — лампо, lámpa
ланц — ланц, lant
лапа — лаб, láb
лопата — лопат, lapát
лодка — лодік, lodik
лиловий — ліло, lila
лелія — ліліом, lilium
лен — лен, len
літер — літер, liter
лобода — лободо, loboda
лавиця — ловцо, losa
лом — лом, lom
мак — мак, mak
малина — мално, malna
млин — молон, malon
млинар — молнар, molnar
мама — момо, mama
мамляти — момлосколні, momoloszkolni
мерена — марно, márna
мазання — маз, maz
медвідь — медве, medve
міряння — мийриш, mérés
мірник — мирник, mérnök
міра — миртик, mérték
міряти — мирні, mérni
майстер — мештер, mester
мед — мийз, mez
межа — межде, mezscye
мета — мийто, meta
мох — мог, moh
морква — мурок, murak
мова — мондаш, mondas
мовити — мондоні, mondani
моль — моль, moly
монастир — моноштор, monostor
мотовило — мотоло, motola
мукнути — мукконі, mukkani
моззір — можар, mozsár
музика — мужіко, muzsika
музикант — мужікущ, muzsikus
німець — ниймет, nemet
німий — ниймо, néma
олій — олой, olaj
обід — ебийд, ebéd
обідати — ебийделні, ebédelni
обруч — обронч, abroncs
опадати — оподні, apodni
острів — естерве, eszterve
огірок — угорко, ugorka
обволок — облок, ablak
олово — олом, olom
оцет — ецет, ecet
устриця — остріго, osztriga
під — подлаш, padlás
під (стеля) — под, pad
підлога — подло, padló
плащ — полашт, palást
палиця — палцо, palca
палата — полото, palota
паленка — паленко, pálenka
пантлик (лента) — пантлік, pantlik
паприка — поприко, paprika

пара (двоє) — пар, par
пара — паро, para
парний — парош, páros
паристий — парош, páros
пастир — пастор, pastar
пасоля — посуль, paszuly
пажить — пашіт, pázsit
потік — поток, patak
підкова — потков, patkó
пава — паво, páva
павук — повк, pók
печеня — печене, pecsenye
печать — печийт, pecsét
пекар — пийк, pék
полова — пельво, pelyva
полиця — полц, polc
плісень — пенійс, penész
пустиня — пусто, puszta
пушка — пушко, puska
пістунка — пестонко, pesztonka
петрушка — петрежелем, petrezselyem
пивниця — пінце, pince
пістоля — пістоль, pisztoly
піструг — пістранг, pizstrang
прати — пірілні, pirilni
притвор — пітвор, pitvar
плетька — плетьке, pletyke
погар — погар, pohar
павук — повк, pók
покровець — покровц, pokroc
порох — пор, por
паздір'я — поздорйо, pozdorja
проба — пробо, proba
пробувати — провбалні, próbálni
пустошити — пустітоні, pusztítani
папуга — попогаль, papagaly
раб — роб, rab
грабувати — роболні, rabolni
рій — рой, raj
рак — рак, rak
рама — рамо, rama
ріпа — ртіпо, rera
рідкий — рідко, ritka
робити — роботалні, robotálni
руїна — ром, rom
рівнина — ровно, rona
рядна — рондь, rongy
решето — рошто, rosta
рож — рож, rozs
рожа — ровжо, rozsa
редьква — ретек, reték
сани — сан, szan
сіль — шов, só
сторож — стражо, sztrázsa
свобідний — собод, szabad
свобода — сободшаг, szabadsag
сойка — сойко, szojko
сливочка — сілвочко, szilvacska
скалка — салко, szalka
солома — солмо, szalma
сокира — секерце, szekerce
солонина — солоно, szalona
спорий — сопор, szapor
сорока — сорко, szarka
січка — сечке, szecske
скриня — секрийнь, szekrény
сіно — сийно, széna
скела — сікло, szikla
слива — сілво, szilva
сичати — сісцени, cicserni, sziszegni
сито — сіто, szita
сіяти — сіталні, szitalni
сукня — сокньо, szoknya
сука — суко, szuka
слово — сов, szo
слуга — солго, szolga
служити — солгаліні, szolgálni
служниця — солгало, szolgalo
сусід — сомсйід, szomszéd
ссати — сонні, szopni
січка — сечко, szecska
салата — шолато, salata
стіл — остол, asztal
табля — табло, tabla
табор — табор, tábor
ткач — токач, takács
танець — танц, tánc
топтати — топодні, tapodni
товариш — тарш, tars
тягар — тегер, teher
теліга — теліго, telyiga
творити — теремтєні, teremteni
тісто — тийсто, tészta
тайна — тіток, titok
товмач — толмач, tolmács
тупий — томпо, tompra
турня (вежа) — торонь, torony
темниця — тимлиц, tömlöc
терти — тирні, törni

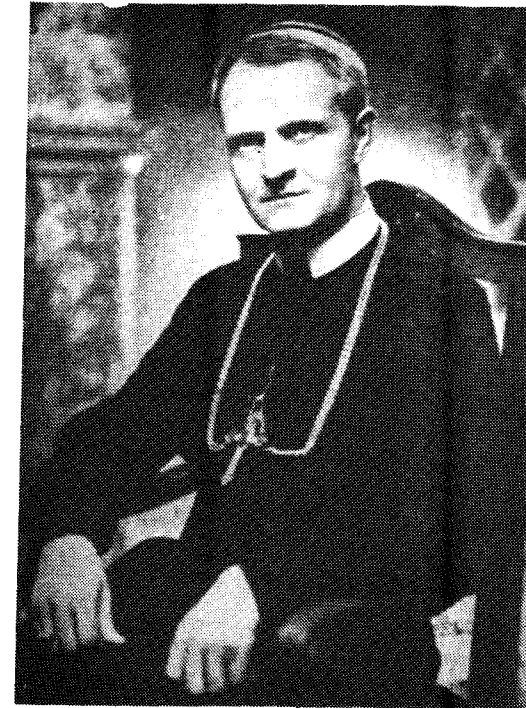
терня — тивіш, tövis
 трембіта — тромбіто, trombita
 трон — трон, trón
 тичка — тіч, tics
 угор — угор, ugar
 уськати — усітоні, uszítani
 соболь — соболь, szoboly
 чекан — чакань, csákány
 чіп — чоп, csap
 цебер — чебер, cseber
 челядник — челийд, cseled
 ціп — чийп, csép
 череп — черийп, cserép
 черешня — черешне, cseresnye
 чибук (люлька) — чибук, csibuk
 чин — чін, csin
 чиж — چیж, csiz
 чемерь — чимир, csömör
 човен — човнок, csonak
 шабля — собла, szablya
 шапка — шопко, sapka
 шовк — шелем, selyem
 шатро — шатор, sator
 щипнути — чіпні, csipni

іржа — рождо, rozsa
 іскра — сікро, szikra
 іго — іго, iga
 жорстокий — жорнок, zsarnok
 жупник (сніп) — жуп, zsup
 жупан — ішпан, ispan
 князь — кенийз, kenéz
 стольник — остолнок, asztalnok
 двірський — удворнок, udvarnok
 чудоватися — чодалкозні, csodalkozni
 череда — чордо, csorda
 ярмо — яром, járom
 ясла — ясол, jászol
 явір — явор, javor
 щука — чуко, csuka
 шишак — шішок, sisak
 шуба — шубо, suba
 чілка (чулка) — чулко, csulka
 чаша — чийсе, csésze
 ярок — арок, árok
 хворост — горост, haraszt
 застава — засло, zászló
 присташ — прісташ, prisztas

Це ми навели лише для інформації. Бачимо з попереднього списку слів, що мадяри перебрали від русинів назви багатьох предметів, які перед тим були мадярам невідомі. Так, це в першій мірі культура хліборобства (мадяри — кочове плем'я, училися від українців Історичного Закарпаття обробляти землю, тому перебрали назви ярин, дерев, збіжжя і хліборобського знаряддя), культуру промислу і ремесла, що в'язалася з обробленням землі; перейняли слова з ділянки організування війська і воєнної справи; слова щоденного життя, назви з устрою оселі, назви родинних понять, хатнього устаткування, одягу, будівництва, термінологію державного і суспільного ладу, термінологію християнства тощо. Зокрема вказуємо на староруські слова (наводимо для прикладу), "челядь", "рож", "дівер", які тепер, з незнання справи, закарпатці вважають мадярськими. Мих. Грушевський (том I.) наводить їх, як староруські, які на Закарпатті затрималися до сьогодні.

Засвоєння дуже багато слів з української мови до мадярської — констатує багато вчених. Мадярський вчений Данковські в своєму творі „Критико-етимологічний лексикон мадярської мови“ з 1836 р. нарахував між 4,668 корінними словами мадярської мови не менше 1,898 слів слов'янських. Ці висновки були підтверджені також вченим Міклошичем^{213а} який нарахував 956 мадярських слів слов'янського походження.

Ратуючи ситуацію, мадярські вчені твердять, що перебрані мадярами слов'янські слова не українські, але болгарські. Цим питанням зайнявся уже згадуваний нами учений Ю. Гуца-Венелін, знавець мадярської мови, болгарської мови і всіх слов'янських мов. Ю. Гуца-Венелін видав першу книгу, присвячену історії болгарського народу, відвідав Болгарію, був автором першої граматики болгарської мови, був одним із перших збирачів болгарської усної народної творчості; учений, що вивчив болгарську мову, літературу й історію, фольклор і народний побут болгар. Отже, знав болгар і при тому написав, що слов'янські слова в мадярській мові не болгарські, але руські, тобто українські. Мадяри „как кочующий народ начались причаться от русских всем хозяйственным вещам и работам. Сему доказательством есть, что венгерский язык премножество слов русских, а найпаче название хозяйственных вещей русские имеет ...”²¹⁴ В цьому питанні Ю. Гуца-Венелін великий авторитет.

Владика-Ісповідник Павло П. Гойдич, ЧСВВ, останній єпископ Пряшівський (1927-1960), помер за віру ув'язнений комуністами.

Звадалося б, що декотрі малярські слова не перебрані з української мови, але лише подібні до українських слів. Наприклад, слово „застава” по-малярськи „засло”. Але й такі слова, конкретно і це малярський мовознавець і дослідник Кнежа — відводить з українського.²¹⁵

Але маємо на це ще й інші докази. Щоб перейняти якесь слово із чужої мови, на це потрібний довгий час. Далі: слова з чужої мови переймають лише так і там, де взаємини народів є внутрішні, природні і постійні, якими були взаємини між мадярами і русинами виключно на Історичному Закарпатті, і то протягом століть, від самого початку приходу мадярів та їх осілого життя. Переймання, багатьох слів з української мови до малярської було б неможливе, коли б мадяри вже не знайшли на території теперішньої Мадярщини українців. Бо з болгарськими мадяри не мали таких зв'язків, щоб були витворені повищі критерії на перейняття болгарських слів до малярської мови.

Закарпатський історик Дулишкович про це так пише: „Що русини були тут (очевидно, під назвою слов'ян чи хорватів) до приходу мадярів, видно із впливу мови. Мадяри до їх мови і звичаїв пристосувались і цього не можуть приховати: так як і сама малярська мова була в більшій часті складена й із мови слов'яно-руських наших предків, які жили в Панонії; так само й релігія, якої протягом довшого часу мадяри трималися, була взята від слов'яно-русинів”.²¹⁶ „Так бачимо малярські слова, які походять із слов'яно-руських, слова, які русини вживали ще перед приходом мадярів в Угорщину, бо зустрічаємо їх уже в старослов'янських письмах і літургічних книгах. Із дійсності, що малярська мова має, між іншим, дуже багато слів із слов'яно-руської мови, треба робити висновок, що русини жили на території Угрії (Угорщини) ще перед приходом мадярів”.²¹⁶

На цю дійсність вказало більше закарпатських істориків і вчених, як ось, Іван Фогарашій-Вережанин, Михайло Лучкай та інші, а багато з них за цю сміливість мусіло потерпіти. Наведемо випадок Івана Фогарашія.

Іван Фогарашій (1786-1834) народився в Великих Ком'ятах Закарпатської області (район Виноградово). Теологію закінчив в Ужгороді і Трnavі. Від 1813 року був парохом в селі Роко-собо; 1814 року він є вже ректором теології в Ужгороді. Від 1818 року до смерті був парохом церкви св. Варвари у Відні. У Відні написав свої твори, що викликали велике обурення серед малярського суспільства. сталося це так: початком ХІХ ст. між мадярами почало зростати не лише національне пробудження, але особливо прагнення змадяризувати всі немалярські національності в Угорщині. Почали появлятися твори про велич Мадярщини, фальшиво написані історії, все з метою: вбити в ін-

ших національностях пам'ять про їх минуле і втопити їх в малярському морю. — Але збоку поневолених слов'ян постає освідомлюючий і оборонний рух, у всіх слов'ян в Угорщині появляються історичні і граматичні твори.

У 1833 році Іван Фогарашій, грекокатолицький священик-парох у Відні, видав свій науково-патріотичний твір. Знаючи минуле Закарпаття, вищість нашої первісної культури над малярською й бачучи спроби мадярів фальсифікувати історію, хочаки вказати нашому народові і світові правду, Фогарашій видав: „Русько-угорську ілі малярську граматіку”. Тут Фогарашій доказував, що малярська мова складається в більшості з українських слів, наводить цілий ряд доказів; тим самим вказав залежність малярської мови від української і первісну вищість української закарпатської культури, яку від нас перебрали мадяри. Мадярські шовіністи викликали обурення проти Фогарашія, а Фогарашій, хочаки повністю доказати повищу правду, ще того ж 1833 року видав у Відні спеціальну працю про походження й формування малярської мови під оглядом історичним, філологічним і етимологічним.^{216а} Фогарашій доказував правдивість своїх тверджень на основі історії, філології, етимології й граматики. Іван Фогарашій — це вчений, борець за правду й оборонець нашого славного минулого. Мадяри були безраді. Наукових протидоказів проти цієї історичної правди не мали (як і тепер не мають, бо й не можуть мати), тому вся малярська преса напала на Фогарашія з величезним обуренням і ненавистю. Автора назвали — „єретиком”.

Хоч І. Фогарашій, живучи і душпастирюючи у Відні, не належав до мукачівської, але до львівської єпархії, проте малярські уряди примусили Консисторію Мукачівської єпархії видати в малярських часописах проголошення, що Консисторія не годиться із доказами Фогарашія і боїться, щоб з причини поглядів Фогарашія не потерпів бідний народ, якого і так нищить холера: „со способом мишлення автора (це значить Фогарашія) ні св. Консисторія, ні подчинение ей вірущіє русакого язика” не годяться, і що в мукачівській єпархії метрики вже ведуться по-малярськи і що від сільських учителів і дяків вимагає Консисторія знання малярської мови, та щоб малярську мову вчили і в сільських школах.

Бачучи це насилля, тим більш виникає перед нами постать Івана Фогарашія, самітнього на скелі правди, в морі малярської фальші, яка після цього ще майже сто років працювала, щоб знищити, стерти, вимазати правду історії про силу культури українців Історичного Закарпаття. Іван Фогарашій — це передовий борець за історичну правду нашого народу Закарпаття.

* * *

Слов'янські слова, які перебрали мадяри до своєї мови, не могли перебрати від болгарів, бо з ними не були у зв'язках; крім того болгарі самі слов'янізувалися, самі перебирали слов'янську мову і то певно теж від українців Історичного Закарпаття.

Все це було б ясне, коли б мадярські вчені не трималися б засади: „Славіка нон легунтур — Слов'янське не хочемо читати”. Це тоді був знак погорди до всього слов'янського, а далі мета, щоб не бачити правду. Тепер ми це назвали б науковою обмеженістю. В минулому столітті мадярські вчені й невчені могли собі на такі вибрики дозволити, бо українці Закарпаття були безсилі, без можливості навчання, видавання книг, доказування правди.

Тому словацький вчений, археолог й історик Павел Дворжак у творі „Одкрите деїни” пише: „Слов'яни перемогли аварів і при тому зберегли свою культуру. Лише так можемо пояснити дійсність, що прибулі мадяри мали що перейняти від слов'ян, котрі там були після розгрому аварської держави, і то не лише назви з повсякденного життя, але й слова з життя адміністративного і правно юридичного”.²¹⁷

Мадяри первісно прийняли християнство східного обряду.²¹⁸ Їх два племінні начальники Дюла і Булчу (+955 р.) були в 948 році охрищені в Константинополі. Пишуть про це грецькі історики Йоаннес Скілітзес з XI ст. і Йоаннес Зонарес.²¹⁹ Звідти привели зі собою єпископа Іеротея, який осів на Задунайщині в Острохолмі (Острий холм — тепер Остригом).²²⁰ Дочка Дюли, Шарлота, пізніше мати Стефана I, була східного обряду. Іеротея висвятив патріарх Теофілакт на єпископа для мадярів. Це згадують грецькі письменники кінця XI ст.: Кедрин, Зонарес, Куропалатес, Скілитцес, а також Константин Порфірородний. Треба підкреслити факт, що єпископ для мадярів Іеротея осів на Задунайщині, в Остригомі, тому що тоді мадяри мали під своєю владою лише Задунайщину.

Мадярські історики не підкреслювали факт прийняття мадярами східного християнства; про це не говорили, вважали це лише епізодом. Розгляньмо, що про це пише згаданий І. Тимко в своїй книзі:

„Перший єпископ Мадярщини був грецького обряду, як і ті християни, яких мадяра зустріли в східній і південній частині нової батьківщини, тобто в Потиссі і Заліссі”.²²¹ „Значення Іеротея в минувшині так зменшували, що або називали це лише епізодом або ставили історичність Іеротея спірною”.²²² „Але існування Іеротея історичне, бо продовжувалось і після нього. Печать єпископа Теофілакта, Іеротеєвого наступника, показували в 40-их роках нашого століття в Нью Йорку на виставі старовинностей. Напис на тій печаті: „Господи, спомагай Теофілакта, єпископа турків” (так греки звали мадярів).²²³

Далі І. Тимко пише: „Никоновий Літопис, „Кормча книга” й один документ говорять про початки християнства в мадярів. Там говориться, що „пеони”, які називають себе „уграми” або „магерівами”, — ісповідують грецьку віру. Їх главу зовуть „Стефанос”. Мають у себе свого єпископа. Але тому, що не мали „власного письма, латинники пізніше на свою віру” перевели їх.²²⁴ — Цей Іеротея мав теж Літургікон. Знайшлася й похоронна проповідь його періоду, яка вказує на старослов'янську мову.²²⁵ На основі старослов'янської проповіді даного періоду можна зробити висновок, що Іеротея і Теофілакт були слов'яни, християни з Мадярщини, яких дали мадяри висвятити для себе на єпископів.

Тимко пише, що мадярські дослідники називали всі ці події лише „епізодом” і що це все зникло. Але є також мадярські вчені, які доказують, що це не епізод. Вказують, що в період Стефана I східний обряд був дуже поширений і сильний, а після того переважив західний обряд, який спершу утискував східний обряд і потім зліквідував його. Ця ліквідація закінчилася щойно в XIV столітті.²²⁶

* * *

В період володіння Гейзи (972-997), батька Стефана I, в цілій Мадярщині володів східний обряд. Латинські німецькі місіонери також ширили християнство, але без успіху, бо мадяри, переймаючи слов'янську мову, радше приймали слов'янський обряд ніж голошений німцями латинський. В той час латинський німецький єпископ Пілігрим писав папі Бенедиктові VII, що в Панонії вже є 7 єпископів східного обряду. До Пілігрима мадяри ставилися ворожо.²²⁷

Жінка Гейзи, мати Стефана I Шарлота (Шаролта, Шаролду, Саролду, Саролта), все зробила, щоб підтримати східний обряд. Вона була охрищена в східному обряді. В її дворі були східні священики. Або вона або дехто з її найближчих заснував Веспримський жіночий монастир східного обряду, посвячений Богородиці. Пізніше її син Стефан I дав засновний лист монастиря в грецькій мові.²²⁸ Так само були вже в період Гейзи східні монастирі в Тихоню і Паннонгольмі.²²⁹

* * *

Син Гейзи Вайк, охрищений в східному обряді на Стефана,²³⁰ ставши королем (997-1038), почав підкорювати мадярських племінних начальників. До східного обряду ставився прихильно, бо він і його жінка Гізелла I були в тому обряді охрищені. Д-р Гаджега, цитуючи мадярських авторів про прихильність Стефана I, в перших роках його володіння, до східного обряду, пише так: „Доказом цього є великий слов'янський вплив,

який являється сучасно у всіх галузях громадського і народного життя Мадярщини. Цей слов'янський вплив вказують слов'янські слова в мадярській мові. Уже ми вказали, що переможені закарпатські слов'яни стали вчителями своїх переможців мадярів у хліборобстві, господарстві, в будівництві хат й іншому, і що з цієї культурою передали свої слова мадярам. Це саме повторється і в часах Стефана I. Введені нові слова „ішпан” із слов'янського „пан”, „жу́па-меде” із слов'янського „межа”, королівський двір звався „удвор”, із слов'янського „двор”, надворний пан „надорішпан”, навіть титул самого Стефана I король — кіраль. Подібні слова: дворник „удворник” від „двора”. Посвідчення в правах називається по-мадярськи „прауда”, це слово „правда”. Ставало звичаєм, що вмираючий пан давав невольникові свободу з умовою, що той зобов'язався за свого бувшого пана щорічно дати відправити Службу Богу „за душу” пана, і тому так звільнені невольники-кріпаки звалися „душники” або „душноки” від слова душа.²³¹

„У Відні зберігається дотепер, у церкві Капуцинів, одна калитка, яку передання приписує Стефанові I, і на ній, золотом вишито, читаємо: „Буди ім'я Господнє благословенно от нині і до віка”.²³²

„Ще хочу згадати, що з XI ст. залишилися ще деякі образи для цілування. Це очевидно східний звичай, і досі в нас збережиний, що в наві храму при амвоні на аналої покладають образ ікону (звичайно храмового святого) для цілування. Такий прекрасний образ для цілування зберігається дотепер в Остригомі, в скарбниці тамошньої миртополичої базиліки”.²³³

„Коронаційний плащ Стефана I і мадярських королів, робота східних Веспримських монахинь, а на нім шовком і золотом ниткою по-мистецьки вишиті всі ікони руського іконостау із старослов'янським написом”.²³⁴

„В найстарших церквах Мадярщини (Білоградській і Веспримській) збереглися чисто східні ризи й інші церковні речі, які цим церквам подарував король Стефан I. Ось мадярський історик Катона,²³⁵ на основі літопису Туровця, подає, що Стефан I подарував Білоградській церкві два єпископські плащі, подібні до плаща архієпископського, краї яких були прикрашені золотом і дорогоцінними каменями. Отже, там первісно були єпископи східного обряду. Це підтверджує також історик Балудянський²³⁶ коли пише, що жінка Стефана I Гізела I подарувала до весприймського храму золоту й дорогими каменями прикрашену єпископську корону (мітру), „щоб в ній веспремський єпископ служив в грецькому обряді”.

Бачимо, що мадяри стали християнами східного обряду. Християнізаційну роботу серед мадярів могло вести лише священство Історичного Закарпаття і, або й священство Панонії,

якщо воно там залишилося. Тому кажемо „якщо залишилося”, бо Франконське священство, ліквідуючи великоморавську східну єрархію і священство, тим легше і скоріше зліквідувало Панонське східне священство. Та ж Панонія належала до Франконської держави, а Франконське латинське священство грозило ще Коцелеві за життя Методія. Інших слов'янських проповідників там не було і не могло бути. Велика Морава була знищена; в Нітрі, як ми вже бачили, був латинський обряд, а східний там ані перед тим, ще за Методія, не був допущений.

Документи свідчать, що християнізаційну роботу серед мадярів вело й латинське німецьке духовенство. Ми вже згадали місійну діяльність Пасавського латинського єпископа Пілігрима в часі володіння батька Стефана I, Гейзи. За володіння Стефана I поширював латинський обряд християнства в Мадярщині також німецький проповідник Бруно. Цей місіонер у своєму листі з 1006 року до німецького цесаря Генрика II описує свою місіонерську роботу і говорить, що в Мадярщині довго й даремно трудився.²³⁷ При тому про східний обряд він пише зневажливо: „мадяри лише тінь християнства прийняли і їх віра, помішана з поганськими ідеями, ще гірша як саме поганство”.²³⁸

Але цей лист Бруна, визначного місіонера католицької Церкви, для нас дуже важливий. Констатує, що мадяри прийняли християнство східного обряду. Це дуже важливе, тому що мадярські історики старалися замовчувати або й заперечувати цей факт.

* * *

Однак у другій половині володіння Стефана I обставини змінилися. Перша жінка короля Стефана I, Гізела I, померла. По її загадковій смерті „правдоподібно св. Адальберт (Войтех) порадив Стефанові I одружитися з баварською принцесою, німкою, дочкою цесаря Оттона, також Гізелею II. Ось так почало більше поширюватися в Мадярщині західне християнство, бо з Гізелею II прийшло до Мадярщини багато німецьких лицарів”.²³⁹ Згаданий Войтех походив з Чехії, звідки 995 року мусів втекти і зі своїми ченцями спершу оселився в Нітрі, а відтак знайшов притулок в Мадярщині, де заснував перший латинський монастир.²⁴⁰ Цей фанатичний чернець вдруге охрестив Стефана I, тепер вже в латинському обряді.²⁴¹ Тому мадярські історики хрещення Стефана I подають як завгодно їм: одні, що був охрещений у східному, другі що в латинському обряді. Тимко пише, що вдруге хрестив Стефана I пасавський єпископ Пілігрим,²⁴² а цю акцію підготував Войтех.

З Гізелею II прийшли до Мадярщини на місійну роботу німецькі єпископи, священство і багато ченців Чину Бенедиктинців.²⁴³ Мадярський історик Катона²⁴⁴ пише: у дворі Стефана I були італійські, німецькі, французькі й чеські латинські єпископи з Чину Бенедиктинців. А другий визначний мадярський історик Карачоні пише: „Приходили й монахи в більшому числі з усіх сторін, особливо з Італії ... ще й з Франції ... але, природно, найбільше їх прийшло зі сусідньої Баварії”.²⁴⁵ — Ці всі, за допомогою німецьких лицарів, почали не лише місійну роботу, але й боротьбу проти східного християнства в Мадярщині.

Мадярські історики замовчували друге подружжя Стефана I. В цьому їм допомагало те, що й друга жінка Стефана I була на ім'я Гізела. Затаювання другого подружжя Стефана I так їм вдалося, що не знали про це не лише люди з вищою освітою, а навіть священство. Не знав про це ані закарпатський визначний історик д-р В. Гаджега, сам священник, тому й зробив неправильні висновки про період володіння Стефана I та про діяльність латинського єпископа і латинізатора Герарда.²⁴⁶

В обороні старої віри східного обряду — проти латинізації став племінний князь мадярів Копань, прихильник східного обряду, близький родич Стефана I. Повстання Копаня, яке вибухло у 997 році, було зліквідоване вже наступного року при допомозі німецьких військ. Копань був зловлений і четвертований. Частина його трупа вивісили на брами Остригому (Острога холму), Весприйму і ще двох міст, щоб застрашити тих, які супротивилися новій політиці Стефана I.²⁴⁷ „За Стефаном I стояли особливо німецькі лицарі, які прийшли до нього з його невістою, баварською принцесою Гізелою”.²⁴⁸ „Король Стефан I за допомогу проти Копаня віддячився своїм союзникам. Свідчить про це грамота, дарований документ панонгольмського монастиря латинським монахам. Це незаперечний факт, докладений і в писемних джерелах”.²⁴⁹

„Силу Копаньових прихильників не зломила смерть Копаня, також в дальших роках. Наробили вони багато клопоту ще й наступним володарям”.²⁵⁰

Настала боротьба між прихильниками західного і східного християнства. Рішалося про те, якого обряду християнства буде Мадярщина, а разом з тим, чи буде вона слов'янська, чи мадярсько-німецька.

Над цими подіями зпинимось докладніше, тому що тут одночасно настала третя боротьба Історичного Закарпаття за свою свободу. (Перша боротьба — при нападі мадярів на теперішню Закарпатську область за часів князя Лаборця у 896 році. Друга боротьба в обороні свободи Потисся, яке загарбував військовою силою Стефан I.)

Держава короля Стефана I первісно простяглася лише в степовій рівнині, в західній частині дунайської китловини, частині, сприятливій для кочування, на якій мадяри в дійсності осіли. Стефан I почав поширювати границі Мадярщини. Спочатку ліквідував племінних мадярських начальників і це жорстоким способом. Відтак загарбав війною Нижнє, а потім Середнє Потисся і Залісся, частину Історичного Закарпаття, вже тоді звану Мархія Рутенорум.

* * *

Подивімся на це ближче:

В південній частині Історичного Закарпаття, на території від ріки Марош до гір Залісся і до Дунаю, володів Ахтум, князь „болгарських слов'ян” у Нижнім Потиссі; тоді вже відомих, яких називали русинами. У своїй столиці Марошград (на річці Марош) мав слов'янський монастир імені Івана Христителя, монахів східного обряду. Історики твердять, що в Марошгряді, в монастирі, був теж осідок єпископа. Це дуже правдоподібно і доказується тим, що Стефан I по здобутті Марошграду зразу заснував там латинське єпископство, а ченці східного обряду були з монастиря вигнані й монастир зайняли латинські Бенедиктинці. Цей князь Ахтум поставився збройно проти загарбницьких затій Стефана I, але через зраду був розбитий Чонадом, вождем військ Стефана I. В бою князь Ахтум був убитий. Оборона руського князя Нижнього Потисся була завзята. Полягло багато наїздників. Найстарший тогочасний мадярський історичний документ „Життя Герарда (Геллирта)” пише: „Тіла християн, які полягли в бою, позбирали і понесли до Марошграда і похоронили на цвинтарі грецького монастиря св. Івана Христителя, бо в тій околиці тоді іншого монастиря не було”.²⁵¹ Зрозуміло, автор під „християнами” розумів лише поляглих від наїзника. По здобутті міста Стефан I змінив назву Марошграду на Чонад, бо так називався його воєвода. Цей Чонад вигнав з Марошграду ченців східного обряду, а їх монастир передав Герардові та його 12 німецьким ченцям із Чину Бенедиктинців. Вигнані східні ченці оселилися в оселі Оросланоші (орос — значить — руське), але й звідти вигнали їх латинські ченці. Цей монастир в Оросланоші, вже як латинський, був спустошений татарською навалою і, хоч опісля був обновлений, в роках 1256-80 перестав існувати. Згаданий документ зразу додав, що в Чонаді Стефан I зразу оснував латинське єпископство. Це важливий доказ того, що там уже було руське єпископство, на місце якого поставили латинське. і новіші археологічні розкопки доказали, що згаданий монастир в Марошграді-Чонаді був монастир ченців східного обряду, не грецький, а слов'янський.²⁵² Тимко про це так пише: „В Марошгряді була столиця володаря Ахтума. Там був монастир східного

обряду. Ахтум був вірний східному обрядові. Ахтумів військовий начальник Чонад утік до двору Степана I, здається, з тієї причини, що ходив за жінкою Ахтуна. Чонад прийшов із військом Стефана I й переміг Ахтума. По перемозі виселив з Мароша східних ченців, а Марошський монастир передав латинському єпископові і монахам латинського Чину. Так почала в Потиссі ширитися латинізація. А це означало початок ліквідації східного обряду”.²⁵³ „У 1868 р. відкрили в Чонаді фундаменти церкви грецького стилю. Це останки з будови X століття, а в ній знайшли і христительницю. У 1899 році від Чонаду на південь знайшли золоті посудини, на яких написані слова є взяті з водосвяття східного візантійського обряду. Між ними є посудини болгарського походження з IX століття. А це докази, що тоді ця країна була східнохристиянською”.²⁵⁴

Тут ще зокрема підкреслюємо документовану дійсність, що населення Потисся Нижнього й Середнього, яке загарбав Стефан I, називалося вже тоді руським. Здобувши ту частину Історичного Закарпаття. Стефан I бачив його культурну вищість і назначив князем для тамошніх русинів свого сина Емерика. Емерик став князем цієї країни з титулом „дукс Руїзорум — князь Русинів”. Стефан I це зробив, щоб тим чином прихилити собі русинів Потисся. Ці дані подає вістка Гілдесгеймської хроніки за 1031 рік, яка говорить про смерть на ловах сина Стефана I, Емерика і називає його „князем русинів”. Ця країна вже тоді в документах зветься „Мархія Рутенорум”.^{254a} Отже, ця „Мархія Рутенорум” — це не теперішня Закарпатська область УССР, (як це пояснювали декотрі не-історики), це Нижнє й Середнє Потисся, південна частина Історичного Закарпаття, як на це правильно вказує чеський історик Халовпецкі: „Одночасно із зникненням вісток про болгарських слов’ян на Потиссі, знаходяться дані в історичних джерелах про руських слов’ян в тій країні, отже виходить, що визначення в джерелах: „слов’яни болгарські” стосувалося лише їх політичної приналежності до старої болгарської держави, та що властиво ті самі слов’яни сиділи в Потиссі і лише їх визначення в джерелах відносно до часу й обставин змінялося. Це є особливо важлива і майже незамічена вістка десь з 1184 року, яка називає єпископство вихорське єпископством руським”.

Тим стає зрозумілішим, чому вже в 1031 році воєвода Емерик, по здобутті цієї провінції, називається „князем руським — дукс Руїзорум”, і чому це „конфініум”, яке в 1075 році називається „конфініум Біхар”, в Аноніма називається „конфініум Рутгенорум”, пригадується в 1131 році як „Мархія Рутгенорум”. А ми ще до цього додамо назву карпатських перевалів з 1241 року „Порта Русціє” і назву Карпат з 1285 року „Алпес Рутгенорум”.

Ліквідацією східних єпископств і монастирів у Потиссі почалася ліквідація Східної Церкви в Мадярщині. Але ця ліквідація не пішла легко. Прихильники східного обряду між мадарами, а було це все простолюддя, і також Історичне Закарпаття не піддалося легко. Їх надія була в престолонаслідникові Емерикові, синові Стефана I, „князеві русинів”. Він здійснював їх надії. Ще за життя батька, Стефана I, мав бути коронований королем Мадярщини, але 2 вересня 1031 року, шість днів перед коронацією Емерик помер наглою смертю. Стефанові I сказали, що це нещасний випадок — „розірваний на полюванні диким вепром”. Але криваві події, які в Мадярщині настали, вказують, що престолонаслідник Емерик помер не від звіря, але в наслідок змови його мачухи, в спілці з німецьким латинським священством і лицарством. Емерик мусів бути зліквідований, бо він був прихильником східного обряду. У Тимка^{254b} ми прочитали, що його нареченою була донька візантійського двору. А це дуже багато говорить. Це латинники не могли прийняти.

По смерті Емерика в державі настала велика боротьба, яку мадярські історики назвали „боротьбою з поганством”, а справді це боротьба проти східного християнства, як це відкрила історія.

Погляньмо хоч побіжно на ці події:

По смерті Емерика надійним претендентом на мадярський трон став небіж Стефана I, або, як декотрі дослідники його називають, „братняк” Вазул (Василь), що мав жінку з Русі,^{254b} який „притримувався поганських звичаїв” — так тоді називали християн східного обряду. Але Гізеля II з латинським священством вибрали наступником Петра Орсеоло, сина сестри Стефана I, який був вихований в Італії. „Тоді Стефан I поставився до Василя дійсно „по-християнськи”: дав його ув’язнити в Нітрі, згідно з традицією, в замковій вежі, котра дотепер зветься Вазуловою (Василевою), і там дав йому випалити очі. Сини Вазула втекли в Польщу, а звідти на Русь. Треба ще згадати, що якраз з їх лінії походили відтак майже всі наступні мадярські королі”.²⁵⁵ Історик П. Дворжак пише далі про це: „Жорсткий вчинок Стефана неспокоїв уже середньовікових хронікарів, тому старалися все звалити найчастіше на королеву Гізелу II. Для того вони видумали романтичну історію: Петро Орсеоло, не міг же дочекатися смерті Стефана I, рішив змовою вбити його. Змову викрито і зранений Стефан I своїм наступником назначив ув’язненого Василя Михайловича (Вазула), старшого сина Стефанового стрія Михайла, та після посла до Нітрянського замку, щоб Василя визволив з в’язниці і привів до нього. Але Гізела II після швидших післанців у в’язницю й ті випалили Василеві очі, а в його вуха ще налили розтоплене олово”.²⁵⁶

Чудотворна ікона в Мукачівському монастирі в 1453 р. що її подарував ОО. Василям Папа Пій XI у 1926 р.

В. Дорошенко
Церква — ліногит.

Стефан I помер у 1038 році і його наступником знову став згаданий вже Петро Орсеоло.²⁵⁷

В мадярських істориків про осліплення Василя і вступлення на трон Петра є дві версії. Перша: змовники на чолі з Гізелею ув'язнили і осліпили Василя, а Стефанові I, як старому й хворому, сказали, що скарали Василя, бо робив заговор на життя Стефана I. Старий і хворий Стефан I ніби в це не повірив, але не мав сил виправити ситуацію, тому лише потайки переказав синам Василя, щоб втекли.

Друга версія: Василь справді постав проти Стефана I, тому був Стефаном I зліквідований, а його сини мусли втекти.

Чому ці дві версії? З доби володіння Стефан I збереглося всього лише десять писемних документів, а з тих лише один є автентичний. Це багато говорить.²⁵⁸ Осліплення Василя, приписуване Стефанові I, вказує на його жорстокість. Це непокоїло середньовікових хронікарів, якими були латинські священники й монахи, і тому старалися звалити відповідальність на королеву Гізелу II.²⁵⁹

А що в цій справі відкриває історія? Фактом є, що Гізеля II очолювала групу змовників з кіл німецького латинського священства й монахів та лицарів. Першим вчинком тієї змови була ліквідація Емерика, сина Стефана I. Другим вчинком змовників була ліквідація Василя. І Емерик і Василь були прихильниками східного обряду. Отже мусли бути усунені. Акції змовників могли вдаватися не тому, що Стефан I був уже хворий, але тому, що був жорстокий, а при тому був у сітях Гізели II і німців, і їм повірив, про смерть сина. А що стосується смерті Василя, цей справді виступив проти латинізації. Повстання проти Стефана I було з причини латинізації. Це є висновок з подій, які настали. Подивімся:

Вже за володіння Стефана I були неспокої і повстання криваво придушені. Із вступленням на трон Петра вибухла в Мадярщині громадська війна, бо Петро почав переслідувати християн східного обряду і примушувати їх прийняти латинський обряд. Петра вигнали з країни і королем вибрали в 1041 році Аба-Самуела, чоловіка сестри Стефана I. Самуела розбили німецькі війська (німецький король Генрик III три рази ішов походом на Мадярщину) і Самуел ухилився на Потисся, але в дальших боях попав у полон і його вбили. Королем знову став Петро, але лише на два роки. Противника Петра і латинізації вибрали королем Андрія (1047-1060), сина осліпленого Василя, який перебував в Києві і там одружився з Анастасією, донькою великого князя Ярослава. В боях Андрій переміг Петра, який був осліплений і помер.

„Петро явно переслідував східний обряд. Охрищений і вихований в східному обряді мадярський нарід повстав проти

нової віри (значить латинської). Як вернувся Андрій, наново процвітав східний обряд” — пише І. Конаратович,²⁶⁰ знавець мадярської історії. Лагідніше пишуть мадярські історики, що мадяри тому були проти латинської Церкви, бо бачили в ній німецьку устанovu. А ще інші приписують Стефанові І християнізацію мадярів, що не є правдою, бо мадяри вже були перед тим християнами східного обряду, він був лише латинізатором мадярів. Єпископ Тимко старається оправдати Стефана І за ліквідацію оборонців східного обряду (Копаня за Дунаєм і Ахтума та Мароша в Потиссі), що, ніби, не йшов проти християн східного обряду, але лише з’єднював державу. Також Тимко говорить, що ніби Стефан І був навіть „єкуменістом” бо однаково поважав оба обряди,²⁶¹ які в його період мирно співіснували — східний і західний обряди в Мадярщині.²⁶² Тимко вказує на східні монастирі періоду Стефана І. Але це лише „новочасне оправдання для Стефана І”. Монастирі східного обряду існували в Мадярщині давно перед Стефаном І. Стефан І лише на початку своєї влади підтримував їх, а одружившись з німкою, ліквідував. Його акції в користь східного обряду були лише за життя першої жінки.

Цікаво, що всі перші мадярські „святі” були як християни вбивцями християн східного обряду. Наприклад Геллирт, прославлюваний як мученик, це італієць з Венеції. Він вів насильну акцію латинізації, ліквідував монастирі східного обряду, виганяв з них ченців східного обряду. Його вбили, бо він вбивав. Мадяри, знають це, також тепер, з іронічною усмішкою, називають його „святим”. І його старається оправдати Тимко.²⁶³

Так у державі почалася внутрішня боротьба. Протягом 40 років по смерті Стефана І змінювалися на мадярському троні шість королів і ці вели між собою стали бої. Між першими 21 наслідниками Стефана І ледве один сидів на троні, щоб на той трон вступити без насилля, або щоб не мусів його боронити зброєю. Це були бої не лише за трон, але й за християнство. Вирішувалося, котре християнство буде вірою мадярів, і чи русини Історичного Закарпаття збережуть свій східний обряд. Боротьба була жорстока. Були знищені храми, вбивані єпископи, священники, прихильники обох обрядів.

Що на це мадярські історики? „Молодому мадярському християнству грозило знищення поганством”. — „Між християнським Римом і Візантією Мадярщина і мадярська нація могли устоятися лише як християни”.²⁶⁴ — В такому дусі пояснювали мадярські історики згадані події. Яка іронія! А чи Візантія не була християнською? Чи східний обряд не християнський? Тут і є той „камень преткновения”! Мадярські історики назвали християн східного обряду поганями і згадану боротьбу записали як боротьбу з поганями і поганством. Так хотіли закрити

правду. Тому йшла немилосердна боротьба за знищення „поганства” — східного християнства. Дійшло до того, що мадяри навіть в державних законах протягом віків звали східний обряд „поганським”.

Подивімся на ці дані: „Назва еретик або поганин в той період у латинників загально означала прихильників Східної Церкви”.²⁶⁵ „Це доказують також державні мадярські закони, в яких, до ХУІІ-го століття, волохів, сербів і інших з Римом нез’єднаних називали назвою „погани”.²⁶⁶ Це підтвердив і мадярський історичний науковий журнал „Сазодунк”, в якому написано: „В часи св. Стефана і Петра було вибухло мадярське повстання не з причини нищення поганства, але із-за гніту і натиску із сторони латинізаторів, роблений на мадярів”.²⁶⁷ „Цей гніт ми бачимо вже від володіння короля Стефана І, бо з його жінкою Гізелею ІІ, баварського походження, приїхавши в Угорщину латинські духовники, дали перший удар обрядові Східної Церкви”.²⁶⁸

Визначний закарпатський історик Церкви, Валудянський пише: Король Петро із своїми німецькими й італійськими опікунами всією силою старався відвернути мадярів від східного обряду, і прихильників того обряду виганяв з міст на села „ад пагос рестрінгес” і тим чином одночасно дав і початок назви „поганів”. Це доказує теж історичний журнал „Сазодунк”, коли пише: „В період св. Стефана і короля Петра боролися мадяри не з причиним поганства, але з причини латинізації”.²⁶⁹

Це підтверджує і документ папи Григорія VII, який в своїх листах до мадярських королів Гейзи, Соломона і Владислава з натиском домагається зв’язку з Римом і усунення візантійського впливу.²⁷⁰ „Але найбільший удар зробив Східній Церкві в Угорщині папа Інокентій III, під натиском котрого багато вірних східного обряду в Угорщині примушені були залишити своє віровизнання і підчинитися наказам папи, про що свідчить письмо папи Інокентія до Івана, єпископа Калочського”.²⁷¹ „А пізніше і папа Григорій IX в письмі до посла Егідія в Угорщині в 1229 році, між іншим, писав: „Честь Апостольського Престола вимагає, щоб греки і слов’яни були переведені на латинників”.²⁷²

Що християн східного обряду в Мадярщині ще в 15-му столітті звали поганями, доказує також наш Київський митрополит, грек Ісидор. Цей митрополит підписав т. зв. Флорентійську Унію (1439 р.) і, повертаючи на Русь, зупинився в Будині (тепер Будапешт); там написав послання до мадярських і польських церковних достойників, підписане мадярсько-польським королем, в якому говорить, що християни східного обряду не

є поганями, але християнами і їх Тайни є правосильні в Католицькій Церкві.²⁷³ Відомо нам з історії, що й польське латинське священство дивилося на східний обряд, як на поганство. Такий випадок для прикладу наводить і проф. М. Чубатий (листа Краківського єпископа Мацея Холеви з 1145 року до св. Вернарда з Клерво).²⁷⁴

Отже малярські історики прикривали боротьбу латинників проти Східної Церкви на терені Малярщини, а особливо на терені Історичного Закарпаття, ніби боротьбою проти поганства. Але історія розкрила правду. На терені теперішньої Малярщини, особливо в Потиссі, малярські археологи відкрили багато руїн і фундаментів східних храмів. Пишуть про це газети, пишеться про це в книгах і малярські вчені вважають потрібним виправити свої дотеперішні історичні погляди.²⁷⁵ (Із-за браку місця ми не займаємося цими даними, а поручаємо читачам цієї книги наукові журнали новішої історичної і археологічної літератури, які появляються в Малярщині).

Отже — протягом трьох століть в Малярщині проходила боротьба латинського обряду проти східного обряду. Звідки міг бути східний обряд в Малярщині таким сильним, що міг понад триста років вести боротьбу за своє життя, а в деяких частинах теперішньої Малярщини (Угорщини) ще й дотепер? Ми вже бачили, що половина теперішньої Малярщини: ціле Потисся — це Історичне Закарпаття, єрархія і священство яке христило малярів, дало йому східний обряд християнства, культуру, збагатило мову малярів. Малярі полюбили східний обряд, разом з українцями Історичного Закарпаття його обороняли і піддалися частинно лише насиллю.

Але нашою метою було вказати цими подіями на те, що на Історичному Закарпатті жили предки теперішніх українців, які називали себе „Русею”, яких називають в документах вже за володіння Стефана I, русинами, Країною Русинів з князем русинів Емериком, та які були християнами східного обряду ще перед приходом малярів, мали єрархію і священство, яке охристило й малярів.

* * *

Подаємо ще дальші докази вищенаведеного:

Д-р В. Гаджега вказує на вплив Руської Церкви Історичного Закарпаття на життя малярів перед Стефаном I і в період його влади — і то в його законах: „Бо в цих законах є такі, які є явно перебрані з грецьких канонів, що лише так можна зрозуміти й пояснити, що вже перед тим були вживані в релігійному житті Малярщини. А це не могло бути наслідком зв'язків із східними цісарями і з князями Київської Русі, але безумовно треба прийняти, що тут, в Малярщині, в великому числі жили

вірні, які жили й керувалися згаданими грецькими церковними законами”.²⁷⁶ „Вірні східного обряду не лише в східній частині держави були поселені, але і в напрямі на захід, і так легко зрозуміти, що дисципліна Східної Церкви і правні звичаї прийнялися й поширилися в Малярщині”.²⁷⁷ „Цей вплив Східної Церкви в Малярщині проявився на Саболчському Соборі в 1092 році, в замку міста Саболч (Забовч, Історичне Закарпаття, тепер Гайдудорозька греко-католицька єпархія в Малярщині для змаляризованих русинів), в якому взяли участь під головуванням короля Ладислава I всі латинські єпископи Малярщини, аббати монастирів, священство і вибрані з-поміж вірних, і там, за згодою всіх, становлено закони, які, як такі, були введені в державні закони Малярщині. Не будемо широко розписуватися, лише наведемо ті закони в точках:

- 1) священство одружується (це, точно, припис Східної Церкви, хоч Римський Собор ще в 1074 році схвалив, що священство повинно бути неодружене) —
- 2) розвід подружжя — згідно з практикою Східної Церкви;
- 3) пости — Саболчський Собор схвалив, що Великий Піст починається зразу по Сиропусній неділі, в понеділок, а не два дні пізніше, як це є в Латинській Церкві (від т. зв. (Попелевої середи). Цей припис дуже старовинний і міг бути відомий в Малярщині ще перед поселенням малярів у Малярщині — замічає Тимко;²⁷⁹
- 4) зобов'язуючими святами є свята Східної Церкви: Обрізання, на Великдень 4 дні, Воздвиження хреста, святого Миколая.
- 5) Собор в Саболчі не прийняв пряме підпорядкування монастирів Апостольському Престолові, але підпорядкував їх єпархіяльному єпископові.

Всі ці рішення не знайшли зрозуміння в Римі.²⁷⁹

Собор цими законами вказує, що число вірних східного обряду в Малярщині уже при кінці XI століття було значне, бо інакше не можна пояснити і зрозуміти цього великого поширення дисципліни Східної Церкви”.²⁸⁰ А ми додаємо: вплив Української Церкви східного обряду, існуючого на Історичному Закарпатті, на малярську латинську Церкву вказує на силу, організованість і високий рівень нашої Церкви в XI столітті на Історичному Закарпатті.

* * *

I. Тимко у своїй книзі²⁸¹ вказує ще на інші впливи Східної Церкви на латинську Церкву в Малярщині. Цитуємо:

„Ця дійсність (рішення Саболчського Собору) вказує на те, які міцні були східні передання в християн Малярщини ... Також не може з нашої уваги уникнути те, що в Саболчі, де відбувся Собор, напевно жили представники східного обряду. Коли

вже здавалося, що східне християнство занепадає в Мадярщині, якраз в Саболчі, з Нирщини, пішло відновлення ..." (ст. 405).

„В розвитку латинської Літургії в Мадярщині явно проявляються східні риси ... Напр., в Міссалі є слова Водосвяття, при яких є замітка, що перекладені з грецького і священник молиться їх по-східному звичаю". (ст. 407).

З найдавніших латинських Міссалів — XI-XIII століть — в Мадярщині, констатується, що в період Арпадовичів, напр., був значний культ східних свят, як ось, св. Димитрія Солунського воїна, святого Миколая Мирського єпископа і св. Івана (Івана — конкретніше позначене в дужках Тимком) та інших східних святих. Назви місцевостей і давні назви церков вказують на присутність східних вірних і на їх значний релігійний вплив". (ст. 407).

„Герлох, райхерсбергський преподшт, в книзі "De investigatione Antichristi", пише що мадяри, на яких мали вплив грецькі земляки Стефана IV і взаємини, „починають відриватися від латинської Церкви, подібно до греків, які твердять, що розходяться з причини ненажерливості римлян". Марцсали пояснює це великою прихильністю населення Мадярщини до східного християнства, „а це в основі стільки доказує, що мадяри в цьому періоді знали християнство східної форми і його звичаї, або для них те не було ані чужим, ані ворожим" (ст. 409).

* * *

Не можна не згадати дані про вплив Східної Церкви Історичного Закарпаття на життя в Мадярщині, що проявилось в обряді латинської Церкви, та що перебрали в традиції також протестанти у звичаях народу, у надаванні хресних імен, господарському і торговельному житті після свят східних Святих, народних забав, ігор, фольклору, релігійних традицій і т. д. Ці дані подаємо за статтею Никифора Петрашевича.²⁸²

„Історія свідчить, що Східна Церква ще перед приходом мадярів (896 р.) мала сильну позицію в Дунайській кітловині. В Панонії та між Дунаєм і Тисою Кирилометодіївська єрархія керувала і обслуговувала східних християн (слов'ян, болгарів). З приходом мадярів ситуація значно не змінилася. Князь Гейза із сім'єю, охрищений у східному обряді, так само як мадярські племенні начальники Булчу (Стефан), Копань (Михайло) та інші — поширювали у своїх володіннях східне християнство. Але пізніше, за володіння короля Стефана I, особливо із вступання його другої жінки (також на ім'я Гізели), німки, ситуація Східної Церкви в Мадярщині погіршилося. Убивством Ахтума (на Потиссі), напр., єпископська катедра східного обряду в Марошграді (біля Сегедину) була перенесена в монастир ченців

східного обряду в Оросламоші, а на її місці засноване латинське єпископство Чанадське. Подібно, трохи пізніше, була перенесена східного обряду Великоварадинська єпископська катедра в монастир „Велийньеш" і, замість неї, засноване латинське єпископство Великоварадинське. Подібний процес відбувся теж у кирилометодіївських містах західної Мадярщини: Весприймі, Столичнім Білгороді. Бачі і т. д. У Весприймі, в єпископській скарбниці ще в 13-ім столітті було більше єпископських корон (мітр) східного обряду. І в такому „печеному" латинському місті, як Ягер, назви храмів з періоду Арпадовичів були ці: св. Миколая, св. Михаїла, св. Дмитрія, св. Косми й Дам'яна. В Ягрі жив тоді й король Аба Самуел, котрого вбили німці біля села Бешеньвителик, і котрого незединена Східна Церква почитає як мученика за віру. Панство роду Аба було в комітатах Спіш, Шариш, Абауй, Гевеш, Новоград, Сольник.

Положення Східної Церкви в мадярщині погіршила агресія західних монаших Чинів, а найбільше рішення Лятеранського Собору (1215 р.), згідно з котрим християни східного обряду в Мадярщині були підпорядковані латинським єпископам. Залишилися тільки східні монастирі, але й ті були знищені татарською навалою (1241 р.), а латинські монаші Чини перебрали або знищили й те, що не знищили татари, або що по татарській навалі було відновлено. Мадярські королі з роду Анжу, особливо Людовик Великий, вели „хрестоносні" бої проти прихильників Східної Церкви в Мадярщині.

Славне минуле Східної Церкви в Мадярщині не легко доказувати, бо документи й рукописи загублені, знищені, спалені, скриті. Правда, маємо досить доказів і то: археологічних, а особливо етнографічно-фольклористичних. Про ці останні скажемо коротко декілька слів:

Імена-назви: Десятки старовинних церков в Мадярщині (тепер вони римокатолицькі або протестантські) мали, (частинно й тепер мають) патронами східних Святих (св. Стефан Первомученик, св. Дмитрій, св. Косма й Дам'ян, св. Пантелеймон, св. Миколай, св. Андрій, св. Катерина й ін.).

Імена східних святих мали не лише церкви але й вірні протягом довгих століть: Федор, Василь (Вазул), Алексій, Макар, Юрій, Димитрій, Митро, Никон, Ілля, Анна, Параска, Настя, Даниїла, Теодосія, Юстина, Ірина й ін.²⁸³

Назви свят: спеціальні східного обряду свята середньовіччя в Мадярщині: Воздвиження Чесного Хреста, Різдво і Усікновення голови Івана Хрестителя, святих Юрія, Миколая, Теодора, Димитрія, Косми і Дам'яна, Григорія, Іллі, Пантелеймона; Марійські свята: Покров, Введення в храм.

Терміни — назви: Богородиця — по-мадярськи „Іштенслив” — це народна назва східного походження, що залишилась і в латинників. Нашу Пасху-Великдень, ще й тепер називають Великоднем (Нодьноп, Нодьвошарноп), а не „Великою ніччю”, як це є в західному обряді. Богоявлення — в народі називають „Уреленийш-Богоявлення”, хоч латинники це свято називають „Трьох королів”. Це свято як „Уреленийш-Богоявлення” є зареєстроване і в кодексі „Талекі” з 1451 року. Мадяський полігістор Пийтер Бод так пояснює значення Богоявлення: „в це свято, на основі грецького звичаю, священник святить воду, при чому святий хрест занурює у воду три рази ...”

Також Загребський кодекс (12 століття), коли описує обряд свячення води, подає це цілком за східним обрядом. Також єпископ Гартвіг (XI століття) описує свячення води „по грецькому обрядові — ут мос ест грекорум”. Свячення хат називає відомий письменник Дугонич (18 століття) „колядою”. Цей вислів „коляда” зберігся і в саболчських (потиських) євангеліків дотепер. Колосся прив'язуване на хрестик священника при посвяченні поля — також східного обрядового звичаю. Назва „Неділя м'ясопусна” збереглася дотепер не лише в римокатоликів, але і в протестантів. Також „задушні суботи” в Великому Пості збереглися досі, особливо в Заліссі. Процесія до хреста, далі процесія на Великдень на кладовище — це звичай східного обряду, що зберігся навіть у протестантів в Мадярщині. Малювання великодніх яєць, також східний звичай.²⁸⁴ Назви „Білий тиждень” або „Великий” також зберігся в багатьох місцевостях в римокатоликів і протестантів. Народна назва, себто — „Зелені свята”, „Зіслання святого Духа”, збереглося в мадярів як „Зилд іннеп”; тоді навіть римокатолицькі храми прикрашують зеленню. На гробах покійних в південній і східній Мадярщині (Калотосег і околиця) часто бачимо й тепер трираменні східні хрести. — на повалах реформаційних костелів протягом століть збереглися східні ікони (комітати Боршодський, Саболчський). Лазареве євангеліє читалося в східній Мадярщині аж до кінця на похоронах (навіть у протестантів). — „Отче наш” зберігся в протестантів аж дотепер з нашим додатком „Яко Твоє єсть Царство ...” Термін — назва „ветерне” походить із старослов'янського „утреня”. У Велику П'ятницю колись не їли в Мадярщині варену страву, навіть у протестантів, а це також східний звичай. „Заборонені часи” і в протестантів збереглися довго; це також вплив Східної Церкви.

Доба торгів — протягом століть була встановлювана на основі свят східних Святих (Юрія, Михаїла, Димитрія і т. д.). Господарство також було помітно сполучене особливо із днями-пам'ятками східних Святих.²⁸⁵

Катедральний Собор Чесного Хреста в Ужгороді

Народні релігійні ігри також зберегли багато звичаїв східного обряду, напр., різдвяні колядки, розстелення соломи в хатах на Святий Вечір; традиційні „святовечірні страви” подавалися на стіл, свячення пасхи, поспіх дівчат з пасхальними кошиками, спалення рештків пасхальних страв — це все східні звичаї. Також звичаї та ігри на свята Івана, Андрія, на Новий Рік, на Великдень, народні звичаї в теперішніх мадярів — це рештки руських, тобто українських звичаїв східного обряду.

З того всього видно, що багаті релігійні традиції, народні обряди, гри, звичаї, пісні „старої віри — овгіт”, так дотепер ще званої, ще довго-довго зберігалися в Мадярщині (декотрі аж досі) і це не лише в римокатоликів, але й в протестантів, особливо у східній Мадярщині (комітати Вихор, Саболч, а найбільше в Трансильванії). Так стає фолклор в Мадярщині свідченням нашої „старої віри” і там, де вже цілі століття інші релігії керують життям християн. Так береже фольклор наші візантійсько-слов'янські традиції в Мадярщині, в околицях, де наша „стара віра” уже давно не має єрархії і церковної організації”.

Так кінчить свою статтю Н. Петрашевич, подаючи ряд джерел.²⁸⁶

До тих слів додаємо лише те, що сьогочасна інтелігенція Мадярщини вже не дає в себе вмовляти різні фальші мадярських тенденційних „науковців”. Постала проти обману свого вченого археолога Феттіха в справі Князя Лаборця і вбивства мадярського вождя Алма.²⁸⁷ Автор цих рядків сам бачив в мадярському телебаченні виступи поважних мадярських вчених, які відкидають різні романтичні видумки своїх попередників; дивляться на справу реально. Не диво, що в теперішньому мадярському Потиссі збільшується рух в обороні своєї „старої віри”, що вірні домагаються, щоб священик на похороні хоч Панахиду відправляв постарослов'янськи, а засадничо, щоб співали „Вічну пам'ять” по-старослов'янськи.

Але вказані фолклорні дані свідчать теж про інше. Ті фолклорні звичаї збереглися не лише в теперішніх мадярських греко-католиків, але і в римокатоликів та протестантів. А це доказ того, що й римокатолики й протестанти Потисся були колись вірними східної-руської Церкви в Потиссі, а це значить були своєю національністю русини.

Отже фолклорні дані Потисся свідчать, що теперішнє змадяризоване населення Потисся — це бувші русини. Мадяри забрали державу — землі русинів Потисся, Історичного Закарпаття, Потиської Русі, але їм ніколи не вдалося знівечити характер народу Потисся; знищити й викоринити народні традиції; стерти характерні риси українського народу Потисся,

як любов до своєї віри, обряду, вживання своєї мови (ще й тепер в багатьох селах Мадярщини говорять по-русинськи); вживання назви (називають себе русинами-оросами), не вдалося знищити народні прояви, як звичаї, ігри, забави, пісні, а також прізвища, хоч проходили протягом історії, протягом довгих століть аж дотепер, величезні і сталі акції мадяризації прізвищ.

* * *

Треба згадати й мадярську королівську корону. З її поверненням з ЗСА знову до Мадярщини, знову розвинулася наукова дискусія про її походження. Мадярські газети надрукували цей висновок: „Протягом століть ми трималися погляду, що корону дарував папа Сильвестер королеві Стефанові I. До цієї корони додали ще обручеву корону, яку дарував візантійський цісар Михайло VII Дукас (1071-1078) мадярському королеві Гейзові I (1074-1077), і то до 1075 року. Король Бейла III дав обидві корони сполучити”. Так про це пише і Тимко в згаданій своїй книзі.²⁸⁸ — Тут вказуємо, що поважні вчені, професори університету, зайняли становище, що папа не дарував королеві Стефанові I жодну корону і корона є від візантійського цісаря. Ми не маємо на меті рішати це питання, лише вказуємо на факт, що на головному обруччі корони є східні ікони з грецьким текстом: „Геобітз гос пістос кралес Тоуркіас — Правовірному володареві королеві Турків” (Турками звали візантійці мадярів.) Цікаве тут те, що слово „король” не написано по-грецьки „ргекс” але по-слов'янськи „краль”. Це вказує, що мадяри також це слово мали „слов'янське” і, що в той період мадяри були під сильним впливом слов'ян, а саме посередництвом слов'янської Церкви в Мадярщині. Вже пізніше в документах греки називають мадярського короля „грекс”ом, як напр., Ладислава.²⁸⁹

* * *

Великим доказом сильного християнства східного обряду на Історичному Закарпатті ще перед приходом мадярів, а також у межах Мадярщини і в цілій Мадярщині, є існування багато монастирів східного обряду. Д-р Годинка у своїй Історії Мучаківської єпархії²⁹⁰ вичислює ці монастирі: 1) у Марошграді (пізніше в Оросламоші), 2) в Вишеграді (це при Острохолмі-Остригомі), 3) монастир св. Димитрія при Саві, 4) ще один монастир св. Димитрія, 5) жіночий монастир в долині Веспремській. Д-р В. Гаджега до цих ще додає: 6) монастир Тихонської Лаври біля Тихоню на півострові Болотяного озера (Болото-н), і 7) монастир за Тисою в Тормові. Д-р В. Гаджега про ці монастирі пише докладніше.²⁹¹

Ми подаємо про ці монастирі лише важливіші дані, але відразу, на початку, зазначаємо, що в період написання праці д-ра

В. Гаджеги наука ще не мала таких даних, які має тепер. Напр., тоді малярські історики старалися доказувати, що ці монастирі заснували київські князні, жінки малярських королів, але тепер уже науково і археологічно доказано, що ті монастирі існували від часів Кирила й Методія і що грамоти малярських королів лише підтверджували їх права як дуже давні. Далі, наука доказала, що тут йде мова не про сім монастирів, а про багато монастирів, кількадесять, а навіть понад сто. „В період приходу латинських Бенедиктинів до Малярщини і їх місійної праці, багато монастирів східного обряду процвітало в Малярщині”.²⁹² Малярські дослідники нараховують десятки цих монастирів. Всі вони існували давно перед володінням Стефана I.²⁹³

Подивімося на декотрі з тих монастирів:

1) Монастир в Марошграді, про який ми вже згадували.

2) Монастир Вишеградський — про нього спочатку писали, що був заснований королем Андрієм I (1046-1060) і його жінкою Анастасією Ярославною, донькою київського князя Ярослава I. Але сучасні дослідники доказали, що цей монастир існував ще перед королем Стефаном I.²⁹⁴ Записи називають цей монастир „грецьким”, але це треба розуміти, що був „грецьким” щодо обряду, а не щодо богослужбової мови. Це доказує факт, що папа Гонорій III дав там поселити в 1221 році латинських ченців — Бенедиктинців, говорячи, що „грецькі” ченці вживають для них невідому мову. Це вказує на руську мову, бо грецьку мову знав і папа і король Андрій та малярські єпископи. Із згаданого документу з 1221 року (кореспонденція короля Андрія II і папи Гонорія III) довідуємося, що тоді помер останній чернець східного обряду в цьому монастирі. Тимко пише, що це був осередок слов'янських ченців тієї околиці.²⁹⁵

3) Монастир черниць східного обряду в долині Веспрямській, найдавніший відомий жіночий монастир на терені теперішньої Малярщини. Доказом того, що це був монастир східного обряду є зготовлена монахинями того монастиря калитка для короля Стефана I, на якій золоту ниткою вишито поцеркослов'янськи: „Буди Господи милость Твоя на нас ...” Дальшим доказом того, що це був монастир східного обряду є те, що в 1109 році монахині східного обряду були замінені ченцями — Бенедиктинцями латинського обряду. Тимко пише, що документ про права цього монастиря написаний грецькою мовою, а це доказує, що на дворі малярського короля були урядовці, які самі були східного обряду, бо цей документ цитує частини візантійської Літургії; а це могли зробити лише знавці тієї Літургії.²⁹⁶

4) Монастир св. Димитрія біля ріки Сави — східного обряду, про що доказує грамота папи Климента VI з 1344 року, написана Нітранському єпископові Віту, щоб в цей монастир

післав латинських ченців Чину Бенедиктинців.²⁹⁷ А Тимко пише, що ціла нижня частина Панонії аж до Сави була повна монастирів. Монастир св. Димитрія був одним з їх осередків, який за-
ник згідно з інтенціями IV-го Латеранського Собору.²⁹⁸

5) Монастир в Тормові, на Потиссі. Згадує цей монастир король Гейза I (1074-1077) у своїй грамоті. В цьому монастирі знайшли притулок на пару років і ті чеські ченці, котрих князь Спітігнев у 1055 році вигнав із Сазави з їх монастиря, тому що вони трималися східного обряду і не хотіли його залишити.²⁹⁹ Новіші дані вказують, що й цей монастир існував перед Стефаном I.³⁰⁰

6) Печерський монастир, в малярських грамотах названий Ороскив — Руський Камінь. Називається також Тихонською Лаврою. Це печерський монастир з видовбаними в горі печерами-келіями і церквою св. Миколая. Монастир мав свого ігумена. Стояв на горі над озером званім Болотяним (тепер Болото-н). „Хто і як заснував саме печерське життя в Руськім Камені над озером Болотяним, ніяк не можемо відповісти. А це тому, бо історія мовчить, а в грамотах не знаходимо нічого зазначеного. Про цю Тихонсько-печерську лавру грамота малярського короля Ладислава так говорить: „В ім'я Святої Тройці, відомо хай буде всім, що я, Ладислав, Божою милістю король гунгарів, на прохання Косми, ігумена монастиря Тихонського, потвердив деякі привілейні грамоти моїх блаженіших предків, властиво короля св. Стефана, про маєтки каплиці св. Миколая і лаври ченців в місті Руський Камінь (Гурозкив), колись видовбаних (в скелі) одним чоловіком із того ж Тихоня на Богослуження і ним для Богослуження переданих ...” Отже, на основі цієї грамоти Печерська Лавра з каплицею, посвяченою св. Миколаєві, були на Руськім Камені біля Тихоня. Видобав цю лавру в скелі якийсь мужчина із Тихоня, але його

ім'я в грамоті не згадане. Можливо, що називався, або за національністю назвали його Гуроз-Русин, а по ньому цілу лавру Руський Камінь (Гурозкив). Цей мужчина і обдарував цю печерську лавру деякими маєтками. Те, потім привілеєм підтвердив король Стефан I, а після нього й королі Андрій з братом Бейлою”. Так пише д-р В. Гаджега.³⁰¹ Наводить він ряд документів і доказує, що малярські історики неправильно приписували заснування цього монастиря королеві Андрієві I і його жінці Анастасії, дочці київського князя Ярослава (1019-1054). Король Андрій лише дав деякі маєтки цьому монастиреві. Тепер признають цей факт теж малярські історики. Тимко зайняв становище, що монастир є може з часів Кирила і Методія і тривав теж в період Стефана I.³⁰²

Але із згаданих д-ром В. Гаджегою документів випливає, що околиця Болотяного озера була руською, з руським населенням, і так „легко можна зрозуміти, що малярський історик Горват пише, що „Анастасія, донька Ярослава, руського князя, любила перебувати на півострові Тихонським”. Врешті назва озера „Болото”, яка залишилася й дотепер, говорить, що ця околиця була заселена слов'янами-русинами.

Тут констатуємо ще й інші важливі дані. Печерське монаше життя, як видно в Нестора, починається в Києві 1051 роком і то св. Антонієм. Правда, поодинокі жителі печер жили так і перед Антонієм. Святим Антонієм починається в дійсності „печеро-монастирське” життя, правдиве „печеро-монаше” життя. Дані про Печерську Лавру Тихонську над Болотяним озером вказують, що тут Печерська Лавра була раніше як у Києві. Це все вказує на дуже сильну духовну основу східного християнства на Історичному Закарпатті, а від нього на цілому просторі Мадярської держави.

7) Монастир в Теплиці при Мішковці. Згадують його малярські документи.³⁰³

8) Монастир Пазтух-Пастух — згаданий в Варадських реєстрах, які сягають до років 1209-1235. Цей монастир від ченців східного обряду перебрали латинські Цистерціани.

9) Пастівський монастир; про його заснування та історію не знаємо. Знаємо лише те, що існував він уже в період Стефана I, отже „можливо був заснований слов'янами ще перед приходом мадярів”. У 1190 році перебрали його Цистерціани.³⁰⁴ А Моравчик Дюла, говорячи про грецькі монастирі, згадує, що в Пастовському монастирі (в котрому до 1190 року жили ченці східного обряду, східні ченці мали більше рукописів. З кодексних матеріалів цього монастиря у середині XII століття валенційський Цербанус переклав на латинську мову окремі частини творів богослова Максима й Івана Дамаскина”.³⁰⁵ Згадує цей монастир теж д-р В. Гаджега з тим, що про нього говорить документ з 1138 року, грамота короля Бейли II.³⁰⁶

10) Монастир в Дунапентеле св. Пантелеймона і Єрмолая, лікарів безсребренників. Тут жили ченці східного обряду, як у Веспреймі. Згадують цей монастир документами ще в XIII столітті. Існування монастиря вказує, що в тій околиці-області були християни східного обряду в IX-XI століттях.

11) Д-р В. Гаджега навів докази існування важливого монастиря „Засті” пояснюючи, що це руський, тобто український монастир „За сті”, це значить „За сотні” поляглих. Заснував цей монастир якийсь Петро комес в місті Засті для ченців східного обряду і обдарував монастир значними маєтками. Хто був цей Петро комес? В грамоті називаний „Петро, ласкою Божою комес”, а це значить, що титул „комес” не мав від короля, але

мав його вже перед тим, своїм родом і станом. Цей Петро самостійно розпоряджає своїм маєтком, не просить на це згоди королів, як це приписував закон, лише реєструє привілей для ченців монастиря. У привілеї є назва „Засті”, що є руське (українське) „За сті”, значить за більше сот, а це злучене з Богослуженням за душі покійних, які в монастирі установлює відправляти основник монастиря Петро. Кілька сот його людей упало в битві чи в битвах і Петро засновує монастир, щоб тут відправлялися Богослуження за душі тих поляглих. Цей монастир Засті був у теперішній Гайдудорозькій греко-католицькій епархії в Мадярщині, значить, у Вишньому Потиссі, в бувшій Забовчській (Саболчській) комітаті й правдоподібно в теперішньому селі Галас, бо там знаходяться руїни якогось монастиря ще й тепер. Є це околиця біля Токаю, де любила перебувати Анастасія, жінка короля Андрія I, донька Київського князя Ярослава, як це зазначає Анонім. Цей Петро був з давніх закарпатських бояр, або з визначних осіб, що пішли і привели з Києва Андрія I, проголосили його королем і відзначилися в битвах за оволодінням трону Андрієм I. Був це монастир руських (українських) ченців. Монастир був знищений під час татарського нападу; в 1267 році король Бейла IV підтвердив його привілей, але не маємо даних про його дальшу діяльність. Здається, що був остаточно зліквідований Карлом Робертом (з Анжу), який, як малярський король, остаточно зліквідував осередки східного обряду в Мадярщині.³⁰⁷

12) Монастир Попи в Абауйським комітаті, тепер область Мішковця в Мадярщині. Село Попи згадується в 1243 році вісткою, що там в період татарського нападу була церква, посвячена апостолові Петрові, в якій згоріли якісь документи. З цим селом було ще знищених 7 українських сіл (Раки, Прилоги, Поповець, Широке, Решети, Сідлець і Конотопи). Село Попи дуже старовинне. Тому що село назване Попами, видно, що там жило більше священників. Більше про це село — монастир, а правдоподібно й про осідок єпископа тієї області ми вже писали в попередніх частинах.

13) Михайлівський монастир над Лаборцем, в місті Михайлівцях, на захід від Ужгороду, в Пряшівщині, що належить тепер до Словаччини. Про нього ми вже також писали в попередніх частинах.

Так можна б навести десятки слідів по дуже давніх монастирях на цілому терені Історичного Закарпаття. Все це монастирі східного обряду на території Історичного Закарпаття, Потиської Русі, які вказують на величезну духовну силу християнства Історичного Закарпаття.

Всі згадані монастирі перестали існувати в латинсько-східній боротьбі. Папа Інокентій III ще в 1204 році писав, що в Мадярщині всі монастирі є східного обряду, а лише всього один монастир св. Егідія є латинського обряду.³⁰⁸ За даними, що їх наводить д-р В. Гаджега, згадані монастирі перестали існувати: вишеградський 1221 року, веспремський 1267 року, оросламошський перед 1280 роком, монастир біля річки Сави в 1334 році, але всі лише до татарської навали були східного обряду. Під час татарської навали були знищені, і, хоч, після того були відновлені разом із Печерською Лаврою Тихонською, перебрали їх латинські ченці.

Змадяризований закарпатський українець д-р Годинка хотів би твердити, що згадані монастирі були грецькі, значить були в них грецькі ченці з грецьким Богослуженням. На це д-р Гаджега відповів: „Є фактом, що в Мадярщині не було ані грецького народу, ані грецьких вірних, були лише руські (тобто українські) і слов'янські. Під словом „грецький” можна розуміти лише грецький обряд — це значить східній обряд.

Намір мадярських істориків — все бачити „грецьким”, ясний: заперечувати все „руське” тобто українське, бо якраз назви в Задунайщині: Болото-н, Пещ (Будапешт), різні села з назвою „орос-руський”, згадані руські (українські) монастирі, руське (українське) населення, серед якого любила перебувати донька київського князя Ярослава, Анастасія — це вже вказує, що й в Задунайщині, якщо не повністю, то хоч у великому числі жили ті самі „русини”, що на Історичному Закарпатті.

Треба вказати й на те, що з новіших мадярських дослідників одні заперечують вживання слов'янської мови в згаданих монастирях, інші пишуть, що в Богослуженні вживалася мова старослов'янська і грецька.³⁰⁹

Перші монастирі латинського обряду на терені теперішньої Мадярщини були засновані в монастирях, забраних від ченців східного обряду.

* * *

Дані про згадані монастирі ми навели на основі того, що пишуть мадярські історики. Але взагалі заперечуємо їх давнішу думку, що згадані монастирі заснувала Анастасія, жінка короля Андрія I, донька київського великого князя Ярослава. Всі ці монастирі існували давніше. А згадка про них в документах — це не дані про заснування, це лише підтвердження їх привілеїв, які мали вони як давно засновані монастирі. Аджеж, Анастасія ще не могла так пізнати важливість монастирів, щоб їх всюди засновувала. Тим більше, що ті монастирі існували скоріше, як Києво-Печерська Лавра. Що Анастасія любила перебувати в околиці тих монастирів — це знак того, що ті околиці

були заселені українським населенням. Монастирі Історичного Закарпаття — це монастирі, засновані Кирилом і Методієм та їхніми учнями, особливо архієпископом Гораздом.

* * *

Однак на Історичному Закарпатті були ще й інші монастирі, такі як: Мукачівський, Грушівський, Спішський (в Спішському Пограді), в Двірцях біля Левочі, в Дегнаві та інші, число яких все зростало.

Треба взяти до уваги, що Мукачівський монастир був від первопочатку християнства на Історичному Закарпатті. Це вносимо з того, що область Мукачева була заселена вже в період приходу мадярів і звела бій з мадярами. Також практика св. Кирила й Методія була така, щоб мати священство в гуртожитку чи в монашому життю. Бачимо, що так жили учні Методія, Горазд й інші. Також осідки єпископів були в монастирях. А ця область також вимагала потреби єпископа. Пізніше в Мукачівському монастирі було зосереджене керування Церквою Історичного Закарпаття і Церквою східного обряду в цілій Мадярщині.

„Хто і коли заснував Грушівський монастир невідомо”. „Та що він уже був перед першим нападом татар на Мадярщину і то вже здавна, знаємо звідси: монахи його по відході татар жалувалися у короля Бейли IV, що під час татарського нападу пропали всі їх документи і грамоти”.^{307a} „Після одних передань Грушівський монастир заснували Кирило і Методій”.^{309b} Перші документальні дані про цей монастир є з 1391 року, коли константинопільський патріарх дав цьому монастиреві права ставропігії.³¹⁰

Про Спішський монастир у Спішському Подграді ми вже писали. Про монастирі в Двірцях і в Легнаві говорять перекази^{310a}, а в Двірцях біля Левочі ще й тепер свідчать про нього руїни.

Монастирі і ченці були в Історичному Закарпатті від первопочатку християнства на цих землях. Ось хоч наведемо такий документ з 1262 року, який говорить, що „в полонинах” живе монах Григорій в монастирі, який веде таке святе життя, що подібного нема до нього ані раніше, але не буде й пізніше.³¹¹

* * *

Думка про заснування монастирів на Історичному Закарпатті є від Константина-Кирила й Методія. Це вносимо з даних, що ті монастирі є з періоду діяльності свв. Кирила і Методія на Історичному Закарпатті й на Мораві. Методій, як єпископ, жив на Великій Мораві в монастирі, в „гуртожитку”, зі своїми

найближчими учнями, згідно із звичаєм Східної Церкви. Доказом цього є факт, схоплення всіх провідних учнів Методія віхінгівцями. Коли б вони були не жили разом в монастирі, їх всіх не вдалося б було зловити. Вказує на це теж діяльність учнів Методія: Климента і Наума в Болгарії. Вони оба заснували монастирі. А коли не Кирило і Методій, тоді зразу єпископ, що наступив по Кирилові, заснував на Історичному Закарпатті перший монастир, в якому жив і сам. Прихід на Історичне Закарпаття Горазда, Сави, Лавреантія та інших, означав заснування нових єпархій, а разом з ними й монастирів.

* * *

Дальшим важливим доказом сили східного християнства на Історичному Закарпатті вже під Мадярщиною є охрищення половців. Половці були типовими кочовиками. Сталих осад і їх власних міст у них не було. Вони займалися скотарством, хліборобства не знали. Їх майном і багатством були стада. Крім того джерелом існування була здобича з нападів на сусідні осілі народи. Половці були дуже войовничі. Сучасник, папський легат Рожер, що описав міграцію половців до Мадярщини, на числював їх 40 тисяч родин-сім'їв. Осіли вони між Дунаєм і Тисою, отже на Історичному Закарпатті, в нижньому Потиссі. Відомо з історії Руси-України, що за ними гналися татари; вони втекли в Мадярщину, а король Бейла IV відмовився видати їх татарам, наслідком того татари, властиво монголи, всією силою вдарили на Мадярщину (1241 р.) і її розгромили, знищуючи села й міста на вбиваючи населення. Тоді половці втекли аж за Драву, а відтак розселились по Мадярщині. Мадярські історики твердили, що їх християнізували латинники, а конкретно мадярський король Бейла IV. У 1943 році появилася стаття, яка доказувала, що половці прийняли християнство від українців Історичного Закарпаття. Автор — маляр, вказав, що половці мають не мадярський, але в своїй мові „Отче наш”, і що той „Отче наш” кінчиться східним „Яко Твоє єсть царство ...”³¹²

Охрищення й християнізація секелів — це також діло слов'ян-українців Історичного Закарпаття. Секелі — це плем'я, яке живе у найсхіднішому куточку Залісся (Семигороду), тепер в околиці Брашова, говорить по-мадярськи і є східного обряду, греко-католики.

Про походження секелів не знають нічого сказати навіть самі мадяри. Одні мадярські дослідники говорять, що це кабари, інші, що це печеніги або змішані деякі племена, які спершу оселилися у Вихорщині на Потиссі, а пізніше перейшли на місце, де тепер вони поселені, і то в період володіння короля Ладислава. Вони прийняли християнство східного обряду, як про це говорить і „Чікі сайкель Кроніка”. Так пише Тимко й

Іванко Ендре.³¹³ Отже своїм походженням секелі не є мадяри, яких не любили, бо „навіть мадярських шляхтичів не вітали сердечно між собою” і чужалися латинського обряду.³¹⁴

Мадярські історики констатують, що на терені Залісся першим християнством було християнство східного обряду.³¹⁵ Це логічне, та ж першим населенням Залісся були слов'яни — предки теперішніх закарпатських українців. Інших слов'ян там ніколи не було. І ці слов'яни-християни Історичного Закарпаття, до котрого належало від первопочатку й Залісся, охристили й християнізували секелів. Це східне християнство в Заліссі мусіло бути великої сили, коли змогло в період інтенсивної латинізації поширити свій обряд і на секелів.

Секелі люблять свій східний обряд, ним дорожать. Їх пробували латинізувати; поселили між них в Брашовській околиці німців-лютеранів.³¹⁶ Але секелі не піддалися. В період окупації Закарпаття в 1939 році, а після того і Залісся, мадярська влада старалася вплинути на патріотичні почування секелів, закликаючи їх прийняти латинський обряд, щоб так вони стали „стотідсотковими” мадярами. Але секелі не піддалися. Тримаяться свого східного обряду.

Тому що невідоме походження секелів, а відоме, що вони не є мадяри, лише вживають мадярську мову, насувається думка, що є вони слов'яни-українці, змадяризовані. На жаль, досі ніхто не зайнявся питанням секелів, але прослідження народних рис їх характеру, ноші, звичаїв, передань, прізвищ тощо, могло б дати відповідь на питання: хто є секелі. Бо коли мадярські дослідники і виявили згадані дані, вони їх, як звичайно, замовчують.

* * *

Не лише українські слова перебрали мадяри від наших предків, але перебрали мадяри також мелодії українських пісень, зокрема коломийку, Історичного Закарпаття і навіть танці. Про це говорить найбільший мадярський дослідник-знавець мадярської музики, фолкльорист і рівночасно найбільший мадярський композитор Бейла Барток (1881-1945). Він у 1911 році записав у ряді сіл Угочі й Марамороша на Закарпатті понад 100 українських народних пісень. Його рукописний збірник українських закарпатських пісень знаходиться в Будапешті в архіві Бартока. Написав також працю „Про народну музику мадярів і сусідніх народів”, та інші твори. Барток, правильно вважаючи нашу коломийку за типічну пісню танечного характеру, думає, що наша коломийка і мадярська „конасновта” за'язані між собою давніми взаємними історичними впливами. Точніше сказавши, Барток установив таку схему поступових історичних впливів: коломийка — мадярська пастушська пісня „конасновта”

— малярська військова танчна пісня „вербункош зене” — нова малярська пісня.³¹⁷ Цей самий погляд має й другий малярський дослідник Паловці Горват Лойош: „З рутенських народних пісень в першій мірі коломийка мала вплив на малярську народну музику”³¹⁸ Малярський дослідник Рийтеї Пріккел пише, що малярський „гайдутанц” і „пастортанц” тісно зв’язані з українською коломийкою. Цікава також замітка Рейтеї про те, що в його дитячих рсках теперішній малярський танець (конастанц) називали „коломойко”.³¹⁹

Петро Милославський, російський емігрант, який жив на Закарпатті і там залишився теж під час малярської окупації, у 1942 році написав статтю „Руська народна пісня”³²⁰ поміщену в журналі „Зоря”. В тій статті Милославський пише: „Один із найславніших істориків і дослідників малярської народної пісні Бейла Барток: ціле своє життя посвятив збиранню і вивченню народної пісні. (ст. 9). — Зв’язок малярської пісні т. зв. „конаснотта” з нашою коломийкою допускає такий авторитетний знавець малярської народної пісні як Бела Барток. Барток, по справедливості рахуючи нашу коломийку за типічну пісню танечного характеру, думає, що наша коломийка і малярська „конаснотта” зв’язані між собою давніми взаємними історичними впливами. Точніше сказавши, Барток не відкидає передпосилки, що наша колемийка є прототипом пастирської пісні (конаснотта). Радніше дорогою інтуїтивного відчуття, як на основі наукових даних Барток допускає таку схему поступенних історичних впливів: коломийка — малярська пастирська пісня (конаснотта) — малярська військова танчна пісня (вербункош зене) — нова малярська пісня”.³²¹

„Можливість впливу коломийки на малярську пастирську пісню допускає також і другий малярський дослідник П. Л. Горват — пише далі Милославський, — „Трактуючи коломийку не лише як пісню, але і як танець, ми знаходимо ще й інші докази того, що наша коломийка зв’язана з малярським пастушиним танцем (пастортанц), особливо із т. зв. „гайду-танцем”. Малярський дослідник цього питання Рийтеї Пріккел, у своїй дуже цікавій праці „О модьоршаг танцої” приходить до висновку, що т. зв. „гайду-танець” ні музикою, ні характером хореографії не є типічно малярським” (ст. 26). „Досліджуючи питання, звідки міг прийти той чужий вплив, Рийтеї Пріккел допускає, що чужий вплив міг прийти лише від якогонебудь сусіднього слов’янського народу”. (ст. у Рийтеї 138-9). „Займаючись далі подрібними дослідками різного роду, Рийтеї Пріккел допускає, що і „гайдутанц” і „пастортанц” є тісно зв’язані з нашою коломийкою” (ст. 27). „Всі вищенаведені дані ведуть Рийтеї Пріккела

до того висновку, що взаємний зв’язок між нашими коломийками і малярськими пастирськими і військово-танечними піснями постали таким способом, що із коломийки зродився малярський пастирський танець-пісня („пастортанц” і „каноснотта”), котрий впливав уже й на „гайду-танець”.³²²

В. Гошовський у праці: „Украинские песни Закарпатья”³²³, знаходить ще дальший вплив української пісні на малярську пісню. Він пише: „Порівнюючи напиви весняних обрядових пісень (ігри й хоріводи) в Малярщині, опубліковані в статті Керені, з напівми весняних ігор українців із Східної Словащини, не важко відкрити їх близьке споріднення. Маючи на увазі, що декотрі слов’янські племена ще в VI-VIII віках, це є до приходу малярів в Панонію, заселяли ту територію, а також ті обставини, що давні малярські племена не займалися хліборобством і тому не могли мати своєї хліборобської обрядовості (назви хлібних зерен і приладів хліборобської праці в малярській мові перебрані із давньо слов’янської), можна вносити, що малярські веснянки — це пісні засимільованих слов’ян”. (ст. 17 — примітка.)

Тут ще вважаємо потрібним відмітити, що на цю тему в 1943 році тодішній диригент катедрального хору в Ужгороді Никифор Петралевич читав публічну лекцію, документуючи свої докази, оперті на становищах найбільших малярських знавців музики, практичними музичними вставленнями (показами) протягом лекції. Для малярів Ужгороду це було приголомшенням і були протести тощо, бо, як може гордий малярський нарід переймати дещо від відсталих русинів”. При тому представмо собі, що й ця лекція і стаття Милославського (хоч дуже обережна) появилася в період окупації Закарпаття малярми.

Бачучи таке, людина не може не поставити собі запитання: як це можливе, що одні малярські „вчені” всією силою стараються заперечити все українське в історії Малярщини, мовляв, українців-русинів взагалі не було на Закарпатті перед приходом малярів; прийшли вони лише як колоністи на територію теперішньої Закарпатської області УССР і Пряшівщини, далеко пізніше від малярів), а інші дослідники доказують, напр., про вплив української коломийки Закарпаття на витворення теперішньої народної малярської пісні. Та ж це логічне, що впливати міг лише той, хто на даній території був скоріше, хто був у той час культурою вище, а таким було Історичне Закарпаття по прийнятті християнства від Константина-Кирила й Методія, ще перед приходом цих апостолів на Велику Мораву.

* * *

На подібні теми ми могли б багато писати, але закінчимо коротко ще одною ознакою малярської мови. На цілому світі

є відоме славне токайське вино. Воно має кілька сортів з різними назвами, а найкращий сорт називається „самородний” і цю українську назву має також на вінетах пляшок, повних вином для домашнього торгу і на експорт. „Самородний” — це сорт самородного винограду, названий так від непам'яті, званий так і тепер, хоч в околиці Токаю живе тепер в більшості змадяризоване населення бувших українців. Це вино з назвою „самородний” на вінетах іде також у світ, Але слово „самородний” не мадярське, а українське. Ця назва могла прийнятися лише від народу, який перший заселив ці токайські області середнього Потисся.

* * *

Закони і документи з перших століть існування мадярської держави, видані з метою зліквідувати східний обряд в Мадярщині, вказують на існування в Мадярщині сильної Церкви східного обряду, Церкви наших предків. Наведемо ці документи.

В 1971 році, в Будапешті, вийшла друком книга під заголовком „Келеті керестийнський, келеті едьгазок — Східне християнство, Східні Церкви”. Автором твору є теперішній католицький єпископ Гайдудорозької єпархії, колишньої частини Мукачівської єпархії, Імре Тимко. Згадані документи будемо шитувати із тієї книги. Імре Тимко вважає себе великим мадяром; він є єпископом Католицької Церкви, тому його дані є важливі, а також не можуть кидати на нас тінь односторонності.

Але вперше замічаємо, що добу короля Стефана I ми вже подали й там бачили завзяту боротьбу за життя Східної Церкви в Мадярщині. Дальші роки були вже лише ліквідацією Східної Церкви в Мадярщині. Про ліквідацію східного візантійського обряду в Мадярщині Імре Тимко пише так:

„Четвертим Лятеранським Собором (1215 р.) змінилося становище західного християнства до Сходу. Передзнаки з'явилися уже в XI ст. (по церковному розколі 1054 р.), а на початку XIII ст. доходить до рішучого стану (1204 р. заснування візантійського латинського царства і патріархату). Нове становище приймається теж в Мадярщині. В цьому періоді східних християн загалом уважають „розкольниками і еретиками”, а це вже і за відхильний від західного обряду і дисципліну. Запевнення в правочинності в нашій державі (значить у Мадярщині) бачать в тому, що всіх східного обряду мадярів, тут живучих або прибулих національностей східного обряду, примусовими засобами стараються довести до відкинення свого обряду. З латинізацією східних монастирів рівнобіжно проходить розрахунок сил з рештками східної церковної організації. А як зовнішній чинник допоміг ще в цьому монгольський напад, по якому східні монахи осередки в більшості були знищені і пізніше або ніяк (неіснують), або лише в латинському обряді живуть”.

„По татарській навалі — з-поміж наших (значить мадярських) королів ще не один, як напр., Кун Ласло, співчуває з підданими східного обряду, але добрий намір ще не є моральною підпорою для них. Могутнє папство середньовіччя, напр., Інокентій III і його наслідники вміють потрібним натиском приспособити латинізацію і в мадярських церковних обставинах”.

„А період вслодіння дому Анжуовців, себто в XIV століттю, особливо в його другій половині: володіння Людовика Великого (Нодь Лойоша), завершує свідоме натиснення і розрахунок з церковною організацією Східної Церкви, започаткованих уже перед сто роками. Драматична доля східного християнства в Мадярщині наближається до кульмінаційної точки, яка разом означала повну ліквідацію. В Анжуовців, які були італійського походження, не було жодного почуття до порозуміння з Візантією і східним християнством. Із спонук, совісти й з політичних причин лише над тим трудилися, щоб чим більше йти до волі папства і його церковної політики з поширенням латинського обряду у всій південно-східній Європі. Наслідком того також ті східні монастирі, які ще залишилися, були зліквідовані на основі очернення в „схизмі” й утиск східнообрядників перемінився в переслідування ...” (ст. 368-369).

„Так в долішньому Потиссі майже зникло східне християнство; залишилося лише в верхньому Потиссі і в Карпатах, а також між змадяризованими куманами й секелями”. Останні були златинізовані”. (ст. 369). „По битві під Могачем (1526 р.) залишилися лише менші групи східних християн в Потиссі, а саме в Нодькуншагу, Гойдушагу й Ніршийгу. Але між ними й північно-східним русинством були дуже давні зв'язки”. (ст. 370). „Секелі, особливо в Кезді-Сийк і Ороньош-Сийк, залишилися при східному обряді”. (ст. 370). „Русини в Потиссі були змадяризовані” (ст. 371, 372).

„Лятеранський Собор 1215 року бачив часовим з'єднання, продуманому по західному способі. Ця хвиля практично зліквідувала, вже доти утискуване в Мадярщині, східне християнство”. (ст. 402).

„З кореспонденції папи Інокентія III (1198-1216) і мадярського короля Емерика (1196-1204) довідуємося, що мадярський король пробував досягнути в папи, щоб усі монастирі й села з вірними візантійського обряду піддати під юрисдикцію одного єпископа. Але це прагнення не було увінчане успіхом”. (ст. 412).

„Відомі два папські листи („Сігніфікавіт нобіс”, з 26 квітня 1204; „Вівентес ад Апостолікам”, з 14 вересня 1204), тексти яких говорять, що в Мадярщині, в королівстві Емерика, є лише один латинський монастир. Папа напевно знав, що в державі є багато вірних східного обряду „...квтамтен ібідем сінт мулта

грегорум” — і хоч з того видно, що в 1204 році було багато східних монастирів і багато вірних східного обряду, прохання короля витворити для них єрархію не було вислухане. В цьому періоді церковна політика вже не сприяла східним. Кілька років перегадом знаходимо й причину цього в період Андрія II” (ст. 312).

„Монастир в Пастові, довкруги якого були східнообрядники, в 1190 році забирають цистерцити” (ст. 412).

„За володіння Андрія II (1205-1235) четвертий хрестоносний похід не пішов проти ісламу, але зайняв в 1203 році Царгород, заснував латинське цісарство, і цей Андрій II одружився вдруге з дочкою латинського візантійського цісаря, Йолантою” (ст. 414). Тоді Четвертий Лятеранський Собор 1215 р. „дав на пряму латинським єпископам, щоб в області східного обряду післали латинських священників. Наказ стосувався також Мадярщини. Його здійснення вказує, якого великого значення була Східна Церква в XII й на початку XIII ст. в Мадярщині, особливо в її східній і південній частині” (ст. 415).

„Так на згаданих територіях протягом XIII ст. зникає східне християнство”. (ст. 415). „Тих, що з куманів вже були „візантійської віри” християни, тих наново христили” (ст. 415). „Між куманами довго жила пам’ять про східний обряд — напекір новому хрищенні” (ст. 415).

„Монастирі займають латинські монахи; вірні східного обряду латинізуються, мадяризуються. Все ж таки у згаданій області (зн. Потисся) в період турецької окупації знову оживає утискане візантійське християнство”. (ст. 416).

„З XIII ст. маємо дані теж із Залісся (Семигороду). З листа папи Григорія IX (1227-1241) до короля Бейли IV, довідуємося, що в Залісся живе велике число вірних східного обряду”. (ст. 416). „Латинська єрархія посилає на ці території латинських священників. (ст. 416).

„В 1221 р. папа Гонорій III пише до Мадярщини теж у справі чергового візантійського монастиря. Листа адресує естергомському примасові і піліському латинському опатові. Папа констатує і на основі повідомлення короля Андрія II проголошує, що в монастирі Вишеград первісно жили ченці грецького обряду. Далі пише: — тому що східний монастир занепадав, король при допомозі папи примістив там латинських ченців. В 1331 році вже не було там ані одного грецького ченця”. (ст. 417).

„Одночасно в Мадярщині організуються латинські єпископства з метою латинізації” (ст. 417).

„Ці всі дані вказують на те, що в першій половині XIII ст. „старовірці” в одній частині златинізувались, а друга частина, яка трималася свого обряду, змішалася з прихідними національностями, також східної віри. В тій добі ті, що залишилися

в східному обряді були називані лише „розкольниками” (ст. 417).

„В 1224 році появляються в Залісся румуни; в Залісся східний обряд існував ще все без перерви. Це доказується і листом папи Григорія IX до Бейли IV, написаним в році 1234” (ст. 417).
324

„На східний обряд в Залісці вказує також лист короля Кун Ласлова з 18 вересня 1289”. (ст. 418).

„Оттокар II, чеський король, свідчить про існування східного обряду між національностями Мадярщини. В поході проти Оттокара II, чеського короля, були в мадярській армії численні східного обряду національності. В 1260 році, король Оттокар, латинник, насмішливо пише папі: „...безчисельне множество різних слов’ян схизматиків і єретиків”.³²⁵

„Король Кун Ласло сприяв „східній вірі”. Син Стефана V, Ласло IV, або Кун Ласло (1272-1290), так прозваний тому, бо його мати була куманкою, дочкою вбитого куманського короля Кутена. — Папа Микола III (1277-1280) посередництвом свого посла, єпископа Филипа Фермського, домагався насильно латинізувати куманів. „Святокрадіж бачив у їх варварській бороді, довгому волоссі” — говорив єпископ Филип. — Але король не звернув увагу на домагання папського легата”. (ст. 421).

„В 1301 році вимерла династія Арпадовичів. Тепер настала латинізація: вперше утискала, а потім ліквідувала східне християнство”. (ст. 423). „Володіння Анжуовців — це важкий період східного християнства в Мадярщині”. (ст. 424). „На мадярського короля коронували Карла Роберта”. (ст. 424). „Цей король послуговувався обманом. Куманів обманував тим, що ніби залишив їм східну віру”. (ст. 424-425). „По ньому наступив Людовик I. Великий (1342-1382). Він був італійського виховання, одностороннього латинізаторського духа і все робив, щоб території, які належали до його впливу, були латинізовані”. (ст. 426).

„З 1344 року маємо вістку, що перестає існувати останній візантійський монастир. Із згаданого року є лист папи, написаний напевно на основі інформацій, отриманих від короля, в якому наказує Нітранському єпископові зліквідувати останній візантійський монастир св. Димитрія. Хоч папський лист для нас дуже сумний — з погляду долі східних ченців в Мадярщині, все ж таки є він доказом існування східного християнства в Мадярщині. Папа пише, що в тому монастирі, від його заснування жили грецькі, мадярські і слов’янські ченці, що видно з їх обряду і літургійної мови. В листі папи далі сказано, що той монастир мав право „ставропігійське”, це значить не підлягав єпископові. Наприкінці листа написано, що останній ігумен східного обряду помер перед пару роками, тому папа уповноважує єпископа Нітри, щоб монастир передав Бенедиктинцям” (ст. 426).

„Так і останній монастир попавав в руки латинників, як і попередні” (ст. 427).³²⁶

„Народи в Мадярщині не піддаються латинізаторській політиці Лойоша I. (Людвика I.)” (ст. 427).

„Лойош Великий (Людвик Великий) видав закон, що громадянин східного обряду в комітатах Сиринь і Гуньод не може мати маєтку, доки не стане вірним Римо-католицької Церкви” (ст. 427).

„Цей король дав напрямну кораншебешським, гатсегським і оршовським Міноритам, щоб не дозволили ані одному, шляхтичеві тримати на своїх маєтках попа східного обряду” (ст. 427).

„Хто з бувших визнаців східного обряду став латинником, а потім покинув римокатолицьку віру і знову став східним, той тратить маєток, навіть тоді, коли б був шляхтичем. Цей закон, зокрема в Залісню, строго застосували” (ст. 427).

„Наказ короля далі забороняв подружжя між латинниками і визнацями східного обряду. Кожний визнавець візантійського обряду зобов'язаний дати охрестити свою дитину латинському священикові. Хто дав би охрестити дитину в східному обряді, тратить маєток” (ст. 427).³²⁷

„Виданим наказом з року 1366 був вигнаний з комітатів Кеве і Крашшо кожний визнавець східного обряду” (ст. 427).³²⁸

„Людвик Великий здійснював латинізацію також за границями своєї держави (ст. 428). Старався виконувати волю папи, бо претендував на Неапольський трон. Насиллям златинізував він 200.000 болгарів” (ст. 428).

Протягом історії визнаців східного обряду плятять десятину латинській Церкві. Король Матіяш в 1481 році видав закон, що „схизматики” не можуть бути примушувані на те, щоб десятину платили латинській Церкві й від того всюди мають бути звільнені (ст. 433). Але по смерті короля Матіяша (1490 р.) в 1495 році був виданий закон, ч. 45, на основі якого латинські єпископи зобов'язують знову „схизматиків”, наперекір законам короля Матіяша, платити латинській Церкві десятину. Ці закони християнами називають лише латиняні і ця назва лише до них відноситься. Інших називають „алії схізматиці” (ст. 434).

Ці всі дані, які даємо дуже скорочено, І. Тимко в своїй праці розписує на сотках сторінок. Ми зачитуємо від нього ще одне цікаве: „В Габсбургській частині Мадярщини є організовані общини східного обряду. Згадує це закон 4-ий від 1574 року. Цісар Максиміліян (1564-1576) говорить, що закон короля Уласлова (закон ч. 45 з 1495 р.), який звільнював східнообрядників від плачення десятини латинській Церкві. Це не привілей для східних, але це дане тому, що вони мають платити за церковні услуги „власним єпископам”. Отже в другій половині ХУІ

ст. в Мадярщині є єпископства східного обряду. Але про їх осідки, засяг їх юрисдикції і число вірних не знаємо нічого” (ст. 439).³²⁹

І. Тимко у своїй праці згадує також про переслідування в Мадярщині в дальших століттях. Ми не будемо наводити цього. Ці дані досі ми навели, щоб доказати і підтвердити наші перші історичні дані, що християнство східного обряду на терені Мадярщини було таке сильне, що не лише християнізувало мадярів, але ще й звело тисячолітню боротьбу за своє існування і вийшло переможно, хоч не на цілій території Історичного Закарпаття, але показало й залишило сліди на всій території Історичного Закарпаття.

У своїй праці І. Тимко ронить сльози над східним обрядом в його Гайдудорозькій єпархії. Східному обрядові в Мадярщині грозить зник, по-перше від сталої латинізації; по-друге тому, що вірні із сіл розходяться за роботою до промислових осередків, де нема парафій східного обряду і де їх не дозволяють відкривати ... Так, треба ліквідувати сліди того, що мадярські греко-католики тепер — це бувші русини і ними заселена територія — це територія Історичного Закарпаття, Потиської Руси.

* * *

Ми бачили багато доказів того, що Історичне Закарпаття було християнське від періоду Константина-Кирила й Методія; давно перед приходом мадярів мало свою єрархію, монастирі, культурно стояло високо. І коли б ми не мали жодних інших доказів лише те, що мадяри перебрали від нас східне християнство, нашу культуру, дуже багато наших слів, і то від нас і лише від нас; що наші предки вели в Мадярщині обрядово-культурну і народну боротьбу протягом кількох століть, маючи за противника латинсько-німецький великий апарат єпископів, монахів, священства, підтримуваний військом з чужини (Німеччина, Італія); боротьбу проти високої культури і сили Заходу, яка виявилася з боку наших предків щодо культури рівною латинській — це все вистачає на доказ того, що Історичне Закарпаття ту всю культуру християнства і силу духа могло набути лише від Кирила й Методія. В тім періоді з Київської Руси „руське християнство” ще не могло прийти. А що в мадярів перемогло латинство, сталося це лише силою зброї.

* * *

Митрополит Шептицький під час відвідин в Пряшові в 1928 р.
Зліва єпископ Гойдич, а справа єпископ Нярадій

ІСТОРИЧНЕ ЗАКАРПАТТЯ ХРИСТИЯНІЗУВАЛО

ТАКОЖ ВОЛОХІВ-РУМУНІВ

Волохи-румуні оселилися в Заліссю (Семигород, Трансильванія) в XII-XV століттях. Залісся, як ми бачили, це частина Історичного Закарпаття, заселена українцями тоді, коли була заселена також решта земель Історичного Закарпаття. (Румуні доти жили на Балкані біля границі Албанії і звідти поволі прямували на північ). Ці волохи-румуні прийняли східний обряд християнства і „руські букви” до своїх богослужбових книг від українців Історичного Закарпаття. Залісся було завжди частиною Мукачівської єпархії і щойно в новіших століттях були від Мукачівської єпархії поодинокі частини відокремлені як самостійні єпархії. (Фогарашська греко-католицька єпархія в рр. 1687-1699, Великоварадинська греко-католицька єпархія в 1777 р., Лугошська і Самошуйварська греко-католицькі єпархії за царя Франца Йосифа.³³⁰ Кирилицю вживали до 70-их років XIX ст. Вони були завжди під впливом закарпатської Української Церкви, бо святкували навіть і пам'ять мучеників Бориса і Гліба.³³¹

ЗВ'ЯЗКИ ІСТОРИЧНОГО ЗАКАРПАТТЯ З ЧЕХІЄЮ

Хочемо торкнутися лише по-методіївського періоду. По смерті Методія і вигнання його учнів з Морави мадяри спустошили цілу Мораву. В східній частині Великої Морави, в Нітрящині (це тепер західна Словаччина), археологи не знайшли нічого, що доказувало б існування тут східного обряду. Цей обряд Вікінг взагалі не допустив на Нітрящину. Все було знищене й на Мораві, але там і в Чехії є сліди континуації східного обряду в по-методіївський період. Цим питанням займаємося лише у зв'язку з Історичним Закарпаттям. Ми вже бачили, що на Історичному Закарпатті знайшли притулок чеські ченці східного обряду з Сазавського монастиря. Їх вигнали звідти в 1055 році тому, що вони не хотіли зректися східного обряду. Вони пішли за Закарпаття і знайшли притулок в монастирі в Торпові.^{331a} Отже знали, що на Закарпатті існує східний обряд віри Методія. Знали, що на Історичному Закарпатті живуть русини!

В т. зв. Даліміловому літописі (1282-1314) є такий вірш:³³²

„Боржівой просі крста от Сватоплука Моравського,
а от Методіє арцібіскупа Велеградського,
Тен арцібіскуп Русин бише,
Мшу сву словенскі служеше,
У Велеграде крсті Чеха првого”.

Автор з 13-го століття, чех, чеський хронікар, називає Методія русином. Певно з причини відомостей про русинів Історичного Закарпаття, які прийняли місію Кирила й Методія і з ім'ям русинів утримували її зв'язками теж в Чехії.

Бачимо, що не без основ піддає Істрин думку³³³, що Горазд, наступник Методія, потайки ходив на Мораву і старався рятувати ситуацію.

На це мали б ми й докази. В самій Чехії знаходимо аж 13 місцевих назв Поповіце, далі 3 рази Поповец, як також місцеві назви Поповички (2 рази), Попов і Попово. Профус пояснює назву Поповіце як село людей попових. Констатує, що в Чехії слово поп (священик), вживалося до кінця XIII століття і лише в XIV столітті, замість слово поп, почало вживатися слово „кнез”, яке до тих часів означало володаря або члена родини володаря. Назва Поповіце означала збільша бувший попівський маєток.³³⁴ А ця назва поп-піп могла поширитися лише в період Гораздових засягів в Чехії з Історичного Закарпаття.

Існують також дальші докази:

В Левіні, район Літомержїце, в північній Чехії, мають в церкві, на площі, вмуровану овальну дошку з каменя-пісковця в промірі 34 см., а на тій дошці є вирізьблений таємничий звір з кількома літерами. В минулому дослідники думали, що це є зображення бога слов'ян — Чорнобога. Тепер досліди виявили, що овальний камінь походить із здемольованої церкви, а написані літери є з уривку з Апокаліпси, що починається словами: „І переміг лев ...” Отже той таємничий звір — це лев. До того ще виявилось, що текст на камені є написаний кирилицею, а камінь служив за оздобу ранньоготицького склепіння попереднього храму, приблизно з другої половини 13-го століття. Розв'язка загадки принесла для чеських вчених нову загадку. Бо Левінський напис є єдиний епіграфічний документ писаний кирилицею в цілій середній Європі та вказує на слов'янські церковні традиції ще в глибокому середньовіччі. Фахівці з Геологічного Інституту в Празі сконстатували, що камінь-пісковець із львом є місцевого походження. Це ясний доказ того, що зображення лева і напис постали прямо на Левінщині, в Чехії.^{334а}

Для нас це дальші докази великої сили східного християнства на Історичному Закарпатті.

* * *

Це духом велике християнство Історичного Закарпаття при тому всьому ще й понесло нову віру на Русь-Україну і її охристило та дало їй ерархію.

Про це в дальшій частині.

Частина Тайної Вечері — фреска Горянської Рогунди з XIV-го ст.

**ІСТОРИЧНЕ ЗАКАРПАТТЯ — ЦЕ ПЕРША ЧАСТИНА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ТА ВЗАГАЛІ СЛОВ'ЯНСЬКА, ЯКА
СТАЛА ХРИСТИЯНСЬКОЮ І СВОЇМ СВЯЩЕНСТВОМ
І ЄРАРХІЄЮ ХРИСТИЛА РУСЬ-УКРАЇНУ І ДАЛА РУСИ-
УКРАЇНІ ПЕРШЕ УКРАЇНСЬКЕ СВЯЩЕНСТВО І УКРАЇН-
СЬКУ ЄРАРХІЮ**

Історичне Закарпаття прийняло християнство з великим надхненням. Воно немов би було створене для духа закарпатського українського народу, духа чесного, працьовитого, бажуючого спокою. Повернення на Історичне Закарпаття архієпископа Горазда, наступника по Методієві, а з ним багато священства, ще більше піднесло духа християнства на Закарпатті. Учні Методія, що перейшли до Болгарії, були там чинні. Заснували школи, створили групу письменників; в короткому часі виховали в Болгарії кілька тисяч освічених людей, між ними священників. Про це говорять документи. Це освітня практика, перебрана від Методія.

Треба констатувати, що в цьому напрямі пішла праця теж на Історичному Закарпатті. Але Історичне Закарпаття, властиво його єрархія, уже на чолі з архієпископом Гораздом, не обмежилася працею на Історичному Закарпатті. Горазд, як наступник Методія, перебрав і його завдання — третього апостола Слов'ян. І він вказав на ціле плем'я білих хорватів, значить і на ту половину, що по той бік Карпат вказав і на Київ!

Подивімся на те, що в цьому напрямі знаходимо в літописах Руси-України:

1) Патерик Печерський подає „Житіє” Мойсея Угриня (†1042 р.). цей Мойсей названий Угрином тому, що походив з Історичного Закарпаття, в часі написання його „Житія”, званого Угорським. Це „Житіє” складене, або переписане з давнішого, на переломі XII та XIII століть, однак його події відносяться до періоду Володимира Великого. Мойсей Угрин, боярин Володимира Великого, радник його сина Бориса, по смерті Володимира, в період заколоту (боротьба між синами Володимира Великого); попав в неволю польського Болеслава і там вступив у слов'янський монастир. Вернувшись з неволі до Києва (його і всіх слов'янських монахів прогнано з Польщі), став, як

монах, один з перших жителів Печерського монастиря при ігумені Антонію. Прославлений Церквою за героїчну чесноту чистоти. „Житіє” Мойсея Угриня написане монахом Печерського монастиря в Києві, Полікарпом.³³⁵

Отже Мойсей Угрин один із закарпатців, які пішли ширити християнство на Київську Русь, в крாமолі, що настала в Києві по смерті Володимира Великого, став вірним заповітові Володимира Великого. Преподобний Мойсей Угрин був учасником хрищення Київської Руси. А таких, як далі побачимо, було багато. Його пам'ять в Київській Лаврі почитають, як співоосновника Лаври, 26-го червня.

2) Літописець Нестор згадує 1015 року серед дружини вбитих князів Бориса і Гліба одного на ім'я Георгія Угриня, який своїм тілом прикрив і боронив Бориса, якого також вбили разом з Борисом: „бшає отрок с родом Угерск, именем Георги”. Також передає, що в Печерській Лаврі зберігається тіло теж одного монаха, Угриня.³³⁶

3) Польський історик В. Абрагам³³⁷ говорить, що з „Угорської Руси” місцеві русини цілими процесіями відвідували Київ і навіть взяли участь на торжествах хрищення Руси за володіння Володимира Великого.

4) Місійна праця слов'янських апостолів Кирила й Методія знайшла відгомін в Повісті Временних Літ, де вона записана під роком 898. Це є перша згадка про працю слов'янських апостолів. Під цим самим роком записаний напад мадярів на Історичне Закарпаття. Обі ці вістки могли прийти до Києва лише від носіїв християнства з Історичного Закарпаття.

5) Пам'ять святого Кирила на Руси-Україні святковано вже перед 1027 роком. Зачислення до лику святих Кирила і Методія мусіло бути здійснене архієпископом Історичного Закарпаття Гораздом зараз по смерті Методія. Ця пошана святого пішла на Русь-Україну із закарпатськими місіонерами християнства. Також існування Кирилівського монастиря в Києві, на Подолі, говорить про дуже давнє почитання пам'яті святого Кирила на Руси-Україні. Думку, що Кирила звичайно почитали разом з Методієм і тому це був радше інший св. Кирило, хочби Єрусалимський чи Олександрівський, не можемо прийняти, тому що ці два останні в той ранній період християнства на Руси-Україні не могли бути такими відомими, бо не є вони „такими відомими” ані в наш період. А ім'я нашого Кирила могли якраз „спропагувати” місіонери з Історичного Закарпаття. При тому тут йдеться про „Кирилівський монастир” а згадані два інші Кирили не мали нічого спільного з монастирями, зате наш Кирило є основоположником монастирів на Історичному Закарпатті.

6) „Житіє” Методія постало — ми твердимо — на Історичному Закарпатті і звідти було перенесене на Русь-Україну. Автором його був архієпископ Горазд. Докази: „Житіє св. Методія” не збереглося ані в одному примірнику на території Болгарії, а на Русі збереглося аж шість церковнослов'янських текстів того Житія. Проф. Чубатий пише, що воно напевно перейшло на Русь через Перемишль, з теренів бувшої Великоморавської держави” (ст. 234). Дивний висновок. Та ж це Житіє було написано по упадку Великоморавської держави, коли вже там від кількох десятиліть не існував східний обряд і не було слов'янського священства. Учні, які втекли до Болгарії, зайнялися цілком проблемами Болгарії. Життя св. Методія не написали, бо не знайшовся там ані один примірник того „Житія”. Отже ні „Житіє” Методія ні Кирила не могли бути написані на Великій Мораві ані в Болгарії (як думає Чубатий, ст. 108), бо докладна аналіза текстів доказує, що в них є великий вплив української живої мови. Також автор не міг бути болгарин, бо нема там згадки про болгарів. Крім того, з болгарів єдино можливий автор Житія, є Климент Охридський, який жив в Охриді, це значить на території теперішнього кордону Югославії і Албанії, занадто далеко, щоб мати зв'язки з Київською Руссю. А всі ті „Угрини”, які були в Києві перед і при хрищенні Русі, напевно не пішли з порожніми руками, але принесли всю християнську літературу.

7) Володимир Великий в 981 році пішов походом на Польщу і здобув Перемишль, Червень та інші міста й прилучив їх до Русі. Думаємо, що плян походу на Галичину, бо „і там руські землі”, був також від носіїв християнства з Історичного Закарпаття. Та ж багато з них мусіло бути в близькому почеті Володимира Великого, от як боярин Мойсей Угрин або Григорій були в почеті-дружині Бориса. „Іде Володимир к Ляхом і зая гради їх, Перемишль, Червень і инія гради”. Літопис вказує, що й Володимирові сини посідали ті землі: Володимир — мав Волинську землю, очевидно, разом з Закарпатською Руссю.

„В нашому літописі є під 993 роком похід на Хорватів; може ця „хорватська війна” лишилася відгомоном боротьби Володимира Великого з Польщею, але так само вона могла бути відгомоном теж якоїсь іншої війни, з Чехією або Угорщиною, за Карпатську Україну” — пише М. Грушевський.³³⁸

Історичні документи говорять, що Закарпаття в період князя Володимира Великого входило до складу Київської Русі, як про це свідчать і наші літописи: Володимир „іде на хорвати, пришедшу бо ему з війни хорватския ...”³³⁹ В літописі під роком 996 згадується, що Володимир „... бі живя с князи околними его миром, с Болеславом Лядским, и с Стефаном Угорьским, и с Ондриком Чешьким и бі мир межи има и любви ...”³⁴⁰ Це

значить, що коли Володимир жив у мирних відносинах з угорським королем Стефаном, то кордони держав цих двох володарів, які до того ж були сусідами, повинні були стикатися. А ми знаємо, що кордони Угорщини в кінці X і на початку XI століття проходили південніше території сучасного Закарпаття.³⁴¹

„В столітті X і початком XI були карпатські гори в посіданні Київської держави за володіння Володимира Великого і Ярослава Мудрого. В цих місцях доторкалася кінцем X і початком XI ст. держава Володимира Великого границь держави Стефана угорського і чеської держави. Руський Лаврентіївський літопис навітлює тодішню ситуацію так: „Володимир ... бі с князи околними миром с Болеславом Лядским и с Стефаном Угорьским и с Андрехом Чешьским и бі мир мажю ими и любви”. Аджеж це частинно свідчить про певно усталені вже границі між тими державами”³⁴² — А найбільший чеський історик Фр. Паляцкі про це записав: „Хоч Нестор не знав добре назвати чеського володаря, все таки це дуже важливе, що й він мав відомості про колишній засяг влади аж до меж руських”³⁴³ „В добі, коли західна Словаччина (Нітрянщина) була прилучена до Польщі, Закарпаття було у сфері політичних впливів київської держави Володимира Великого”³⁴⁴

Ці історичні факти ближче не розбираємо; хочемо тут лише вказати і констатувати, що обсадження хорватських територій по обидвах боках Карпат, вирвання Червенських городів Галичини з рук поляків і включення великої частини Історичного Закарпаття в межі Київської Русі — на нашу думку не було без спричинности закарпатців, визначних членів дружин великого київського князя і його синів, записаних в історії як Угринів. А ті дісталися до Києва як носії християнства з Історичного Закарпаття на Київську Русь.

Прилучення Галичини й Закарпаття до Київської Русі було „напередодні” хрищення Русі. Цей факт підтверджує думку історика Голубинського, що Володимир Великий знав закарпатське священство і міг його взяти для охрищення Русі-України. А ми думаємо, що цей факт: присутність християн — „угринів” в почетах Володимира Великого і його синів (конкретні дані маємо про Бориса і Гліба) — стали причиною рішення Володимира Великого охристити Русь власними силами. Отже вістка польського історика про „процесії” закарпатців на торжество Хрищення Русі-України є цілком віригідною.

8) Літопис говорить, що після хрищення киян Володимир Великий збирав поміж боярством дітей для „наученія книжного”. Це метода Кирила і Методія, яку могло піддати Володимирові Великому лише закарпатське священство і єрархія.

9) Врешті ми згадали також єрархію. „Житіє” Бориса і Гліба згадує в Києві архієпископа Івана. Також пише, що перенесення мощів Бориса і Гліба організував і завершив архієпископ Іван.

„Тільки церковний зв'язок Києва з Охридою є в силі вияснити роллю на Русі архієпископа Івана в перших десятиліттях XI століття, який не резидував в Києві, тільки звідкись приїздив” — говорять прихильники Охридської теорії. Ми вже вказали, що ця теорія не має жодного опертя ані в писаних ані в археологічних джерелах.

Хто був той архієпископ Іван, що ходив по Русі, не мав місця осідку і, здається, не мав ані претенсій на київський митрополічий престол? Н. Полонська-Василенко³⁴⁵ пише про нього це: „Першою особою на київській катедрі можна вважати Івана, якого джерела називають, то митрополитом, то архієпископом. Очевидно, він був в Києві ще за Володимира, хоч ім'я його вперше згадується в 1018 році під час міжусобної боротьби між Святополком I та Ярославом. Коли Святополк вступив до Києва, архієпископ Іван зустрічав переможця в соборі, а потім їздив до Ярослава в справі обміну полонених. Пізніше, за Ярослава, він перевів канонізацію святих мучеників — князів Бориса і Гліба року 1020, і написав Службу їм. В Никонівському літописі є вказівка, що митрополит Іван поставив в Києві кам'яну церкву святих апостолів Петра і Павла, а в Переяславі — церкву Воздвиження Хреста Господнього. На цій підставі, вважаючи на патріотизм, невластивий грекам відносно України, деякі вчені вважають, що митрополит Іван був слов'янин, як що не українець то болгарин”.

На основі всього, що ми дотепер бачили про хрищення Русі-України, можемо з радістю ближче ідентифікувати того загадочного архієпископа Івана. Ми вже бачили, що болгариним не міг бути. На це ще приведемо докази. Блукаючий по Русі без місця осідку архієпископ Іван був закарпатський українець, що керував християнізацією України, один з тих дуже багатьох „угринів”, як їх тоді називали. З даних про нього бачимо, що був в близькому почеті Володимира Великого, бо канонізував його синів, і доля українського народу була йому на серці, бо мирив розсварених братів і навіть дбав про виміну полонених. Це мусіла бути дуже освічена людина, визначний архієпископ. Називають його і митрополитом, а може таким був і проголошений офіційно чи неофіційно, як перший архієпископ-митрополит, глава Української Церкви.

10) Ми навмисне залишили два важливі аргументи, а це священника княгині Ольги, о. Григорія, і ще старшого автора першого договору Русі з греками з 911 року, якогось Івана.

В будуванні величі і святості української княгині Ольги відігравав велику роллю ближче невідомий старший священник о. Григорій. Деякі життєписці подають першу зустріч цього Григорія з княгинею Ольгою в хвилині, коли палав Іскоростень: „Княгинине, не добре робиш! Помста належить Богові одному!” — „Про якого бога говориш, старче?” — запитала Ольга. — „Про Бога, що Його ти не знаєш. Бога Творця нашого, Суддю живих і мертвих. Він і тебе судитиме. В ім'я Бога, тобі невідомого Господа Христа, прошу тебе, зупини убивство невинних людей” ...³⁴⁶

Так уявляємо собі проповідування християнства на Русі-Україні тих „блукаючих” священників, єпископів і архієпископів Історичного Закарпаття, названих „угринами”. І цей Григорій мусів бути один з них. Осягнув дуже багато: Ольга охристилася в Києві, без особистого розголосу, жила праведно, керівництво державою передала синові Святославу, в повній силі і порядку, вмерла по-християнськи. На її бажання, похоронив її той старенький священник Григорій тоді, як довкола труни стояли поганські бояри ...

Але для нас важлива подорож княгині Ольги до Царгороду. Подаємо дані про неї — за М. Грушевським і Порфірородним, якого цитує М. Чубатий.³⁴⁷ — Авдієнція в цесаря відбулася 9 вересня 957 року. З Ольгою було кілька руських бояринь, коло 40 жінок, 22 послы, 42 купці, 12 перекладачів, нижчі служачі й один священник, згаданий о. Григорій. Цікаво, що християнський візантійський цесар і його християнський двір дивилися з погордою на цього священника, виявляючи це також поділом дарів. (Щоб не розширювати тему, не описуємо ближче цю цікаву подію). — На цьому моменті ми зупинимось. Закарпатське священство вивчив і дав йому засади Константин-Кирило і Методій. А одною із засад була помісність-самостійність Церкви кожного народу. З нехіттю читаю праці „істориків”, в яких пишуть, що Кирило й Методій були зняряддям імперіялістичної політики Візантії. Безперечно, Візантія такі пляни могла мати, але Кирило і Методій їх ніколи не реалізували ні в Великій Мораві, ні в розмовах з Римом. Навпаки, своїм учням дали засаду самостійности помісних Церков. А ті це понесли з Історичного Закарпаття і на Русь-Україну; вислід того бачимо в княгині Ольги при авдієнції в Царгороді, а також у засадах князя Володимира Великого. Цієї засади трималася Закарпатська Церква протягом історії, не піддаючись навіть у дуже скрутнім положенні, а тільки шукала допомоги в Києві. Єдина відома спроба ченців Грушівського монастиря піддатися Константинополеві, була Мучаківським єпископом зразу зліквідована, (1391 р.).

* * *

Хочемо ще вказати на дальший доказ діяльності закарпатського священства в християнізації Русі-України. В 911 році був підписаний перший договір Русі з греками. Цей договір Русі з греками був складений по довгих переговорах, ведених окремою делегацією Русі; написаний, підписаний і заприсяжений обома сторонами. Послами Русі документ не був підписаний (не вміли писати); їх підпис заступила дописка, що оба документи були зладжені „Івановим написанієм на двою хартію”. Іван — це ім'я писаря. Цей писар Іван ставав немов свідком, що неписьменні послы Русі цей договір апробували. В договорі руська, тоді ще поганська сторона, написала про себе в примірнику, дорученому візантійському цісареві таку фразу: „Ми же клянемося вашому цісареві як походячі від Бога, як Божі створіння по закону і по звичаю нашого племені, не переступити ані нам, ні кому-небудь з нашої країни установлених постанов мира і любови”.

Бачимо, що тут писар, репрезентуючи поганську сторону, дав у текст християнського духа присяги. Був християнином і значним дипломатом. Договір був зладжений в імені князя Олега. Історики не сумніваються, що руський примірник договору був писаний церковнослов'янським письмом і руською старослов'янською мовою.

Таке письмо і така мова вже існувати півстоліття на Історичному Закарпатті і могли вже бути відомі в Києві, донесені закарпатськими християнськими проповідниками. 906-го року Олег приєднав Білу Хорватію до Русі ³⁴⁸, а це лише збільшило число християн на Русі. Писар Іван, який писав договір, мусів знати добре грецьку мову й письмо та руську мову й письмо. Не міг він бути тьмуроканцем, як думає Чубатий (ст. 167), але підсумовуємо з наведених даних та „інвазії” закарпатців на Київську Русь, що це був закарпатець, до того священник, дуже освічена людина.

Цими двома історичними випадками ми хотіли вказати, що сліди діяльності в напрямі християнізації Русі-України закарпатським священством видні вже на самому початку століття, в кінці якого Русь-Україна була охрищена.

11) Не малої ваги є питання Печерського монастиря в Києві. Його заснування приписується святому Антонієві. Але „між першими ченцями” цього монастиря при ігумені Антонію бачимо аж двох „угринів” — Мойсея Угриня і невідомого Угриня, тіло якого в монастирі похоронене. Монастир бачимо й в Галичині, в якому перебував, будучи в полоні в поляків, Мойсей Угрин, а далі цілий ряд монастирів тих часів, ба й століттям старших, бачимо на Історичному Закарпатті і в Панонії. Безперечно, що коли на Історичному Закарпатті були монастирі давніше, християнство із Закарпаття понесли в Галичину і Київську Русь

також ченці згаданих численних монастирів, та певно мали співучасть у заснуванні таких і на Русі-Україні. (Про монастирі на Історичному Закарпатті ми писали в попередніх розділах цієї праці.)

12) Важливим доказом є мова Богослужень. Ця мова, як ми бачили в II-ій частині цієї праці, могла виникнути лише на Історичному Закарпатті, а не в Моравії. Богослужební книги на Русь-Україну з тією старослов'янською мовою, народом названою „русською”, могли прийти лише з Історичного Закарпаття. З Болгарії не могли прийти, бо нема сліду болгарського священства на Русі-Україні. В Херсонесі була чисто Грецька Церква, отже слов'янських богослужібних книг не могла мати. Притому незабаром по охрищенні Русі-України бачимо буйний розквіт Української Церкви й українського письменства. Це все вказує, що на Русі-Україні мусіло прийнятися християнство, а з ним і письменність та письменство значно скоріше перед хрищенням. Тому на думку советського академіка Николського ³⁴⁹, початки християнства, а з тим і початки письменства на Русі-Україні треба шукати в місійній праці Кирила і Методія. Болгарські впливи, на його думку, були дуже слабкі.

Слова „в місійній праці Кирила й Методія” занадто широкі. Ми бачили в попередніх розділах цієї книжки діяльність цих слов'янських апостолів і те, що їх праця була на Потиській Русі, а звідти і християнство і письменство перенесли на Київську Русь закарпатські носії християнства: єрархія, священство, ченці з монастирів і миряни. Це сталося зразу по прийнятті християнства Потиською Руссю, а набрало розгону з приходом архієпископа Горазда та його священства. Отже, на Русі-Україні існувало письменство до Володимира Великого, почавши від IX століття. Коли в 911 році, як ми вже бачили, ще київські послы в константинопільського цісаря не вміли підписатися, незадовго потім письменність на Русі стала звичайною справою, застосованою в практичному житті. Руські купці, йдучи до Царгороду, вже несли зі собою від князя грамоту, як легітимацію, що вони безпечні люди. Отже за тридцять років Русь поступила в письменстві вперед, виготовлювала документи й руські купці знали їх читати, бо вже навчилися.

Ламанський ³⁵⁰ пише, що богослужební книги прийшли на Русь не з Болгарії, а з Моравії, і то ще перед офіціальним хрищенням. На доказ сказаного, Ламанський наводить, що мова вжита в договорі Ігоря з греками — це не болгаризована церковно-слов'янська мова, а мова сильно зближена до руської народної мови. Такою є теж мова „Руської Правди” князя Ярослава (1019 р.). Київлянин, новгородський єпископ Лука Жидята, коло 1050 року, пише не болгарсько-церковнослов'янською мовою, але мовою, дуже зближеною до народної руської мови.

Тепер, читаючи його писання, ми відчуваємо її близькість до української мови. Не диво проте, що на Русі й поза нею цю мову називали руською мовою, а не болгарською, чи іншою назвою.³⁵¹

До сказаного додаємо уточнення: Ламанський пише, що богослужбні книги не прийшли на Русь-Україну з Моравії, бо та вже півстоліття не існувала; її вже не було, але прийшли з Історичного Закарпаття — Потиської Русі.

Ми бачили, як один доказ за другим взаємно себе доповняє, всесторонньо доказуючи, що Русь-Україна була охрищена українським священством Історичного Закарпаття, яке їй дало також першу ерархію.

* * *

13) Літопис ченця Києво-Печерської Лаври Нестора в далекому Києві записує дані про Історичне Закарпаття: заселення Подунав'я слов'янами, похід на Царгород, напад мадярів і боротьбу з ними на Закарпатті. На нашу думку, літописець міг дані про Історичне Закарпаття, записати лише довідавшись про них від закарпатців, тим більше, що декотрі із закарпатців перебували в Лаврі. Це були носії християнства із Закарпаття на Русі.

14) Не можна не згадати й Галичину. Через неї йшло з Історичного Закарпаття християнство на Київську Русь. Не маємо наміру тут детальніше займатися спеціально християнством в Галичині. Про це пишуть інші автори, тому подаємо лише декілька важливіших даних:

Мелетій Смотрицький, український вчений з першої четвертини ХУІІ ст., знав, що Галичина прийняла християнство вже 872 року.³⁵² Ми бачили, що могла його прийняти лише з Історичного Закарпаття. Історія доказує, що західна Галичина, включно з Краковом, була східного обряду.³⁵³ Польський король Болеслав Хоробрий мав навіть кирилицею позначені динари. Є історичні дані про усунення в перших роках ХІІ ст. від правління двох єпископів східного обряду. (ст. 131). — Чубатий і Дворнік вказують на існування церковної організації в Галичині і на Лемківщині вже від початку Х століття.³⁵⁴ „Одне маємо мати за доказане. В Польщі існувала слов'янська митрополія з кількома єпископствами, які були продовженням Моравського архієпископства”.^{354а} Дворнік думає, що одне єпископство було в Кракові, а що до другого місця, Дворнік не висловлює свого погляду. Чубатий твердить, що те друге було в Перемишлі.^{354б}

Віднайдення решток старовинних монастирів і церков в Галичині, а передусім церкви імені свв. Кирила і Methodія, вказує на те, що християнство закріпилося в Галичині давно перед охрищенням Русі-України.

До становища М. Чубатого й інших авторів можемо сказати лише те, що до Галичини прийшло християнство ще при

кінці діяльності святого Methodія, не з Великої Морави, але з Історичного Закарпаття. Це ми вказали в розділі: Що це була „Велика Морава”? і — діяльність Константина-Кирила й Methodія на Великій Мораві. М. Чубатий і інші помилились з тієї причини, що не знали історії Історичного Закарпаття.

Щодо польських дослідників і їх становища, то одна їх частина признає поширення християнства східного обряду аж на Краків, друга виключає Краків. Однак залишилися пам'ятники, які вказують, що й в Кракові був слов'янський обряд. Так краківський Капітулярний річник, складений в ХІІІ столітті, розпочинає реєстр краківських єпископів Прохором і Прокулфом. Дослідники думають, що це були єпископи східного обряду, бо таких імен не вживано в латинській Церкві.³⁵⁵

Відомо, що поляки старалися ліквідувати сліди Церкви східного обряду на терені Кракова і на схід від нього та в цілій Галичині. Вже Києвопечерський Патерик говорить про переслідування в Польщі східних, що підтверджує теж аналіст Косма з Праги й Аннали з Гілденгайму. Одночасно з поширенням латинського обряду поляки систематично польщили український нарід, так само як мадяри мадяризували нарід Історичного Закарпаття.

Ці дані закінчимо словами М. Грушевського: „В Перемишлі стояла мурована з квадратного каменя катедра св. Івана, поставлена Володарем Ростиславичем, і тут же поховано цього славного в історії Галичини князя. Як оповідає Длугош, Ягайло 1412 р., під час свого побуту в Перемишлі, аби похвалитися, що він зовсім не приятель схизматиків, віддав руську катедру латинникам: казав викинути з церковних гробів руських небіжчиків і посвятити її на костел. Це і зроблено, серед гіркого плачу православних ...”³⁵⁶

* * *

15) Дуже важливий доказ на підпертя всього вищого сказаного ми навмисне лишили на самий кінець цієї частини.

Історичні дані про поширення християнства на Русі-Україні по хрищенні Володимира говорить, що за Володимира і після нього з Києва вирушили місіонери для поширення християнства й пішли на північний схід, на північ і на північний захід Русі, але не на захід. Це вказує, що ця частина Русі-України вже була познайомлена з християнством, бо через неї йшло християнство до Києва. Цей історичний факт дуже важливий. Він підпирає всі вище наведені докази про хрищення Русі-України закарпатцями і що християнство на Русь-Україну прийшло лише з західноукраїнських земель, а саме з Історичного Закарпаття.

Цікаво замітити, що в 1877 році К. Кустодієв видав в Росії друком переклад латинського твору Олександра Духновича

„Історія Пряшівської єпархії”. У вступі до перекладеного друкованого видання К. Кустодієв написав: „Но важнее всего то, что исследование происхождения с первых времен Русской Церкви может пролить новый свет на начало Славянской и в частности Русской церкви. — Историю своей частной церкви мы обыкновенно начинаем с св. Владимира; обращение св. Ольги, существование христианской церкви и общества в Киеве прежде того — у нас являются фактами отрывочными; ми не отискали еще живой связи между просветительною деятельностью св. братьев Кирила и Мефодия и началом христианства у нас. Между тем Угро-Русси жили с незапамятных времен в местах ближайших к месту действия св. Славенских апостолов и скоро остались единственными там представителями дела; а как это было племя, однородное с тем, короткое жило непрерывно далее к востоку до самого Киева, то отчего не предположить, что оно, помимо морского пути от Греков, от Царь-Града, могло быть проводником христианства в Паннонии чрез Карпаты до самого Киева еще прежде св. Владимира? Замечательно, когда при Владимире и после него из Киева оправались миссионеры для насаждения христианства, они шли на северо-восток, на север и на северо-запад Русской земли, но не на запад; в эту последнюю сторону христианство вероятно распространялось с запада на восток, а не наоборот. Разумеется, это пока предложения, но не такие, чтобы не поискать их подтверждения. В исследовании начала Угро-Русской церкви мы кажется можем найти живую связь нашей церкви с делами св. Славянских апостолов, которым Русская церковь обязана более всего, хотя они и не действовали среди нея и для нея непосредственно”.^{356а}

* * *

16) Дуже важливим доказом є також відповідь на запитання: З яких соціальних верств походили перші українські християни? З верств провідних чи з простолюддя, пануючих чи підданих? Звичайно, історики, тримаються вперто засади, що вперше прийняв християнство володар, король, князь, а потім він уже дав охрестити весь нарід. Це була тактика західних, латинських місіонерів. Цей спосіб християнізації не можна заперечити. Але не так було на Русі-Україні. Тут християнство прийняли спершу лише піддані, а вельможі-бояри залишилися ще поганями. Ці бояри були таким станом незадоволені й наша історія вказує на факти убивства простих християн в Києві лише тому, що вони були християнами. А це ще і на початку володіння Володимира Великого. Є також правдою, що апостоли християнства на Русі-Україні ввійшли теж у княжий двір. Відомий нам є Григорій, священник княгині Ольги. Напевно мали відвагу піти й до Святослава та інших князів і бояр, але там без успіху. Залишається

фактом, що першими християнами на Русі-Україні було простолюддя, піддані. А цим підданим безпосередньо проповідували християнство ті закарпатці, які йшли із села до села, з міста до міста, із Заходу на Схід, але одночасно, і вже на початку, пішли також в осередок Київської Русі. Руське слово „крестянин”, що первісно означало „християнин”, набрало з часом — в Московщині — значення „селянин, хлібороб” і свідчить про те, що християнство на Сході вперше проникло в соціально найслабші верстви.³⁵⁷

Лише з цього факту можемо зрозуміти, чому „так легко” вдалося Володимирові великому охрестити Русь. Він, в дійсності, лише завершив християнізацію Русі-України, зліквідувавши поганських ідолів.

* * *

Ця частина нашої праці, яка вказує на участь закарпатців в хрищенні Русі-України, взагалі не зменшує християнізаційну роботу християн Київської Русі, число яких по всіх просторах Русі вже було помітне. Навпаки, хоче вказати на генія Володимира Великого, який хрестив Русь-Україну власними силами, бо Закарпаття було в той період частиною Київської Русі, України.

Від часу хрищення Київської Русі закарпатцями, настав постійний зв'язок між Історичним Закарпаттям і Русю-Україною, виявлений в тисячолітньому прагненні українців Історичного Закарпаття до єдності, їх тугу, волю і прагнення, яких не були в силі розбити і згасити всі зусилля поневолювачів Історичного Закарпаття.

„Горянська Ротунда” (з XII ст.), найстарша церква на Закарпатті в сучасну пору.

ДЕ ДОКУМЕНТИ ІСТОРИЧНОГО ЗАКАРПАННЯ ?

Напевно вони були, але їх знищили. Знищили ті, що володіли над нашим народом. У своїх інтересах нищили. „Наприклад, з десяти збережених документів початку XI століття, з часів мадярського короля Стефана I, є шість безперечно фальшивих, три збереглися в дуже сфальсифікованім вигляді і лише один єдино є доказово автентичний. Слушно можна вносити, що їх фальсифікаторами були духовні особи. Не лише тому, що тодішніми писарями були виключно монахи, але сфальсифікований текст у всіх випадках був на користь латинським монастирям, церквам і дальшим церковним інституціям”.³⁵⁸ „Сфальсифікованих документів у ранньому середньовіччі — думаю — є більше як правдивих!” — пише той самий дослідник П. Дворжак (ст. 60).

А що ми не маємо документів — бо з давніх періодів їх не мають, як ми бачили, навіть держави. Історія з тих часів також написана на основі літописів або передань чи хронік.

Якщо і є документи про нас, вони нам недоступні. Наприклад, напевно багато документів з нашої історії знайшлося б в єпископському архіві в Егрі. Але цей архів був і є недоступний навіть для таких вірних „мадярів” як д-р Годінка. Існують причини закривати наше минуле.

Деякі документи напевно мали наші монастирі. Але всі ті були знищені в часах татарської навали. Ченці Грушівського монастиря і монастиря Попи скаржилися мадярському королеві Бейлові ІУ, що в часі татарської навали пропали всі їх документи і грамоти.³⁵⁹ А після того, при ліквідації наших монастирів, були нищені всі документи і книги тих монастирів.

Перші документи в історії Історичного Закарпаття, які збереглися — це донаційні дарувальні грамоти, документи про дари від короля. Король дарував землі своїм близьким і заслуженим особам, а також землі, заселені українцями, чужим шляхтичам на королівській службі, але нераз і звичайним служницям в королівському дворі. Напр., одна жінка, що няньчила королівського сина, дістала великі маєтки на Історичному Закарпатті.³⁶⁰ Такі документи не могли залишити вістку про наш нарід, бо це не було їх метою. „Мадярські документи з XIII століття стосуються переважно різних упривілейованих осіб, що якраз

тоді сильніше почали поселюватися на українських землях Історичного Закарпаття. Це переважно королівські надання на землі мадярським панам, латинським монастирям, німецьким колоністам”³⁶¹ пише М. Грушевський. А д-р В. Гаджега пише: „Кенезських грамот із XIII і XIV століть тому нема, бо й не були вони для русинів видані, тому що русини в своїх сторонах були первобутніми жителями. Інакше неможливо, щоб не позістала хоч одна або друга така кенезська грамота, як про німців, волохів і других поселенців, або хоч сліди й пам’ятки того”.³⁶²

Чому археологи нас не знаходять? Та ж у нас були такі дерев’яні хатки й будови, які зникли без сліду: дерево зігнило, камені з фундаментів розібрали на інші будови. Наше село — це кілька десятків хат — ліплянок з жердя і глини, мешкань вглиблених в землю, хатчини в ряді або всюди без системи; стайня і оборіг; тут і там піч на печення хліба, криниця, зернові ями; відводні ями і це й узагалі все. А це зникає без сліду. Великі будови мали королівські двори; церковні, монастирські й то латинські. Цього всього ми не мали. Ми не мали шляхти. І наші монастирі, хоч було їх багато, були вбогі, з дерева й тому зникали без сліду, нищені „зубом часу”, чи руйновані війнами і ворогами ... Або зруйновані так, як на Лемківщині в п’ятдесятих роках цього століття поляки зруйнували наші дерев’яні церкви, щоб знищити й сліди того, що це українська земля.

А що про нас не пишуть документи? Ми були кріпаками мадярських панів. Справи кріпаків не могли попасти в документи. В Мадярщині до 1848 року лише шляхта мала право і владу, а кріпаки? Вони були тільки предметами (обектами), не людьми. Про предмети в документах не пишуть багато.

До того ще на нас дивилися, як на еретиків чи поган, а такими ніхто не цікавиться. „Вкінці треба згадати, що русинами, до того як схизматиками, до середини XVII століття і щодо їх релігії ніхто не цікавився, як це офіційно заявив був Конгрегація в Римі примас Мадярщини”.³⁶³

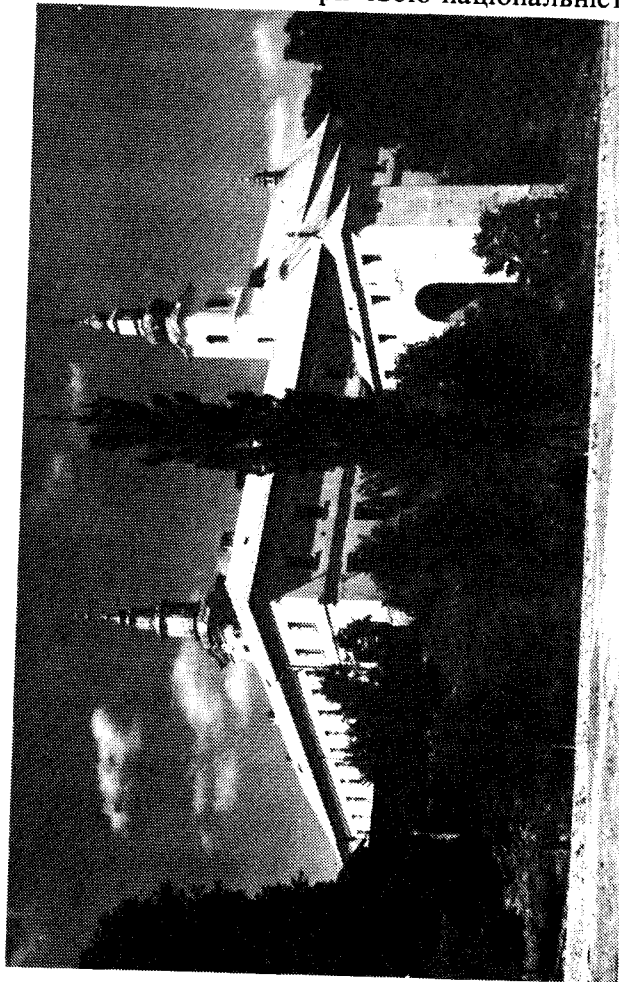
Зате наш нарід життям писав історію, доказом чого є те, що він і тепер живе на території Історичного Закарпаття.

Те, що український нарід Історичного Закарпаття був християнським, мав свою Церкву, єрархію, монастирі, і то ще перед приходом мадярів, зробив християнським нарід мадярів, волохів і секелів в Заліссі, а в першій черзі поніс християнство і єрархію на Русь-Україну, все це вказує, що мав документи. Ті перші, найраніші наші документи з Історичного Закарпаття пропали під час монгольського нападу, названого в нас татарським нападом. Той напад монголів-татарів був несподіваний, раптовий, при тому відомо, що монголи-татари все нищили, палили і вбивали. Були знищені всі наші монастирі, де напевно зберегалися

наші важливі документи. Ченці, монастирів не встигали врятувати навіть своє життя, не то що книги й документи. А якщо де-що закопали, воно з їх смертю назавжди залишилося в землі. Читали ми в советській газеті Закарпатської області УССР, що біля мучаківського монастиря принагідно під деревом, що його звалила буря, знайдено якийсь старинний бронзовий скарб.³⁶⁴ Можливо так назавжди були закопані й наші документи.

Наперекір тому всьому, як ми бачили, багато даних про нас знайшлося, як не в нас, то про нас, в літописах і документах сусідніх народів.

Наш нарід жив на Історичному Закарпатті від непам'ятних часів; скоріше ніж всі інші народи, які територію Історичного Закарпаття тепер посідають або й оточують як сусіди. Український нарід писав свою історію своїм життям. А чи треба ще більшого доказу про нього як те, що він у такій важкій історичній долі, протягом тисячоліття зберіг свою національність і віру?

Святомиколаївський Монастир на Чернечій Горі біля Мукачеве
— до 1766 р. осідок Мучаківського Владика

ЗАКІНЧЕННЯ

Така важлива подія в житті українською народу, як хрищення, не має за собою таких даних, що їх ми бажали б. Які причини цього ?

Відповідь: щось подібне бачимо і в інших народів. А особливо в нас може й були докладні записи, але ті:

- а/ були знищені під час монгольсько-татарського нападу;
- б/ були затерті пізніше греками, які очолили нашу Церкву.

Знаки цього бачимо напр., в казці про послів Руси, що ніби йшли до різних народів пізнавати їх віру, а також в тому, що хвалиться все грецьке;

- в/ цілком можливе, що більше й не було записане з тієї причини, що християнізацію і хрищення здійснювали власними силами, бо Історичне Закарпаття в той період було частиною Київської Руси-України, і цю дійсність уважали всім відомою і не важливою для записання в хроніці та в документах.

Ми старалися дати те, що в часі і можливостях нашої праці, нам було доступне. Так ми кинули нове світло на питання хрищення Руси-України. Думаємо, що українські дослідники не дійшли до цього висновку лише тому, що не мали даних про історію Історичного Закарпаття.

Історичне Закарпаття, частина Української Землі в середині Європи, відіграло в історії України важливу роль. Думаємо, що наші думки, наведені в цій праці, не є новою теорією в питанні хрищення Руси-України, але є доказом дійсних подій і фактів.

На закінчення необхідно сказати: "Камень, егоже небрегоша зиждушіі, сей бисть во главу угла". А в нашому питанні ми віримо, що "от Господа бисть сіє, і єсть дивно в очію нашою"! (Мт.21,42).

Січень-липень 1978 року.

Література і джерела

Автор цієї праці з причин її важливості свідомий того, що ця праця потребувала б не лише список використаної літератури й джерел, не лише показчика авторів цитованих місць, але й точні цитати наведених авторів в оригіналі, як це бачимо в Історії М. Грушевського чи в працях д-ра Василя Гаджеги та інших авторів, а це тим більше, що більшість вказаних джерел і документів є в мовах латинській і мадярській, в книгах чи фізично чи мовно не легко доступних. Вказуємо, також, на те, що не наводимо більше авторів: наприклад, цитуючи д-ра В. Гаджегу чи І. Тимка та інших, не наводимо багато авторів, які були для них джерелом і яких вони в своїх працях наводять. Бо коли б ми всі ті цитати і авторів навели, книга зросла б об'ємом вдвоє більша, а це ми, з фінансових причин, не можемо собі дозволити. Тому ми були примушені обмежитися лише наведенням показчика авторів і їх творів, при чому важливіші місця цитуємо в українському перекладі зразу в тексті. Ми й так щасливі, що ця праця побачить світ принаймні в такому виді, як її подаємо.

1. F. Dvornik: Byzantske misie, Praha, 1970, s. 265.
2. Чернець Епіфаній: „Спис апостолів та учеників Господніх”, приписуваний Епіфанієві, отже твір Псевдо-Епіфанія. Цей твір обширніше говорить про працю Св. Андрія над Чорним морем. *Prophetarum vitae fabulosae, indices apostolorum discipulorumque.* Ed. Th. Scherman, Teubner, Leipzig 1907. М. Чубатий, Історія християнства на Русі-Україні т. I. Рим-Нью Йорк 1965, с. 49.
3. І. Огієнко, Історія Української Церкви, Прага 1942.
4. Ф. Дворнік, ц. т. с. 265.
5. М. Чубатий, Історія християнства на Русі-Україні т. I. Рим-Нью Йорк 1965, с. 52.
6. М. Грушевський, Історія України-Руси, I. 510, II. вид.
7. М. Грушевський, I. 511.
8. „Житіє Константина” с. 152. Словацьке видання: “Velkomoravske legendy”, 1978.
9. Лаврентіїв літопис.
10. М. Грушевський, I. 511.
11. І. Огієнко, ц. т.
12. М. Грушевський, I. 512.
13. М. Грушевський, I. 512.
14. М. Грушевський, I. 512.
15. „Похвала князю Владимиру”.
16. А. Великий, 3 літопису християнської України, Рим 1968, с. 128-129.
17. А. Великий, там-же.

18. М. Чубатий, с. 253-254.
19. М. Чубатий, там-же.
20. М. Чубатий, с. 243.
21. А. Великий, 3 літопису ...
22. М. Чубатий, с. 258.
23. М. Чубатий, с. 100.
24. М. Грушевський, I, с. 229.
25. М. Грушевський, I., 396.
26. М. Грушевський, I., 511.
27. І. Нагаєвський, Кирило-Методіївське Християнство на Русі-Україні, Рим 1954.
28. І. Нагаєвський, Історія римських вселенських архиєреїв, частина I. Мюнхен 1964.
29. І. Нагаєвський, Кирило-Методіївське ... с. 39-54.
30. М. Грушевський, II., 405.
31. І. Огієнко, Українська Церква I, Прага 1942, с. 45.
32. Е. Голубинській, Історія Церкви I., 167-168.
33. М. Грушевський, I., 11.
34. Basilovits J. — Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, Cas-soviae 1799-1804.
35. Іван Орлай, Краткая история о Карпато-Россах, надрукована в 1804 році.
36. Михайло Лучкай, Historia Karpato-Ruthenorum залишилася в рукописі.
37. Александр Духнович, Истинная история Карпато-Руссов, написана в 1853 році, надрукована в 1914 р. і в 1967 р. в Пряшеві: О. Духнович, Твори.
38. І. Дулишкович, Историческія черты Угро-Русских, Ужгород 1874, 1875, 1877 рр.
- 38а. Ю. Жаткович, — статті в календарях „Мисяцесловах”, часопису „Листок” та різних газетах.
- 38б. Д-р Василь Гаджега: Праці друковані в „Науковому Збірнику т-ва Просвіта” в Ужгороді за рр. 1922-1938, — в журналі „Підкарпатська Русь”, Ужгород за ті самі роки, та в інших газетах і календарях.
39. А. Пекар, Нариси історії Церкви Закарпаття I. Рим 1967, с. 14, 17, 18, 19.
40. А. Пекар, там-же с. 17.
41. А. Баран, Metropolita Kiovensis et eparchia Mukačoviensis, Romae 1960, рр. 31-40.
42. М. Грушевський, I., II.
43. І. Огієнко, Українська Церква I, с. 83-84.
44. А. Великий, 3 літопису ... с. 41.
45. І. Нагаєвський, Кирило-Методіївське ... с. 97.
46. Там-же с. 97.
47. М. Чубатий, с. 134.
- 48-49. Там-же, с. 134, 132.
- 50-51. І. Гранчак — В. Пальок, Місто над Ужем, Ужгород 1973, с. 51-55.
52. Е. Голубинській, История русской Церкви, 2-ое изд. I. 1901, 166-168, 91 примечание.

- 53-54. А. Петров, Древнейшая грамоты по истории Карпаторусской Церкви и иерархии 1391-1498 гг. Прага 1930, с. 80.
55. Mészáros, Magyar-országi oroszok története.
56. L. Niederle, Slovanské starožitnosti III, Praha 1924, Puvod a počátky Slovanu Vychodnich.
57. V. Chaloupecky, Stare Slovensko, s. 41, 122-123, 273.
58. Jiří Král, Geografická bibliografie Podkarpatske Rusi, Praha 1923 /I. část/, 1928 /II část/.
Osídlení Karpatské Rusi v Zborník Čsl. spol. zeměpisne, Praha, 1923.
59. F. Dvorník, Byzantské misie, Praha 1970.
60. "Episcopus Biarch, cuius sedes dicitur Orosiensis" (Ed. Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, Scriptorum, Sangalli, 1849). Fejer, Cod. diplom. II; Marczali, Enchiridion fontium historiae Hungarorum, Budapest 1901-, 129.
- 60a. Pasternak, Ruske Karpaty s. 58.
- 60b. Там-же, с. 67-69, 183-188.
- 60в. Там-же с. 82. H. Stzripszky: Jegyzetek a görög kultúra Árpádkori nyomairól, Budapest 1913.
- 60г. O. Timko, Keleti kereszténység, keleti egyházak, Budapest 1971, s. 382. — V. Thomas Edit: Magyarország régészeti leletei, IV. rész: Bizánci emlékek Magyarországon, Budapest 1957, 419-427. — Dercsenyi Derső: Magyarországi Művészet a hanfoglalástól a XIX századig I. Budapest 1964. — Szombathelyi Viktor: A magyar régészet regénye, Budapest 1970.
- 60д. Timko, s. 382.
- 60е. Timko, s. 383.
- 60е. Fr. R. Tichý: Prvý úsvit křesťanství v Čechach. Křesťanská revue XXXIV (1967) Praha, s. 221-223.
- 60i. Pramene dějin českých I, s. 111.
61. М. Чубатий, с. 104.
62. Дворнік, с. 299-300.
63. L. Havlik: Velka Morava a stredoevropski Slované, Praha 1964.
64. Житіє Кирила.
65. Житіє Константина філософа, — видав Шафарик 1851 р. в Празі. Це т зв. друга Панноська легенда.
66. І. Нагаєвський, с. 70.
67. Дворнік, с. 298 і 359.
68. У Дворніка с. 299-300.
69. Дворнік, с. 300.
70. A. Vaillant, La date de la conversion des Bulgares, Revue des Etudes slaves XIII, 1933, 8 separat.
71. Дворнік, с. 300.
72. Дворнік с. 301-302.
73. Л. Гавлік, с. 210.
74. Дворнік, ц. т.
75. V. Chaloupecky Dvě studie k dějinam Podkarpatska. I. Sul z Bulharska
- 75a. Pasternak, s. 69. I. Eisner: Slovensko v právéku, Bratislava 1933, s. 233.
76. V. Chaloupecky, s. 138.
77. Життя Климента Охридського, Гл. ІУ, 14-16.

78. Анонім говорить, що Салан володів між Дунаєм і Тисою; від Тиси на схід між ріками Самош і Марош володів вождь Марут, за ним володіння Гела, князя слов'ян волоських, на півдні володіє Глад, а після нього Ахтум.
"Terram vero, quae est inter Thisciam et Danubium, preicupavisset sibi Keanus_ magnus dux Bulgariae, avus Salani ducis usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum" (s. 48). "Terram vero, quae est inter Thisciam et silvam Igon quae iacet ad Erdeuelu, a fluvio Morus usquae ad fluvium Zomus preoccupavisset sibi dux Morout".
- 78a. Timko, s. 383.
- 78b. Timko, s. 383.
79. P. Dvořák, Odkryte dějiny. Stare Slovensko, Bratislava 1975.
80. Історія Болгарії — болгарське видання. — Історія південних і західних слов'ян. Київ — 1959, с. 16-21.
81. Дворнік, с. 62 і 314.
- 81a. Timko, s. 383.
82. Annales Laurinenses.
83. П. Яцко, Володимир, король Болгарії і руського Підкарпаття у 892 р. „Підкарпатська Русь”, Ужгород 1927, № 7.
84. Szilagy: A magyar nemzet tört. — В. Гаджега, Додатки ... 1923 р. с. 12.
85. В. Халовпецькі, „Две студіє” ...
86. Д-р Гаджега, Додатки до історії русинів і руських церков — Науковий Збірник т-ва Просвіта в Ужгороді 1930-1931, с. 17.
- 86a. В. П. Алексеев, Ю. В. Бромлей, К вопросу о роли автохтонного населения в этногенезе южных славян, с. 235.
- 86b. П. Яцко, с. 159.
- 86в. Там-же.
87. Д-р В. Гаджега це широко доказує в Наук. Збірнику т-ва Просвіта, Ужгород, річник 1930-31.
88. Там же, с. 59.
89. Там же, с. 74.
90. І. Дулишкович, Историческія черты, с. 85-86.
91. „Древні і теперішні Болгари”, виданий у 1829 р.
92. Тамара Байцура, Юрій Іванович Венелін, Пряшів 1963, с. 51.
93. Там же с. 141.
94. Там же с. 238.
95. Ю. Гуца-Венелін: Несколько слов о россиянах венгерских, с. 93. Т. Вайцура, ц. т. с. 238.
96. Т. Байцура, с. 86.
- 96a. Полное собрание русских летописей т. I. Москва 1962, с. 12.
- 96b. Там же с. 45.
97. Дворнік, ц. т.
- 97a. Листи Фотія. Photius, In Russorum incursionem homiliae, S. Peterburgh, 1867.
- 97b. М. Грушевський II, 405.
- 97в. М. Грушевський II, 393.
- 97г. М. Грушевський II, 405.
- 97д. М. Чубатий I, 103-104.
- 97е. Там же с. 96.
- 97е. Там же с. 88.

- 97з. Там же с. 89.
- 97і. Лист папи Івана XIII до чеського короля Болеслава з нагоди оснування празького єпископства (973 р.). М. Чубатий с. 93.
"verumtamen non secundum ritus aut sectam Bulgariae gentis vel Russiae aut Slavinice lingvae" — Cosmas Pragensis. — Dvornir, The making of Central and Eastern Europe, 1949, pg. 75-76.
- 97к. Мельник, Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях, Львів 1970. — М. Шмайда, З народної пам'яті. Додаток до журналу „Дукля” Пряшів, 1969, с. 21.
- 97л. С. Пап: Князь Лаборець, Нью Йорк 1978.
98. Гляди точку 97і.
99. "Heinricus Stephani regis filius, dux Ruizorum in venationi ab apro discissus perit flebitur" (Monumenta Germ., scr. III. s.94. Annaly Hildesheim-sjki v. г. 1031.
100. "Vita Chunradi, archiepiscopi Salisburgensis" (Pertz, Monumenta Germ., scr. XI. 62-74). — "Nuntius ad regem Ungariae dirigitur, qui tunc in marchia Ruthenorum morabatur".
101. V. Chaloupecky, Stare Slovensko, s. 41, 122-123, 273.
102. Б. Д. Греков, Киевская Русь, Москва 1946, с. 451.
103. Н. Бескид, Карпаторусская древность, Ужгород 1928, с. 85-86.
104. С. Пап, Князь Лаборець.
105. В. П. Шушарин, История Венгрии в трех томах, т. I. с. 102.
- 105а. Повесть времених літ ч. I. Підготовка тексту Д. С. Лихачева, Москва 1950, с. 21.
- 105б. Гляди точку 78.
- 105в. Венгерские новости 1976, № 2, с. 20.
- 105г. Повесть времених літ, т. I. с. 21.
- 105д. В. П. Шушарин, История Венгрии, т. I. с. 103-104, 281-283.
106. С. Пап, Князь Лаборець.
- 106а. Мельник, Історія Закарпаття в усних народних переказах ...
- 106б. Б. Д. Греков, Киевская Русь, Москва 1946, с. 448.
- 106в. Николский Н. Р. Повесть временных лет как источник начального периода русского письменства и культуры, 1930.
107. Jan Stanislau, Starosloviensky jazyk, Bratislava 1978.
108. Послання — листи Фотія с. 85. Epistolae Fotii s. 85. In Russorum incursionem homiliae.
- 108а. Анналіи Андрея Дандулло, — Нагаєвський, Кириллометод. християнство ... с. 12.
- 108б. Анналіст_ Платіна, — Нагаєвський, с. 12.
- 108в. Baronius Caesar, Annales ecclesiastici, Antverpiae 1603. (De Ruthenis p. 721).
- 108г. Assemani, Kalendaria Ecclesiae Universalis.
109. І. Нагаєвський, с. 25.
110. Ф. Дворнік, ц. т.
111. М. Чубатий, с. 265.
112. Там же, с. 265.
- 112а. Аллатій, Пагій, Бароній і Ассемані.
113. Цитує Нагаєвський с. 27.
114. Fridrich, Kod. dipl. Bohemiae, Pragae 1904-07, 36.
115. Й. Гавлік, Велка Морава, с. 164.

116. "Episcopus Bichar, cuius sedes dicitur Orosiensis" — V. Chaloupecky: Kdy bylo ... s. 162.
- 116а. Wagner, Anal. Scep. III. Posonii et Cassoviae 1778, 14. (Revue Bratislava, III, 1929, s. 80. — Miskovic-Pogorelov: Spisske cyrilske ulomky XII-XIII storočia) Revue Bratislava, III, 1929, s. 80-87.
- 116б. „Листок”, 15 мая 1894. Фр. Сасінек, Спішське єпископство.
- 116в. Š. Šmalik, Stretnutie Vychodu so Zapadom v Spišskej Kapitule, — Kalendar greckokatolikov na rok 1970, Prešov, st. 124-127.
- 116г. Там же, також гляди 116а.
- 116д. Гляди 116б.
- 116е. Š. Šmalik, s. 124-127; також: Štefan Šmalik, Dejiny Spišskej kapituly, Bulletin 1979, Zkruzenie katolíckeho duchovenstva, s. 14-15.
- 116є. Там же.
- 116з. Там же.
- 116к. Fejar, CD IV, 1, 286; Wenzel, ÁUO, 162; Helységnevtár 1913, 341. Varšik Branislav, Osídlenie Košickej kotliny —II. Bratislava 1973. Vydanie Slov. akademie vied.
117. Ціла ця грамота наведена в д-ра В. Гаджеги, в Науковому Збірнику т-ва Просвіта в Ужгороді, 1924 р. с. 15-17.
- 117а. Д-р В. Гаджега, Додатки ... Наук. Зб. т-ва Просвіти, Ужгород.
118. А. Великий, З літопису християнської України. Диплом Владислава, с. 93.
119. „Листок”, № 18, 1890 р.
120. Рескрипт із Регенсбурга 23.2.1641, „Листок”, № 11, 12 — 1890 р.
121. Д-р В. Гаджега, Перша спроба історії Мукачівської єпархії. Наук. Збірник т-ва Просвіта, Ужгород 1924, с. 3-4.
122. М. Грушевський I, 512 і М. Чубатий I. 178: „З самого оповідання Константина Порфірородного виходить, що прийняття Ольги в Царгороді могло для неї бути наравду прикре. — По першій прийнятті цар казав роздати оточенню Ольги та її самій грошеві подарунки: Ользі 500 міліярисів, двірським дамам по 20 міліярисів, послам та перекладчикам по 12. Замітне було злегковаження духовника Ольги, о. Григорія, який дістав тільки 8 міліярисів, себто стільки, скільки найнижчі прислужники Ольги”. (Чубатий, с. 178). Constantinus Porphyrogenetes, De caeremoniis aulae Byzantinae. Lib. II. с. 15. Bonn 1879 р. 597.
123. Деїни Словенска, Видавництво словацької Академії наук, Братислава 1961.
124. Ludo Zubek, Riša Svätoplukova, Bratislava 1969.
125. Видання Чехословацької Академії наук, Прага 1963.
126. Jan Tibensky, Dejiny Slovenska slovom a obrazom, Bratislava 1946.
127. Любомір Гавлік, Велка Морава ...
128. Dr. Fr. Bokes, Dejiny Slovenska a Slovakov, Bratislava 1946.
129. Там же, с. 44.
130. Там же, с. 49.
131. Pavel Dvořák, Odkryte dejiny: I. Dávnoveké Slovensko, Bratislava 1975; Stare Slovesnko, Bratislava 1976; III. Predveka Bratislava, Bratislava 1978.
132. Там же, с. 21, 25.
133. П, Дворжак, давновеке Словенско с. 260-261.

134. Там же, с. 269.
135. П. Дворжак, Старе Словенско с. 26.
136. Там же, с. 15, 27.
137. Там же, с. 27.
138. Там же, с. 59. (Проф. Новотні є автором величезного твору про ранню чеську історію).
139. П. Дворжак, Старе Словенско с. 70.
140. Там же, с. 59.
141. Там же, с. 62.
142. Там же, с. 63.
143. П. Дворжак, Давновеке Словенско с. 277.
144. Там же, с. 281.
145. Там же, с. 241.
146. Там же, с. 246.
147. Там же, с. 260-261, 262, 267.
148. Там же, с. 268.
149. Там же, с. 269.
150. Там же, с. 269 і д.
151. Там же, с. 235.
152. Там же, с. 253.
- 152а. П. Дворжак, Одкрите деїни, Предвеке Братіслава с. 351.
153. М. Чубатий с. 123.
154. Там же, с. 125, 127, 129.
155. Там же, с. 113.
156. А. Великий, Літопис ...
157. І. Нагаєвський с. 49.
158. Там же, с. 58-59.
159. М. Чубатий с. 122.
160. І. Нагаєвський с. 96.
161. М. Грушевський І с. 490.
162. П. Дворжак, Старе Словенско с. 60.
163. С. Пап, Князь Лаборець, 1979, Філядельфія, ЗСА.
164. М. Грушевський II, с. 487.
- 164а. В. Пачовський, срібна Земля Львів 1938, Історія Підкарпат. Русі, Ужгород, 1924.
- 164б. М. Чубатий т. I. Рим 1965.
165. Там же, с. 134.
166. Там же, с. 134.
167. Д-р В. Гаджега, Додатки ... Наук. 36. т-ва Просвіта, Ужгород, 1930-1931 с. 75 і дальші.
168. Balics, A kereszt. tört. 262
169. Халовпецкі, Старе Словенско с. 124.
170. Нідерле, Слованске старожітності ІУ, 171.
171. Халовпецкі, там же с. 59, 104-105.
172. Д-р В. Гаджега, Дві студії о правіку Підкарпаття, журнал: Підкарпат. Русь, Ужгород №9, 1925 р.
173. Ф. Бокес, ц.т., с. 47.
174. П. Дворжак, Одкрите деїни, Предвека Братіслава.
175. Життя Климента Охридського, Гл. V.

176. Там же, Гл. IX, 29.
177. Там же, Гл. XIII, 40.
178. Там же, Гл. X, 31.
179. Життя Методія, Гл. X.
180. П. Дворжак, Одкрите деїни, Старе Словенско.
- 180а. "Похвала Кирилу і Методієві".
- 180б. Життя Климента Охридського, Гл. IV.
- 180в. 7 і 9 пісня "Служби Методієві", яку написав учень Методія, Константин Преславський.
- 180г. Життя Наума.
181. А. Великий, 3 літопису... с. 46-47.
182. Bidlo, Cesta Metodějova do Sařihradu, 1916, s. 35-54.
183. Дворнік ц.т.
184. Hanka, Casopis Ceskeho Muzea 1841, s. 464.
185. П. Дворжак, Одкрите деїни, Давновеке Словенско с. 231
- 185а. Там же с. 230, 235.
186. Н. Ван-Війк, Історія старословянського язика, Москва 1957.
187. В. Истрин, Возникновение и развитие письма, Москва 1965, с. 467
188. Там же.
189. Н. Ван-Війк, с. 31.
190. М. Чубатий с. 121.
191. В. Истрин ц.т.
192. В. Истрин с. 477.
193. Пастернек, Історія слов'янських апостолів Кирила й Методія, 1902.
194. Це широко подане в Истрина, гляди с. 187.
195. В. А. Истрин, с. 402-483.
196. Balics, A romai-kat. egyház tört. az Árpádok alatt, I. 104. Velkomoravska literárna škola. — Gréckokatolícky kalendár, Presov 1979, s. 81.
198. М. Чубатий, с. 105, 231.
199. I. Timko, Keleti kereszténység, Keleti egyházak, Budapest 1971, s. 249, 250, 383.
200. Vojtech Tkadlík Byzantsky a římský ritus ve slovanske bohoslužbě. Duchovní pastyr 1/1978. Charita, Praha.
201. Н. Ван-Війк, ц.т.
202. В. Ткадлчік, с. 6-11.
203. Там же.
204. Ван-Війк, Історія старословян. язика с. 28.
- 204а. Життя Методія Гл. ХVІІ.
- 204б. Там же, Гл. УІ, 23.
- 204в. Там же, Гл. ХІІ, 35.
205. Життя Климента Охридського, Гл. УІІ, 24.
206. М. Чубатий, с. 114.
207. Там же, с. 116.
208. Православний календар, Пряшів 1979, с. 121.
209. Тимко с. 382 i: Dr. Mezési Károly, A magyar nemzet történelme, Budapest 1941, s. 23-24.
- 209а. Там же.
210. Тимко, с. 246.

211. Тимко, там же с. 382. В. Thomas Edit: Magyarország régészeti lelei, IV rész: Bizánci emlékek Magyarországon, Budapest 1957, 419-427. — Dercsenyi Dezső: Magyarországi művészet a hanfoglalástól a XIX századig I. Budapest 1964. — Szombathelyi Viktor: A magyar rege-szet regeyne, Brest 1970.
212. Тимко, Там же, с. 383.
213. Там же, с. 383.
- 213ж. Mikloschich: Die Slavischen Elemente in Magarischen. Wien 1871.
214. Ю.Гуца Венелін, Несколько слов о росиянах Венгерських, с. 95. Т. Байцула, Юрій Венелін С. 239. — Материалы по истории возрождения Карпатской Руси, т. I. собрал И. С. Свенцицкий, Львів, 1906, с. 107-108.
215. Kniezsa' Szlav jovevenyszavak, I. 1, 439-440.
216. І. Дулишкович, с. 121.
- 216а. Origo et formatio Lingvae Ugoricae, rekcius Magarice dictae, Historicae, Filo — et Etimologicae ac Gramaticae deducta.
217. П. Дворжак, Открыте деіни, Предвека Братіслава, 1978, с. 316.
218. Lompre, A magyar egyházak átalakításáról,
219. І. Тимко, с. 387.
220. Novani, Kommentar de regni korona.
221. І. Тимко, там же с. 387.
222. Там же, с. 388.
223. Там же, с. 388. Лаурент, У., сс. 287. Про печать Теофілакта, Академія Румунії, Булл. де сект. Гіст. 23 (2), 1942, Букарешт 1942.
224. Тимко, с. 389.; Igloi Endre, Régi orosz irodalom története, Budapest 1962.
225. Тимко, с. 389. і Молнар Нандор, Венгерская надгробная речь 1200 года и византийський ритуал. Студія Славіка, 13 (1967) 334-339.
226. Тимко, с. 395.
227. Horváth, Magyarország tört., II kiad., I. 106.
228. Тимко, с. 393.
229. Krajnyák Gábor: Szent István veszpremvölgyi donátójának görög egyhazi vonatkozásai. Századok 1925-26, — Paisz Dezső: A veszpremvölgyi apácák oklevele. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 50 (1939). — Morávcsik Gyula: Görögnyelvű monostorok szent István korában, Emlékkönyv I. 1938. 387-422.
230. Meszaros: Magyarország oroszok tört., s. 39.
231. Pauler, Magyarország tört. I. 354-355. і Др. В. Гаджега, Додатки... Наук. 36. т-ва Просвіта, Ужгород 1923, с. 23.
232. Szilágyi: A magy. nemzet tört. I. 255. і Др. В. Гаджега, Додатки... Там же с. 25.
233. Balics, II. 591-2 і Др. В. Гаджега, Додатки... Там же с. 25.
234. Timko, s. 399 і 520; Krajnyák Gábor, Szent István veszpremvölgyi... о.с. Századok 59-60 (1925-26), 498-507. і д-р В. Гаджега, Додатки... Там же с. 25.
235. Katona, Híztoria I. 111-112.
236. А. Балудянський, Історія Церкви, II., 194.
237. Д-р В. Гаджега, Додатки... Наук. 36. т-ва Просвіта, Ужгород 1923, с.2.

238. Д-р В. Гаджега, Додатки... р. 1925. Цитує джерела.
239. П. Дворжак, Открыте деіни с. 114. — Мезиші с. 24.
240. Д-р В. Гаджега, Додатки... р. 1925, с. 131.
241. Тимко, с. 392.
242. Там же.
243. Там же.
244. Катона, Гісторія, 638.
245. Автора цитує д-р В. Гаджега, Додатки... р. 1925.
246. Про друге подружжя Стефана I ми прочитали в унікальному творі мадярського історика, в його історії архієпископів-примасів Мадярщини. Török János, Magyarország Primasa, Pest 1859.
247. П. Дворжак, Открыте деіни, Старе Словенско, с. 115.
248. Там же, с. 114.
249. Там же, с. 119.
250. Там же, с. 114.
247. П. Дворжак, Открыте деіни, Старе Словенско, с. 115.
248. Там же, с. 114.
249. Там же, с. 119.
250. Там же, с. 114.
251. Szent Gellert — Legenda, Szabo Karoly fordításban.
252. Д-р В. Гаджега: Грецькі і руські монастирі під Арпадовичами. Підкарп. Русь № 2-4, 1924 р. Márczali, Magyar nemzet tört, I, 279.
253. Тимко, с. 391.
254. Тимко, с. 394 і Alheim F, Eine neue protobulgarische Inschrift aus Nagy-Szentmiklos. Nouvelle Clio, 3 (1959), 70-79. — Feher Geza, A bolgár egyház kiserletei es sikerei hazánkban. Századok 61-62 (1927), 1-20.
- 254а. В. Халовпецкі, Две студіє к деінам Подкарпатске Русі. Братіслава 1925.
- 254б. Тимко, с. 399.
- 254в. "uksorem de Ruthenia dicitur accerpisse".
255. П. Дворжак, Открыте деіни, Старе Словенско, с. 123.
256. Там же, с. 126.
257. Там же, с. 123. Також Мадярьська Хроніка Туровція. Thuroczi: Chron. Hung. Script. Rer. Hung. ed. 1746.
258. П. Дворжак, Старе Словенско, с. 60.
259. Там же, с. 125.
260. І. Кондратович, Історія Підкарпатської Русі, Ужгород 1930, с.24.
261. Тимко, с. 401.
262. Тимко, с. 396 і дальші.
263. Тимко, с. 398.
264. Мезиші, ц.т. 17.
265. Дулишкович, ц.т. 41.
266. Дулишкович, ц.т. 50.
267. Дулишкович, ц.т. 48.
268. Дулишкович, ц.т. 47.
269. Балудянський, Історія Церкви II с. 17 — Századunk 1841, No. 98, I. 765.
270. Дулишкович, ц.т. 48.
271. Прай П. II с. 44. — Дулишкович, с. 49.

272. Дулишкович, ц.т. 51.
 273. Цього листа частинно ми навели в попередньому розділі. А. Великий, 3 літопису... Диплом Владислава, с. 93.
 274. М. Чубатий, с. 133.
 275. Из-за браку місця ми не займаємося цими даними; поручаємо читачеві книги новішу археологічну літературу й журнали, які видаються в Малярщині, як: *Archeologiai ertesitő* (1970-1978), *Művészettörténeti értesítő* (1969-79), *Műemlékvédelem — acta historiae artium* i in.
 276. Karáchanyi Imre, A XI es XII századbeli magyarországi zsinatok, Győr 1888.
 277. Там же, с. 51.
 278. Тимко, с. 405.
 279. Тимко, с. 405.
 280. Д-р В. Гаджега, Додатки... Наук. 36. т-ва Просвіта, Ужгород 1927, с. 7.
 281. Тимко, ц.т.
 282. В рукописі.
 283. Berdár Jolán, Női neveink 1400-ig. Bpest 1951.
 284. Szabó L., Husvéti táplálkozás a Tiszahiton, Nyiregyháza IV-V Ekvönyv.
 285. Szkárosi Horváth A., Régi magyar R., II. 191.
 286. Györffy Gy., Árpádkori települések — keleti monostorok, Bpest 1971. Gerevics-Rovács E., Magyarországi művészet a 9-12 században, Bpest 1943.; Bálint Sándor, Kozma és Damján tisztelete Magyarországon (Etnogr. 1972, Bpest.); Erdélyi Zsuzsa, Vallásos néphagyományok (Vigilia, 1978 — n. 9, Bpest.); Bálint Sándor, Rarácsony, Husvét, Pünkösöd (Bpest 1976); Bálint Sándor, ünnepi kalendárium, Bpest 1977; Danko Janos, A husvéti isteni szolgálat a régi magyar egyházban, Esztergam 1872; Székely László: Katolikus hagyományok az erdélyi református Székelyek néprejzban (Vigilia 1978 — n. 9); Reiner J., Szeged és délmagyarország, Bpest 1894.
 287. С. Пап, Князь Лаборець.
 288. Timko, pg. 404 i 411.
 289. Timko, pg. 404.
 290. Hadinka Antal, A Munkácsi gör. kat. püspökség története Budapest 1909; A Munkácsi görögszertartásu püspökség okmánytára Ungvár 1910.
 291. Журнал "Підкарпатська Русь", №2-4, рік 1924.
 292. Timko, pg. 396 — Berky Feriz, Magyarországi ortadáz egyházak ezervezese, Budapest 1942, 12-14.
 293. Timko, pg. 399.
 294. Timko, pg. 399.
 295. Timko, pg. 399.
 296. Timko, pg. 400.
 297. Balics, Vetera monumenta historica Hungariae, Romae 1859.
 298. Timko, pg. 400.
 299. Bálics L., A római-kat. egyház tört. Magyarországon, Bpest 1885. I. 274, 477. — Pauler, A magyar nemzet tört, az Árpádok alatt I. 104.
 300. Timko, pg. 399.

301. Д-р В. Гаджега, Печерська Лавра Тихонська. "Підкарпатська Русь" 1925.
 302. Bálics, Historia II.
 304. Timko, pg. 399.
 305. Timko, pg. 410.
 306. Д-р В. Гаджега, Додатки... Наук. 36. т-ва Просвіта, Ужгород 1925.
 307. Там же.
 308. T. Haluščynskij OSBM. Acta Innocentii P.P.III (1198-1216), Vaticani (Pont. Commissio CICO), 1944, p. 269-270. — Місяцослов, Ужгород 1913, с. 108.
 309. Timko, p. 399.
 309a. Timko, p. 302.
 309b. Юрій Жаткович, Нарис Історії Грушівського монастиря, Наук. 36., Львів, 1906, с. 155-157.
 310. Timko, p. 303.
 310a. Л. Лизак, Легнавський монастир. Календар Благівісника, Пряшів 1971 р. с. 112-117. Місце, де стояв, дотепер зветься „монастирем”. Згадується в грамоті Карла Роберта 1323 р.
 311. Bihun Pál, Az Árpádházkorbéli görög szertartásu kolostorok. Ungvári görögkat. partár 1914, p. 75. — Славян. сборник т. I. 1875, с. 25.
 312. Д-р Бир, Куманський Отченаш, Зоря, Ужгород, 1943.
 313. Timko, pg. 390. — Ivánko, Endre, Görög szertartás és magyarság a középkori Erdélyben. "Erdélyi Tudosito" 20 (1941), 100.
 314. Timko, p. 447.
 315. Timko, p. 447.
 316. Timko, p. 447.
 317. Bartok Béla, Népzene és a szomszéd népek népzeneje. Bpest, 1934, p. 19. "A magyar anyagnak ú.n. kanásznóta — dallamai feltűnően egyeznek a rutén koloméjka dallamokkal: nyilván ezeknek többé-kevésbé átalakított formái,, A fejlődési menet — inkább érzése, mint tudása szerint — ez lehetett: rutén koloméjka — magyar kanásznóta — verbunkos zene — új magyar nepi dallamok".
 318. Pálóczi Horváth Lajos, Népiünk dalai Bpest 1941 pg. 83; A magyar népi kultúra keleti gyökerei, — statá v Magyar élet VIII — évfolyam 3 szám, március hó 9-12 oldal, — "A rutén népi dallamok közül leginkább a koloméjka nevű táncdallamok oltak hatással a magyar népzeneére."
 319. Reteri Prikkel, A magyarság tánczai, Bpest 1924 j. 138-139. "Bebizonyítani ugyan rendjén-módján nem tudjuk, de mint valószínű föltesünket mégis kifejezzük, hogy a hajdutánc eredeti öse a fobossal táncolt hucul (ruthén) kolomyjka-tánc lehetett." (Ibid, 147 pg.) "A kanásztáncot gyermekkorunkban más névvel kalamajkanak is hallottuk emlegetni" (Ibid, 147 pg.) "Ha tehát föltesünk megállja helyét, akkor a hajdutáncnak — legrovidebbre fogva — es a fejlődésmenete volt: kolomyjka — pásztortánc — (katonai) hajdutánc." Ibid 147 j.
 320. Петро Милославський, Руська народна пісня, Ужгород 1942, Зоря. № 1-2, Річ. II — 1942 ст. 58-97.
 321. Bartok Béla, s. 19; П. Милославський, ц.т. с. 23.

322. Rétei Prikkel, s. 147. П. Милославський, ц.т. с. 27-28.
323. В. Гошовський, Украинские песни Закарпатья, Всесоюзное издательство Советский композитор, Москва 1968.
324. Hunfalvi Pál, Az oláhak története, I-II. Bpest 1909.
325. "innumerum multitudinem inhumanorum hominum diversum sclavorum schismaticorum etiam, utpote grecorum" Berki Feriz, 12-13.
326. Nagy Lajos rendeletei: Hunfalvi I, 480; Karáchonyi János: Magyarország egyháztörténete, 108.
327. Nagy Lajos... I, 480; Karáchonyi, 108.
328. Hadinka Antal, A.Munkácsi gör. kat. püspökség története, Bpest 1909, 20-40. — Markus Dzsö: Korpus juris Hungarici, Bpest 1896 (1000-1526), 390.
329. Markus: II, 634. Az ortodoxz püspökségekről, I, 588 (Az 1459 évi térvönyről.)
330. Török János, Magyarország Primása, Pest 1859, p. 10.
331. Иван Панькевич, Парамійне читання про Бориса і Гліба в Залісско, Наук. 36. т-ва Просвіта, Ужгород.
- 331a. Bálics i Pauler i Timko — гляди також точку 299 i 300.
332. Dalimilova kronika, кар. 23 (1282-1314).
333. В.А. Истрин, Возникновение и развитие письма, Москва 1965.
334. Profus III, 436. — В. Varsik, Osidlenie košickej kotliny II. Bratislava 1973, s. 126.
- 334a. Levinska záhada, časopis "Večer", Košice č. 160/979 z 16.8.979.
335. „Житіє” Мойсея Угриня написане монахом Печерського монастиря в Києві, Полікарпом. Д. Абрамович, Києво-Печерський Патерик, Київ, 1931. Укр. Акад. Наук. — Печерський Патерик, перекл. А. Г. Великий, ЧСВВ. Рим (В-во ОО. Василян) 1973, с. 191-199.
336. Годинка, Історія Мукачівської єпархії; гляди ч. 328. Д-р В. Гаджега, Наук. 36. т-ва Просвіта, Ужгород 1925, 1930-31, с. 118.
337. W. Abraham, Organizacja Kosciola w Polsce—Lwów 1893, Powstanie Organizacie Kosciola Lacinskiego na Rusi. Це наводимо за статтею в Заповіті Кирила й Methodія, Пряшів 1970, №7, с. 157.
338. М. Грушевський, I. 493.
339. Лаврент. літопис на рік 992.
340. Ігнатівський літопис, с. 111.
341. М. М. Делекач, Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в Х-ХІ ст. ст. — Наукові записки Ужгород. держ. унів. т. II. 1949, с. 28-39.
342. Dr. Eugen Perfeckij, Sociálně-hospodářské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII-XV. Bratislava 1924, s. 7-8.
343. Fr. Palacky, Dějiny národa českého, I. pozn. k str. 131.
344. М. Грушевський, I. 1913, с. 224, 494.
345. Н. Володька-Василенко, Історичні підвалини УАПЦ, Мюнхен 1964, с. 20.
346. С. Пап, Ольга, в календарі Благовісника, Пряшів 1971 р.
347. М. Грушевський, I. 512, і Порфірородний, якого цитує М. Чубачий на с. 178. Гляди точку 122.
348. Повість временних літ, під 907 роком пише: "Иде Олег на Греки,

- поя же... и Кривичи, и Деревляни, и Родимичи, и Поляни, и Сиверо, и Вятичи, и Хорвати, и Дуліби и Тиверці..."
349. Никольський Н.К. Повесть Временных Лет как источник начального периода русс. письменства и культуры, 1930. — К вопросу о русс. письмах, упоминаемых в Житии Константина Философа, 1928
350. Ламанский В.И. Славянское Житіє св. Кирила, как религиозно-эпическое произведение и как исторический источник. Петроград 1915. I М. Чубатий, I, с. 117.
351. М. Чубатий, с. 118.
352. М. Чубатий, с. 137.
353. М. Чубатий, с. 130.
354. Дворник, с. 211.
- 354a. Дворник, с. 212.
- 354b. М. Чубатий, с. 132.
355. Більше доказів читач знайде в І. Нагаєвського, ц.т.
356. М. Грушевський II, 462.
- 356a. Олександр Духнович, Твори, том 2. Пряшів 1967, с. 622
357. А.В. Исаченко, Začiatky vzdelanosti vo veľkomoravskej ríši. Turč. Sv. Martin 1948, s. 15.
358. P. Dvorák Odkryté dejiny, Staré Slovensko, Bratislava 1975.
359. Юрій Жаткович, Нарис Історії Грушевського монастиря, Наук. 36. Львів 1906. В. Varsik, Osidlenie košickej kotliny, II. Bratislava 1973, s. 126 Profus III, 436.
360. Д-р В. Гаджега в своїх працях в Наук. 36. т-ва Просвіти Ужгород 1922, с. 7. — М. Грушевський II, с. 466. Варсік, на багатьох місцях цитованого твору.
361. М. Грушевський т. II, с. 486.
362. Д-р В. Гаджега, Наук. 36. т-ва Просвіта Ужгород. 1922, с.7.
363. "nullus curavit, nullus patrociniatus est causae Ruthenorum utpote hereticorum" (Hodinka: Okmánytar 168-174).
364. Газета: "Закарпатська правда", від 11 січня 1975.

SUMMARY

This work is divided into six parts:

In the first part the author treats the various theories concerning the baptism of Rus-Ukraine, including such questions as: Who first baptized the Ukrainian people? Who at the beginning promoted Christianity in their land? From where did the first hierarchy in Rus-Ukraine come? Taking the various theories about the baptism of Rus-Ukraine under scrutiny, one can see that: the **Byzantine Theory** lacks sufficient evidence; the **Roman Theory** has no historical foundation; whilst the **Bulgarian (Ochrid) Theory** was accepted in the past because there was no other satisfactory solution presented. But now even the Bulgarian theory is rejected on the basis of some valid arguments. Further, the **Tmutorokan Theory** recently proposed by Prof. M. Chubatyj, is shown as being groundless, as is the opinion of the Rev. I. Nahajevskij.

The author then points out the region of "**Historic Transcarpathia**" as the first Ukrainian soil christianised by SS. Cyril and Methodius on their way to Moravia in 863. Before entering the Moravian Commonwealth the Apostles of the Slavs: 1) crossed the land of historic Transcarpathia; 2) they first called the territory "Rus", the appellation that is preserved there to this day; 3) they baptized the Slavic tribes then living in historic Transcarpathia and left the Cyrillic alphabet for their use; 4) on that occasion they ordained some priests for the population and established there their own hierarchy.

In the third section of this work the author discusses the mission of SS. Cyril and Methodius to "Great Moravia"; their Liturgy — which certainly was that of the Byzantine Rite and the alphabet devised by St. Cyril was, of course, **Cyrillic** and not **Glagolitic**, as some historians propose. It is also very probable that St. Methodius' successor, Archbishop Gorazd, found his refuge precisely in Transcarpathia after being exiled from Moravia.

After the banishment of the disciples of SS. Cyril and Methodius from Moravia, many of them settled down in historic Transcarpathia and extended their missionary activity to Magyars, Potovtsians, Sekels and Walachians. They also tried to maintain their relations with Slav Christians in Bohemia.

In the principle part of this study the author tries to expound the most recent theory about the christianization of Rus-Ukraine. According to this theory the missionaries and the hierarchy came to Kievan Rus from historic Transcarpathia, under the leadership

of Archbishop Gorazd, since during the rule of Prince Vladimir the Great (978-1015) Transcarpathia formed a part of his realm. And here the genius of Prince Vladimir is made manifest — namely, to baptize Rus-Ukraine he was able to avail himself with his own clergy.

As in the case of many historical events of that period there is a notable dearth of written monuments concerning the first period of the history of Transcarpathia. Probably these were destroyed by various misfortunes, like fire and the Tartar invasion (1242), as well as by the ruling Hungarian nobility, which from time immemorial denied "historic rights" to the Ukrainian inhabitants of Transcarpathia.

The author concludes his research work with the following words: "Although not all the opinions expounded in my book are radically new, nevertheless, they are sufficiently supported by actual historical facts."

ZUSAMMENFASSUNG

Die Arbeit wurde in sechs Teile geteilt:

Im ersten Teil handelt es sich um die Christianisierung der Rus-Ukraine, mit solchen Fragen wie: Wer taufte zuerst das ukrainische Volk? Wer hat am Anfang das Christentum in ihrem Land verbreitet? Woher dommt die erste Hierarchie in Rus-Ukraine? Die verschiedenen Theorien über die Christianisierung der Rus-Ukraine untersuchend, sieht man dass: die **byzantinische** Theorie nicht überzeugend ist; die **romische Theorie** keinen historischen Grund hat; während die **bulgarische (Ochrid) Theorie** einst angenommen wurde, weil es keine andere befriedigende Losung gab. Aber auch jetzt ist die bulgarische Theorie unannehmbar wegen einiger gültiger Vorwürfe. Weiter, die **Tmutorakan Theorie** — vor kursem von Prof. M. Chubatyj vorgeschlagen — wurde hier als grundlos geseigt, sowie die Meinung des, Hochw. I. Nahayevskij.

Der Autor hat im zweiten Teil die Meinung, dass das **historische Gebiet "Transkarpatien"** das erste ukrainische Land war, das christianisiert wurde von den Heiligen Cirill und Methodius, als sie unterwegs nach Moravien im Jahre 863 waren. Vor dem Eintritt in den moravischen Staat, die Slavenapostel: 1. überquerten das Land des historischen Tanskarpatiens; 2. sie haben erst das Gebiet "Rus" genannt, der Name, der bis heute blieb; 3. sie taufte die slavischen Stämme, die damals im historischen Transkarpatien lebten und gaben ihnen das cirillische Alfabet; 4. bei dieser Gelegenheit haben sie dort einige Priester geweiht und eine Hierarchie gegründet.

Im dritten Teil dieser Arbeit betrechtet der Autor die Mission der Slavenapostel Cirill und Methodius in "Grossem Moravien", ihre Liturgie, welche sicher im byzantinischen Ritus war, und das Alfabet vom Hl. Cirill erfunden war, selbstverstrandlich, **cirillisch** und nicht **glagolitisch**, wie einige Historiker meinen. Es ist auch sehr warscheinlich, dass der Nachfolger des Hl. Methodius, Erzbischof Gorazd, nach seinem Exil von Moravien seine Zufluchtsstette in Transkarpatien fand.

Nach der Vertreibung der Schuler des heiligen Cirill und Methodius aus Moravien, fanden viele von ihnen eine neue Heimat im historischen Transkarpathien und verbreiteten ihre Missionstatigket bei den Magyaren, Polovtsianern, Sekeln und Walachanern. Sie versuchten auch ihre Verhältnisse mit den slavischen Christen in Bohmen beizubehalten.

Der Hauptteil dieses Studiums, worin der Autor versucht die allerneueste Theorie der Christianisierung der Rus-Ukraine zu erklären,

ist der funfte Teil. Nach seiner Meinung, damen die Missionaere und die Hierarchie nach Kiev-Rus vom historischen Transkarpatien, unter der Leitrung des Erzbischofs Gorazd, denn wahrend der Herrschft des Fuersten Vladimir des Grossen (978-1015) war Transkarpatien ein Teil seines Fuerstentums. Und genau hier sieht man Vladimirs Weisheit um Rus-Ukraine zu taufen, konnte er seinen eigenen Klerus benutzen.

Wie es der Fall ist mit manchen historischen Ereignissen dieser Apoche, fehlen viele geschriebene Dokumente ueber die erste Periode der Geschichte Transkarpatiens. Wahrscheinlich wurden sie von verschiedenen Unglücken, wie Feuer und Tartarinvasionen (1242) vernichtet, sowie von dem herrschenden ungarischen Adel, der seit Jahrhunderten der ukrainischen Bevölkerung des Transkarpatiens "historische Rechte" verweigerte.

Der Autor schliesst seine Forschungsarbeit mit den folgenden Worten: "Obwohl nicht alle Anschauungen in meinem Buch grundsatzlich neu sind, nichtsdestoweniger sind sie von wirklichen historischen Tatsachen unterstützt".

ЗМІСТ

1. Передслово	I
2. Теорії про християнство в Україні	1
3. Християнство на Історичному Закарпатті	16
4. Християнство і Єпархія Церкви на Закарпатті	18
5. Ми ставимо тезу	25
6. В якому році Константин-Кирило й Методій прийшли на Мораву	29
7. Який був склад місії Константина-Кирила й Методія	30
8. Історичне Закарпаття прийняло християнство від Константина-Кирила й Методія	32
9. Константин-Кирило й Методій назвали Історичне Закарпаття Руссю	52
10. Константин-Кирило й Методій охрестили Історичне Закарпаття — Потиську Русь у 863 р., тоді дали йому також єпископа	70
11. Хто міг бути єпископом Історичного Закарпаття — Потиської Руси?	76
12. Ще про деякі важливі факти	89
13. Константин-Кирило й Методій та Велика Морава	91
14. Діяльність Константина-Кирила й Методія на Великій Мораві	105
15. Яке письмо склав Константин-Кирило — глаголицю чи кирилицю?	111
16. Яку літургію переклали на слов'янську мову Константин-Кирило й Методій	123
17. Яка була доля учнів Методія	134
18. Дальші докази про християнство і Єпархію на Історичному Закарпатті	185
20. Зв'язки Історичного Закарпаття з Чехією	185
21. Історичне Закарпаття своїм священством і Єпархією хрестило Русь-Україну	188
22. Де документи Історичного Закарпаття	200
23. Закінчення	203
24. Література й джерела	204
25. Summary	218
26. Zusammenfassung	220

* * *

